

godinu dana svog postojanja, Srpsko konsultaciono vijeće je steklo brojne inostrane prijatelje i pomagače, a djelovanje SKV-a dobija i zapažen publicitet u stranim medijima. Informacije o postojanju, radu i stavovima SKV prenosile su višekratno najpoznatije svjetske novinske agencije, tako da su se odgovarajuće vijesti i komentari mogli naći na stranicama mnogih uglednih listova u svijetu (na primjer: *Liberation* - Pariz, *Washington Post* - USA, *Los Angeles Times* - USA, *Le Mond* - Pariz, *Figaro* - Pariz, *La Repubblica* - Rim, *Galler Tagblatt* - Švajcarska), kao i u brojnim radijskim i televizijskim emisijama.³⁰

Pored brojnih kontakata sa službenim predstavnicima međunarodne zajednice i s dopisnicima stranih sredstava informisanja, naroćito u okviru priprema za skupšćinu građana BiH srpske nacionalnosti, SKV uspostavlja veze s antifašistićki i antinacionalistićki opredijeljenim nevladinim organizacijama, iz više gradova na nekadašnjim jugoslavenskim prostorima. Mnoge od tih organizacija odazvale su se pozivu SKV da dođu na Skupšćinu od 27. marta 1993. u Sarajevu, na koju su uputile ovlaštene predstavnike ili pismene poruke solidarnosti i podrške. Navodimo neke od tih organizacija: Pokret demokratskih sloboda - Pariz, Grupa „Živjeti u Sarajevu” - Beograd, Multinacionalno udruženje Bosanaca i Hercegovaca - Beograd, Beogradski krug nezavisnih intelektualaca, „Žene u crnom” - Beograd, Srpski demokratski forum - Zagreb, Društvo bosanskohercegovaćkog i slovenskog prijateljstva „Ljiljan” - Ljubljana, Bosanski forum u Ljubljani, Udruženje srpskih izbjeglica u Češkoj i Mađarskoj - Prag, Udruženje bosanskohercegovaćkih izbjeglica - Frankfurt, Zajednica humanitarnih organizacija za pomoć Srbima u BiH - Njujork itd. SKV je imalo povremenu saradnju i sa znatnim brojem razlićitih udruženja i organizacija iz zemalja izvan granica nekadašnje Jugoslavije.³¹

*

Izgleda opravdan i dobro argumentovan opšći zaključak da je Srpsko konsultaciono vijeće, u periodu svog postojanja (april 1993 – mart 1993), steklo nesumnjive i konkretne zasluge za oćuvanje i demonstriranje multi-

³⁰ Lj. Berberović, nav. dj., 49.

³¹ Isto, str. 48.

etničke, multikulturne i multireligijske prirode Sarajeva, kako u političkom životu tako i u odbrani grada tokom prošlog rata. Nema sumnje da su organizovane aktivnosti sarajevskih Srba pružale važnu potporu odbrani cjelovitosti Bosne i Hercegovine, kao svjedočanstvo reafirmacije tolerantnosti i suživota svih njenih naroda.³²

³² Ejup Ganić, "Kako su Srbi otišli iz Sarajeva", *Oslobođenje – Pogledi*, Sarajevo, 14. april/travanj 2012, 26-28.

PRIMJER INTELEKTUALNOG OTPORA AGRESIJI

Asocijacija nezavisnih intelektualaca KRUG 99 osnovana je svega nekoliko mjeseci nakon početka agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992. godine. Sarajevo je već bilo u potpunoj blokadi i izloženo svakodnevnom neprekidnom granatiranju, uništavanju cjelokupnog urbanog područja i brutalnom ubijanju njegovog stanovništva. Opsada i uništavanje trajali su više od 1.200 dana. Mala grupa sarajevskih intelektualaca, koji su odlučili da ne napuštaju svoj grad, počela se sastajati u podrumskim prostorijama nezavisne i tada veoma popularne lokalne radiostanice Studio 99, s namjerom da razradi strategiju i modalitete svog intelektualnog otpora agresiji i nacionalizmu.

Veoma brzo usaglašeni su osnovni principi i pravci djelovanja, kao i temeljna načela koja su izražavala želju i odlučnost da se Bosna i Hercegovina sačuva kao cjelovita, nezavisna i suverena država, uređena na principima građanske demokratije, u njenim povijesnim geopolitičkim granicama, priznatim od međunarodne zajednice. U osnove tako uređene demokratske, sekularne, građanske, veoma decentralizovane države treba biti ugrađena i ostvarena ideja slobodnog i otvorenog civilnog društva jednakopravnih građana-pojedinaca, nezavisno od njihovih posebnih spolnih, socijalnih, političkih, vjerskih, nacionalnih i kulturnih identiteta, ostvarena kroz konkretnu i potpunu ustavnu i zakonsku garanciju svih temeljnih ljudskih prava i sloboda. Stav osnivača i prvih članova KRUGA 99 bio je da je na tim osnovama moguće obnoviti multinacionalno, multireligijsko i multikulturalno biće Bosne i Hercegovine i viševjekovnu tradiciju i bogatstvo zajedničkog života u toleranciji i poštivanju različitosti i posebnosti svake etničke skupine na ovom tlu. To je ujedno i jedini efikasan način da se pobijedi nacionalizam, nepovjerenje među ljudima i spriječi podjela Bosne i Hercegovine.

Na takvim idejama nastao je KRUG 99, Asocijacija nezavisnih intelektualaca, kao vanstranačko nevladino udruženje građana. Multinacionalni sastav KRUGA 99 i slobodno ispoljavanje nacionalnih, vjerskih i političkih osjećanja njegovih članova praktično je dokaz mogućnosti zajedničkog života, tolerancije i međusobnog uvažavanja. Zbog toga je KRUG

99 vrlo brzo stjecao sve više članova i simpatizera. Sve njih ujedinjuje i obavezuje vizija slobode i jednakopravnosti njenih građana i mira kao njihovog najvišeg ideala. Nacionalizam, šovinizam, politički i vjerski fanatizam, socijalna nepravda, bilo koji oblik diskriminacije pojedinaca i grupa, kao i svaki, naročito kulturni izolacionizam nespojivi su s načelima ljudskih prava i sloboda, a to znači i s načelima KRUGA 99.

Unapređivanje mira, organizovanje Bosne i Hercegovine kao demokratske pravne države svih njenih naroda i jednakopravnih građana i demokratsko uspostavljanje i organizovanje civilnog društva bili su osnovni i neposredni ciljevi KRUGA 99. Kroz različite oblike zajedničkih intelektualnih aktivnosti ili individualnom djelatnošću svojih članova KRUG 99 praktično je pomagao očuvanju i obnovi multietničkog i multikulturalnog života. Zalažući se za takvu državu Bosnu i Hercegovinu članovi KRUGA 99 zalagali su se i za Sarajevo kao njen glavni grad, zato što je multietnički, multireligijski i multikulturalni grad Sarajevo uvijek bio primjer srećnog susreta i skladnog zajedništva različitih nacija, vjera i kultura. Jedan od primarnih ciljeva blokade i uništavanja Sarajeva bio je uništenje svih tragova zajedničkog života. Da bi se to postiglo, Sarajevu je bila namijenjena sudbina etnički podijeljenog grada, što bi značilo ne samo konačnu smrt Sarajeva nego i kraj multinacionalne Bosne i Hercegovine.

Prve i najdublje kontakte osim u Sarajevu sa Srpskim građanskim vijećem, KRUG 99 uspostavio je s Forumom građana Tuzle i Beogradskim krugom, ali se kroz kontakte i posjete saradnja razvila i s intelektualnim krugovima demokratskog opredjeljena iz Banje Luke, Mostara, Bihaća i mnogih drugih gradova BiH, kao i Srbije, Crne Gore, Hrvatske i Slovenije. S Forumom građana Tuzle iniciran je i uspješno realizovan projekt Građanski alternativni parlament - pokret građanske inicijative u BiH, u formi udruženja (asocijacije) građana pojedinaca, nevladinih i nestranačkih organizacija i civilnih aktera Bosne i Hercegovine, kao izraz potrebe da se koordiniraju i usaglašavaju aktivnosti i inicijative za uspostavljanje institucija parlamentarne demokratije i civilnog društva. KRUG 99 je aktivno surađivao s mnogobrojnim domaćim i inostranim nevladinim organizacijama, asocijacijama i institucijama u BiH i državama bivše Jugoslavije, kao i sa mnogim najvišim institucijama međunarodne zajednice.

Posebno intenzivne kontakte i međusobne posjete KRUG 99 ostvarivao je s intelektualcima iz Švicarske, Francuske, Njemačke, Belgije, Holan-

dije, Danske, Švedske, Norveške, Italije i mnogih drugih zemalja. Članovi KRUGA 99, pojedinačno i kolektivno, bili su gosti mnogih institucija i udruženja u Parizu, Beču, Briselu, Grazu, Ženevi, Pragu, Helsinkiju, Rimu i mnogim drugim gradovima Evrope.

U KRUGU 99 u toku rata i u danima neposredno poslije, djelovalo je više od 150 eminentnih ličnosti naučnog, kulturnog, umjetničkog i javnog života, među kojima je bilo članova Akademije nauka BiH, pisaca, novinara, slikara, filmskih reditelja, ljekara, ekonomista, pravnika, pozorišnih umjetnika, teologa, muzičara, humanista i drugih ličnosti. Među članovima KRUGA 99 bili su i intelektualci drugih država, koji žive i djeluju kao istaknuti članovi u Rimu, Parizu, Beču, Londonu, Briselu, Sofiji, Njujorku, Helsinkiju, Ljubljani, Beogradu, Rovinju, Zagrebu i drugim gradovima Evrope i bivše Jugoslavije.

Asocijacija nezavisnih intelektualaca KRUG 99, zajedno sa Srpskim građanskim vijećem, Vijećem kongresa bošnjačkih intelektualaca i Hrvatskim narodnim vijećem, dvije godine je bila aktivna u procesu obezbjeđivanja jednakopravnosti svih konstitutivnih naroda na čitavoj teritoriji BiH, što je rezultiralo donošenjem poznate odluke Ustavnog suda BiH o konstitutivnosti.

Za uspješan rad naše Asocijacije dugujemo zahvalnost mnogim fondacijama i asocijacijama koje su nas podržavale. Među onima koje moramo posebno spomenuti je Fondacija Heinrich Boll, regionalni ured u Sarajevu.

KRUG 99 je za svoje djelovanje primio više međunarodnih nagrada i priznanja, među kojima se posebno ističu: Nagrada Fondacije Olof Palme (Stokholm), Nagrada Fondacije kralja Boudouina (Brisel) i Nagrada Fondacije Alberto Moravia (Rim).

SARAJEVO IZMEĐU NEBA I GRANATA (Sarajevski dnevnik fra Ljube Lucića)

Sažetak

„Između neba i granata – Sarajevski dnevnik 1992–1995“ memoarsko je djelo fra Ljube Lucića, u izdanju Svjetla riječi, Sarajevo – Zagreb, prvi dio 2005, drugi dio 2006. godine. Svoje dnevničko pisanje on počinje upravo s početkom rata 5. travnjom 1992, a završava sa završetkom rata 19. studenog 1995. godine. Ovaj dnevnik fra Ljube Lucića o prošlom ratu u Sarajevu, ima sve karakteristike memoarskog pisanja, to jest osobnog subjektivnog doživljaja, svjedočenja i komentiranja o događanjima u životu ljudi grada Sarajeva u tom vremenskom rasponu kroz četiri godine rata. Ali, pošto je Sarajevo bilo središte toga rata, on u ovim svojim memoarima sagledava i ratna zbivanja izvan grada Sarajeva na cijelom teritoriju BiH, pa i šire u regionu i svijetu. Njegovo memoarsko pisanje je također prožeto elementima historijskog i publicističkog pisanja, pa kao takvo može služiti dobro i kao izvor objektivnog historijskog i publicističkog prikaza cjelovite istine o prošlom ratu u Sarajevu i cijeloj BiH.

Fra Ljubino memoarsko pisanje između njegova početka i kraja je vrlo raznovrsno po svojim predmetima, stilskom vrstom od izvještavanja o vremenskim prilikama, svjetovnim i vjerskim zbivanjima, o kruhu i vodi, noćnom mraku i danjem svjetlu, električnoj struji i plinskom grijanju, borbi za preživljavanje, prepirkama i svađama ljudi, do opisa smrtnih opasnosti i tragedija života ljudi pod granatama, pojedinačno i u masakrima, sa strane srpskih vojnih postrojbi oko grada, informacijama o ratnim sukobima vojnih postrojbi Srba, Hrvata i Bošnjaka na cijelom teritoriju BiH, čime agresivni rat poprima ponekad oblik građanskog rata, te o zaustavljanju rata i traženju mira, sve do pred postizanje Dejtonskog mirovnog sporazuma, 19. studenog 1995. Problem odnosa Hrvata i Bošnjaka u Sarajevu zbog sukoba i rata između HVO i Armije BiH zauzima posebno mjesto i značenje u ovom fra Ljubinom dnevniku, jer je prijetila opasnost takvog sukoba i u samom gradu Sarajevu. Za rješavanje toga problema zaslužan je osobito Hrvatski koordinacioni odbor u kojem su zajednički djelovale sve hrvatske političke, kulturne i vjerske organizacije: nova stranka HSS, HKD Napredak i Katolička crkva. Prema tom dnevniku, Sabor Hrvata BiH, održan u Sarajevu 6. veljače 1994, koji

je uvelike pridonio zaustavljanju rata između Hrvata i Bošnjaka, značio je prekretnicu opasnih odnosa među ta dva naroda ne samo u Sarajevu nego i cijeloj BiH: zaustavljanje rata i početak mira Vašingtonskim i Dejtonskim sporazumom.

Viđan dio dnevnika zauzimaju i vjerska pitanja, prikazi vjerskog života, slavljenje vjerskih blagdana katolika, pravoslavnih, muslimana i židova, problemi međureligijskog života, koji se nastoje rješavati ekumenski i dijaloški, kako to pokazuju organizirane konferencije o tome u Sarajevu, te posjeti vjerskih ličnosti Sarajevu i BiH, među kojima posebno podrška pape Ivana Pavla II. Fra Ljubin sarajevski dnevnik „Između neba i granata“ ima tako također simboličko vjersko značenje: ljudi pod granatama doživljavaju Boga kao svoje Nebo u kojem vide svoga zaštitnika i spasitelja. Kao što je jednom za vrijeme rata pjesnik A. Sidran za ljude u Sarajevu kazao: Jedino nam Bog može pomoći! Ili kao što je meni jedna žena, koju sam pokušao tješiti u ratnoj tjeskobi, na pitanje: „Molite li se Bogu?“, odgovorila: „Kad se ne bih molila Bogu, ja bih umrla!“

Izvadak iz Dnevnika

1992.

5. travnja – nedjelja

Rat je stigao u Sarajevo. Pale su prve granate po gradu u 17 sati. Kod Vrbanja mosta došlo je do žrtava: iz židovskog groblja pucali su Srbi. General Milutin Kukanjac i predstavnici države dali su proglas o miru i redu.

21. travnja – utorak

Rano jutros počelo je granatiranje Sarajeva. Jedna je granata pogodila našu kuću: ugao prema Trebeviću pogođen je na samom sastavu krova i zida tako da nije bilo mnogo štete, ali jest upozorenje da se čuvamo. Našli smo tragove granate od osamdesetak milimetara. Navečer je bilo pakleno granatiranje u doba TV dnevnika.

29. travnja – srijeda

Noćas je pucalo i to blizu nas. Kao da je bio neki napad na kasarnu. Jutros je Alija Izetbegović otišao na pregovore u Lisabon: predstavnici triju naroda traže rješenje za Bosnu i Hercegovinu.

2. svibnja – subota

Armija je izvela tenkove na ulice da *zaštiti građane* (računaj Srbe). TO (Teritorijalna obrana) napala je Dom JNA. Srbi su zapaljivim mecima i granatama potpuno spalili glavnu poštu na Obali, kraj kazališta. Stradale su i druge javne zgrade kao Hitna pomoć...

Granate su ugusto padale oko naše kuće. Škola Moris Moco je stradala od granata...

Navečer je Alija Izetbegović došao u Sarajevo, ali ga je Armija zarobila i konfinirala u Lukavici...

3. prosinca – petak

Jutros prije 8 sati pale su dvije granate negdje u blizini. Jedna je pala pred Carevu džamiju odnosno pred Gazi Husrefbegovu biblioteku. Rečeno je da su poginule dvije osobe, a više ih je ranjeno. U N. Pozderca ulici, kraj džamije, ostao je velik trag krvi. Još je nekoliko ljudi poginulo pred Velepekarom. Neki dan je pala granata na Kirurgiju te su poginule dvije bolničke sestre i jedna liječnica je teže ranjena. Granate i snajperi odnose svoje žrtve, a glad i zima će početi odnositi svoje. Granate se čuju, a glad i zima tiho obavljaju svoj posao...

12. prosinca – petak. Stara godina

Nekog velikog čekanja Nove godine neće biti jer nema elektrike. Palčiči pjevaju s Crnom damom, dolaze neki gosti koji žele postići popularnost, ali od svega nema velike koristi.

Sarajevo između početka i kraja rata 1992-1995. godine

4. veljače – četvrtak, 1993.

U Kamernom teatru održana je tribina Preporoda i Napretka o neminovnosti zajedničkog života. U ime Napretka ja sam pročitao članak o neminovnosti uzajamnih odnosa (koji će objaviti Ratni dani), a profesor dr. Munib Maglajlić je govorio o hrvatskim kulturnim radnicima koji su objavljivali muslimanske narodne pjesme.

Bilo je nekoliko intervencija. Muslimani su ostali zadovoljni što sam kazao. Reakcije su bile pozitivne pa ih je čak i TV dnevnik pozitivno ocijenio. Rečeno je da bi trebalo održati više ovakvih sastanaka.

Mirotvorno djelovanje HKO u Sarajevu u vremenu rata između Hrvata i Bošnjaka

9. studenoga – utorak, 1993.

Srušen je stari most u Mostaru. Sarajevski radio optužuje Hrvate i žali što nitko na zapadnoj obali Neretve ne tuguje za mostom. Vele da su ga načeli Srbi, a dovršili Hrvati. To će povijest zapamtiti. Smiljko Šagolj samo reče da je most srušen od granatiranja i da su ga prije načeli Srbi, a da je on služio Muslimanima za napad na drugu stranu Mostara.

Koordinacija hrvatskih institucija

Hrvatska u cjelini, pa i hrvatski narod u Bosni i Hercegovini, bili su i ostali prvim i osnovnim ciljem velikosrpskih pretenzija i agresije. Ista sudbina je ubrzo zadesila i muslimanski narod.

Nakon razdoblja zajedničke borbe i otpora, zbog pogrešno definiranih političkih ciljeva, došlo je do međusobnog sukoba HVO-a i Armije Bosne i Hercegovine. Taj sukob ne samo da traje već i eskalira do zločina i egzodusa te će – ako se produži – dovesti do tragičnog poraza i jednih i drugih.

Hrvatske organizacije i institucije, objedinjene u svom KO-u, svjesne svoje odgovornosti pred narodom i poviješću da moraju učiniti sve kako bi Hrvati trajno ostali na ovim prostorima i očuvali sve hrvatske karakteristike Bosne i Hercegovine, ističu da je politika koja se vodi iz Gruda i pretendira da bude općehrvatska u sukobu sa temeljnim hrvatskim narodnim interesima i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj. Ona, u krajnjem, dovodi do toga da se egzistencijalni interesi našega naroda i njegova historijska prava na državni suverenitet u Bosni i Hercegovini svedu uglavnom na prostor zapadne Hercegovine, što se ne može provesti bez nasilnoga preseljavanja naroda i njegovoga pretvaranja u nacionalnu manjinu. Takvom politikom iznevjeravaju se povijesni interesi i onih hrvatskih institucija koje su ove prostore čuvale i oplemenjivale tisuću godina, a svi oni koji se suprotstavljaju ovakvoj politici olako se i bezočno proglašavaju izdajnicima. S druge strane, neki muslimanski političko-vojni krugovi obračun s politikom personificiranom u Grudama pretvaraju u obračun s hrvatskim narodom i u osvete kojima – bojimo se – zadugo neće biti kraja.

Nastavi li se ovakva politika, uskoro će nastati stanje u kojemu će Hrvati, prije svih, biti i gubitnici i krivci, čak i za ona zla za koja, objektivno, nisu krivi....

Hrvatski koordinacioni odbor poziva na temeljitu promjenu politike koja se predstavlja jednim političkim subjektom Hrvata Bosne i Hercegovine i vodi u njihovo ime; traži da se neodložno obustave sukobi između HVO-a i Armije Bosne i Hercegovine; traži konačno da se uspostavi mir kao preduvjet za političke dogovore o Bosni i Hercegovini. Odbor očekuje da će i političari koji predstavljaju muslimanski narod riječju i djelom redefinirati one svoje ciljeve koji su – gledano s pozicije u kojoj se danas nalazimo – realno neostvarivi, a posebno one radi čijeg bi eventualnog ostvarenja Hrvati morali i nadalje napuštati ovu zemlju i svoja ognjišta.

Sarajevo, 11. studenoga 1993.
Hrvatski koordinacioni odbor

Mr. Tvrtko Nevjestić, predsjednik
(str. 397-398)

Koordinacija hrvatskih institucija
Sarajevo

Priopćenje

Hrvatski koordinacioni odbor na svojoj sjednici od 6. prosinca 1993. razmatrao je rezultate pregovora u Ženevi.

Odbor i dalje zastupa mišljenje kako je nužno uspostaviti mir i sprovesti sve što je dogovoreno.

Hrvatski koordinacioni odbor zadovoljan je što su nastavljeni pregovori, ali negoduje što se nastavljaju borbe i što narod strada, unatoč svim izjavama i dogovorima. U ovom tragičnom stanju ponovno se granatira Sarajevo, a sukobi se pojačavaju u Posavini, Srednjoj Bosni i Hercegovini, što realno može dovesti u pitanje bilo kakav mirovni sporazum.

Nezamislivo je da se grad Sarajevo dijeli po bilo kojoj osnovi i na temelju bilo kakvih sporazuma. Ako se želi očuvati država Bosna i Hercegovina kao Savez – Unija (po Vance–Owenovom planu, L.M.), grad Sarajevo

mora biti državni, politički, gospodarski, znanstveni, kulturni i svaki drugi centar...

U svim rješenjima ovoga grada treba ozbiljno uzeti u obzir da u Sarajevu oduvijek žive i Hrvati koji su u potpunosti pridonijeli životu ovoga grada u kojemu se nalaze najvažnije vjerske, kulturne i druge institucije hrvatskoga naroda u Bosni i Hercegovini.

Naglašavamo da je svako rješenje koje sa sobom donosi mir, slobodu kretanja i cjelovitost grada bolje od rata, blokade i diobe...

Sarajevo, 6. 12. 1993.

Hrvatski koordinacioni odbor

Mr. Tvrtko Nevjestić, predsjednik

Sabor Hrvata BiH u Sarajevu, 6. veljače 1994.

5. veljače – subota

Tako smo nas dvojica (fra Ljubo i vozač, L. M.) požurili prema hotelu (Holiday Inn, L. M.) uz napomenu da se dolje dušmanski puca iz snajpera pa da čuvamo glavu. Kad smo prolazili kod pijace, jedva smo se probili kroz Titovu ulicu jer je svijet navalio na onom dijelu. Nikomu ne smeta što je sinoć poginulo i ranjeno na Dobrinji onoliko svijeta (U dnevniku od 4. veljače piše: na Dobrinji je od granate, gdje su ljudi čekali humanitarnu pomoć, bilo devet mrtvih i 36 ranjenih)...

Kad smo završili konferenciju i spremali se krenuti u Bogosloviju, u holu jedan čovjek reče kako je na Markale pala velika granata i pobila najmanje 25 ljudi, a preko 60 je ranjeno. Nije bilo za vjerovati, ali čovjek kaže da je sam gledao i neke nosio. Nakon njega dolazili su drugi i podizali broj poginulih na 45 i više. Tek na večer se saznalo da ih je preko 60 i da je preko stotinu ranjenih.

6. veljače – nedjelja

S malim zakašnjenjem Tvrtko Nevjestić je najavio početak Sabora. Dio Napretkova zbora otpjevao je Hrvatsku himnu. Zatim je Tvrtko pozvao na minutu šutnje za poginule. Nakon pozdrava, predložio je dnevni red i radno predsjedništvo.

Suradnja i jedinstvo – bio je moto fra Luke – koji je on postavio, te istodobno istakao da je naša zadaća u pozitivnom smislu usmjerena na čovjeka. Izvijestio je da u Zenici radi isti ovakav Sabor i da su na njemu prisutni zastupnici iz vrlo širokog područja, a naš rad prate i u Zagrebu. Zatim je ocrtao plan daljnjeg tijeka Sabora: budući da treba govoriti o unutarnjem uređenju Bosne i Hercegovine, sjednica će biti zatvorena za javnost nakon još najavljenih govornika....

Konačno je usvojena lista članova Hrvatskog narodnog vijeća – HNV: Fra Luka je rekao da smo *učinili velike stvari*, od povijesnog značenja, te dao riječ predsjedniku HNV-a Ivi Komšiću koji se svima zahvalio na zalaganju i zakazao sjednicu novoizabranog HNV-a.

Na sjednici je bilo prisutno 17 članova HNV-a koji su u Izvršni odbor izabrali 12 članova, od kojih, zbog specifičnih uvjeta rada, u Sarajevu ostaju: H. Ištuk (tajnik), I. Šimić, Lj. Lucić, T. Obrdalj, F. Topić, T. Nevjestić i Luka Brković. U Zagrebu su članovi Izvršnog odbora: fra Luka Markešić, Damjan Vlašić, Marinko Pejić, Ivan Lovrenović i Petar Jozelić.

Rad Sabora su vodili Tvrтко Nevjestić, Božo Matić i fra Luka Markešić, a za predsjednika HNV-a je izabran Ivo Komšić (napomena, L. M.).

ZAKLJUČAK

Preživljavanje ljudi Sarajeva između neba i granata

1. prosinca – srijeda, 1993.

Ako nekad ovo budem čitao, i sam ću se čuditi što ovoliko spominjem elektriku i plin, ali sad je to bitno pitanje jer zima sve više steže. Po gradu se mogu najviše vidjeti vreće s drvima, kojima cijena sve više skače (400 DM za metar drva).

Jučer sam čuo nešto što bi moglo biti kao neke vrste crnjak:

Ide žena od Pivovare natovarena kanistrima vode. Zakasnila je. Počeo policijski sat. Za njom viče policajac: Stoj, ali ona ide dalje. On ponavlja svoj poziv i prodere se:

- *Stoj, pucat ću, ubit ću te, ženska glavo!*

- *Bi mi se osvetio!* - okrene se žena nemarno i nastavi tegliti svoje kanistre.

3. prosinca – petak, 1993.

Noćas sam prije spavanja u 11 sati pogledao ima li plina i nisam našao ništa....

Jutros prije 8 sati pale su dvije granate negdje u blizini. Jedna je pala pred Carevu džamiju odnosno pred Gazi Husrefbegovu biblioteku. Rečeno je da su poginule dvije osobe, a više ih je ranjeno...

Neki dan je pala granata na Kirurgiju te su poginule dvije bolničke sestre i jedna liječnica je teže ranjena. Granate i snajperi odnose svoje žrtve, a glad i zima će početi odnositi svoje. Granate se čuju, a glad i zima tiho obavljaju svoj posao.

1. siječnja – subota: Nova godina 1994.

Novu sam godinu dočekao u krevetu, ali nisam mogao spavati. Najprije su ovi u gradu pucali da proslave, a onda su okrenuli oni s brda i to teškim granatama pa je sve odjekivalo. Pucnjava je trajala gotovo cijelu noć.

2. studenoga – četvrtak, Dušni dan ili Dan mrtvih, 1995.

Sinoć je na TV dana slika otvaranja mirovne konferencije u Daytonu, u Ohaju. Kristofor ju je otvorio svojim govorom, a onda je govorio Bildt te konačno zamjenik ruskoga ministra vanjskih poslova. BiH TV je prenosila kompletnu ceremoniju otvaranja. Milošević i Tuđman su se – kako jutros javljaju vijesti – sporazumjeli da će mirno riješiti problem istočne Slavonije i Baranje jer će priznati postojeće granice i pustiti da se izbjeglice vrate. Polazna forma je izgleda cjelovito Sarajevo i cjelovita Bosna i Hercegovina kao država, a o ostalomu ćemo se tek imati prigode naslušati.

16. studenoga – četvrtak

Nekog velikog uspjeha u Daytonu nema. Krešo Zubak izjavio da neće potpisati dokumente o sporazumu jer su ga isključili iz užeg tima. On ne može prihvatiti plan jer su bosanski Hrvati najteže prošli.

19. studenoga – nedjelja

Neće se još završiti sporazum u Daytonu. Ima mnogo prepreka. Kohl poručuje Aliji da potpiše sporazum. Nagada se oko Šaćirbegove ostavke, a Zubak i Tadić se ne spominju. Hrvate zastupa Tuđman koji u Zagrebu tjera svoja posla. Ako itko ostane crnim slovima napisan u hrvatskoj povijesti,

to će biti on, a sad se misli da ga je Bog poslao. Tako misle oni koji ne znaju misliti pa je zato i dobio izbore!

Završetak Sarajevskog dnevnika 1992-1995.

Napomena izdavača

Daytonski mirovni sporazum prihvaćen je u Daytonu 21. studenog 1995, a službeno potpisan 14. prosinca u Parizu.

Fra Ljubo Lucić je smrtno stradao u prometnoj nesreći 20. prosinca 1995. u Zagrebu.

Bilješka o piscu Dnevnika

Dr. fra Ljubo Lucić (1931–1995) bio je franjevac-svećenik i profesor na Franjevačkoj teologiji u Sarajevu. Cijelo vrijeme rata ostao je u Sarajevu i bio sudionik mnogih važnijih događaja tih godina. Sam je dijelio humanitarnu pomoć, spašavao uhapšene, pregovarao s najvišim civilnim i vojnim vlastima, sudjelovao u kulturnim događanjima, primao strane veleposlanike i novinare, ali i one najpotrebnije, za koje nitko nije imao ni srca ni vremena. Sve je to zapisivao vjerno u svoj dnevnik, koji je pravo svjedočanstvo posebno o Sarajevu u prošlom ratu, izloženom granatama, gladi, zimi, progonstvima i velikim stradanjima ljudi, pojedinačno i u masakrima, ali nepokolebljivom u samoobrani nesebičnom i hrabrom borbom ljudi u njemu za svoj opstanak, s nadom u pomoć drugih i samog Boga s neba. Na završetku rata, poginuo je u prometnoj nesreći u Zagrebu, 20. prosinca 1995, a pokopan u rodnoj Rami, na groblju u Ripcima, 23. prosinca 1995.

**ANTICIVILIZACIJSKI FAKTUM: OPSADA SARAJEVA
1992-1995. GODINE**

Uz devizu, pod kojom je agresija na Bosnu i Hercegovinu započela, da „zajednički život više nije moguć“, činjenica opsjedanja Sarajeva i drugih bosanskohercegovačkih gradova je neoboriv dokaz da se radilo o totalnom ništenju koje je imalo za cilj da Bosnu i Hercegovinu pretvori u zelenu livadu na kojoj treba uspostaviti proširene zemlje s Istoka i Zapada. Za taj cilj nisu birana sredstva: srednjovjekovno opsjedanje gradova, dakako modernim razornim sredstvima, izglednjivanje stanovništava, uspostavljanje nemogućih higijenskih uvjeta za moderne okolnosti života, tzv. „rastezanje pameti“ u specijalnom ratovanju, itd., sa jedinom svrhom brisanja svih tragova kulture (rušenje crkava, džamija, manastira, zatiranje svih tragova sakralne arhitekture na grobljima i grebljima, itd.), i civilizacije proteklih vremena na tlu Bosne i Hercegovine (divlje rušenje industrijskih objekata npr.), zarad uspostavljanja nove zemljopisne karte i novih teritorija. Sav taj užas, kao tobožnji gest usklađen sa „Božijom voljom“ zbivao se na priznatoj mapi Bosne i Hercegovine, članice Ujedinjenih naroda jedinstvenog nam svijeta, koju je trebalo pretvoriti u ruinu, zarad strateški nemogućih novih zemalja koje su se trebale širiti na Istok i Zapad, pod ilegalnom jurisdikcijom predsjednika Tuđmana i Miloševića.

U prikazu nekih činjenica koje su se zbivale oko mene, u neposrednom susjedstvu, želim opisati situaciju nasilnog razdvajanja, bosanskih komšija, negdanje svetinje u mentalitetu građana Sarajeva i Bosne i Hercegovine. Često bi čuo mudru i praktičnu izreku: „komšija je preči no brat“. Dok brat stigne, sa dalje ili bliže udaljenosti, svašta je moguće, a komšija je tu. Sa tom spoznajom smo živjeli na 6. katu u Ulici Ive Andrića broj 5, u naselju solidarnosti na Ali-pašinom Polju u Sarajevu. Pomiješanih nacionalnosti. Na dnu hodnika živio je Dragiša Zimonjić sa suprugom Milkom i kćerkom Dijanom. Do njih su obitavali Adila Pašić sa sinom Tarikom Mašićem i snahom Marittom Passeri, rođenom Napolitankom koja je tamo završila studije italijanske književnosti. Postala je lektorica italijanskog jezika na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Mnoge naše djevojke udavale su se za

Italijane, ali je Tarik uživao poseban ugled zbog toga što je sa italijanskog juga doveo suprugu.

Do nas su živjeli Dušan Bugarin i njegova supruga Jasna u binacionalnom braku. On je bio sin pravoslavnog sveštenika iz Rumunije, operски bariton, a Jasna Lipovac čuvena muzička urednica na RTVSA. Ja sam tada živio u jednonacionalnom braku s Danielovom majkom.

Neobično lijep običaj uveo je Dragiša Zimonjić. Svake nedjelje smo se okupljali kod njega na kafu. Najprije smo bili svi, a onda većinom bez Jasne i Adile. Sa petog sprata dolazili su Kosmajci, Nikola i Bojka. Imali su dvoje djece, Snježnu i Sinišu. Odmah napominjem da su nas djeca naročito povezivala. I to je do danas nezaboravno. Tako su tekle naše godine, zajedničke, u Ulici Ive Andrića broj 5 na Ali-pašinom Polju.

Jedne sam nedjelje, početkom 1992, došao Dragiši na kafu. Mislio sam da sam prvi. Kod njega je bio Kušić iz prizemlja zgrade sa meni nepoznatim čovjekom, koji nije skinuo zimski kaput. Dok sam ja bio tu, on se nije predstavio, ali se meni s nogu obratio Kušić koga sam poznao. „Vlado, pođi s nama, ovo će sve biti savršeno sa zemljom.“ Osjetio sam tjeskobu, osjetio tešku atmosferu koja je vladala kod Dragiše, svi su stajali, i nijemo se okrenuvši, rekao sam: „Doći ću kasnije.“ Izišao sam iz Dragišina stana oparen. Više se ne sjećam da li smo toga dana pili kafu zajedno. Posljednje viđenje sa Dragišom bilo je za jednog majskog granatiranja. Svi smo se sklonili u betonski hodnik, dok je odjekivao prasak za praskom minobacačkih granata, vjerojatno popularnih 120 milimetara. Tako smo ocjenjivali mi koji smo služili svoj vojni rok u bivšoj JNA. Da sam onda, u Istri, kao 27 godišnji vojnik znao da će me isto oružje granatirati u Sarajevu nekoliko decenija poslije, poznao bi futurološki budućnost, ali vjerujem da bi sišao s pameti, jer ne bih mogao povjerovati u tu stravičnu sudbinu zemlje kojoj sam položio vojničku zakletvu, da ću je čuvati, braniti, itd. Vjerujem da je u toj auri Titova vojnika koja se pamti, i samosvijesti neobično jakog naboja koji traje, eto i danas ga pamtim, tjeskobni osjećaj naročite odgovornosti za zemlju koja se raspada, moja malenkost već u samom početku agresije na vrednote Bosne i Hercegovine imala viziju hrama koji bi podigli na geografskom središtu Jugoslavije, tu u blizini Sarajeva, posvećenog Jednom i Jedinom Bogu. U tom hramu univerzalnih vrednota Svetog bi bogosluženje trajalo od subote do subote, svaki dan na drugi način, prema izboru sakralnog dana, naizmjenice, za sve one koji vjeruju, kako vjeruju na nasljedno propisan

način, u molitvi i himničkoj žrtvi velikog pokajanja. Meni to ni tada, a ni danas ne liči na nigdinu, no mi liči na stvarnu mogućnost u trajanju lamenta za žrtve na tlu bivše nam zajedničke zemlje koja sada, stopu po stopu, svoj suverenitet prenosi na Jedinственu Europu. A moj Dragiša je sa svojom Milkom otišao zetu na Ilidžu, nije mogao bez dvojice unučića. Ostavio je ključeve svoga stana meni i Dušku. Da ga čuvamo dok se ne vrati, a to je trebalo biti brzo. Podijelili smo njegovo brašno i nešto hrane koju su Zimonjići ostavili, koji mjesec kasnije, bez nade da će agresija na besmrtnu vrednote, vezivno tkivo Bosne i Hercegovine, uskoro prestati. A to se oteglo, i potrajalo. Kosmajci su bili na Hreši, Maritta i Tarik sa Sarom i drugom malenom kćerkom sklonili su se u Italiju. Ja sam preselio sa Milankom i Danielom u Dubrovačku 4, polovinom 1995, pred kraj rata, u stan- vlasništvo Općine Centar. Tako je naša mala zajednica rasuta, svijetom i gradom. Maritta i Sara su me posjetile na Filozofskom fakultetu. Bojka Kosmajac je došla u isti kabinet na fakultetu i suznih očiju pričala o pogibiji supruge od gelera jedne granate koja je pala na Hrešu dok je Nikola čuvao krave. Njezina Snježa nas je posjetila u Dubrovačkoj ulici. Snježa mi je pisala sa studija u Banjoj Luci, dirljivo pismo. Dragiša Zimonjić, posve sijed, ali vedar kao nekad, došao je nakon što je kod nas bila njegova supruge Milka. Duška Bugarina srećem povremeneno, zadnji puta u pozorištu na promociji Gojerove monografije o Vladimiru Jokanoviću.

Ne pristajem ni danas na demagoški slogan da „zajednički život više nije moguć“. Da bi sebe i druge snažio u toj vjeri, postao sam član Kruga 99. Kad je Sarajevo bilo podijeljeno tokom rata, mi smo u Krugu 99 glasno rekli da je to atavistički apsurd. Shvatili smo brzo da se u Bosni i Hercegovini vodi bespoštedna borba protiv vrednota koje nisu samo naše, nego pripadaju čovječanstvu i omogućuju njegov opstanak. Zamislite Ujedinjene narode čija je Bosna i Hercegovina postala ravnopravna članica, kako ne ispunjavaju svoju principijelnu dužnost da je brane od unutarnjeg i vanjskog agresora. Strategija agresije temeljena je na demagogiji podjele a ciljevi su bili osvajanje teritorija i nametanje vlasti. Kao da živimo u vremenima Džingis kana i njegovog tipa osvajanja, a ne u eri poslije Francuske revolucije koja je svojom Deklaracijom postavila temelj novom svijetu čiji je najdublji izraz u vrednotama *jednakosti-bratstva-slobode*. Pa kakav bi to život bio moguć, ako zajednički više nije moguć? Separatizam bilo koje vrste samo podsjeća na staru sintagmu *corpus separatum-izdvojeno tijelo*, a znamo

da taj pravni termin nikada u zbilji nije zaživio. Ako je sintagma o nemogućnosti zajedničkog života bila samo radni slogan zarad velike Srbije, treba imati na pameti činjenicu da bi velika Srbija istovremeno podrazumijevala afirmaciju bogatijeg zajedničkog života u zajednici brojnih drugih naroda na toj teritoriji, osim ne daj Bože da je u pričuvi postojao plan o uništenju drugih naroda sa kojima je takova Srbija jedino bila moguća. Da su se ostvarile ideje o Srbiji sve do imaginarnih tangenti Virovitica–Karlovac–Karlobag, vjerujem da bi došlo do realizacije ništenja Bošnjaka i Hrvata na tim prisvojenim teritorijama, kad već u svojim knjigama haški optuženik jednostavno poriče postojanje i Bošnjaka i Hrvata kao nacija. Aveti prošlosti ponovo su oživjele na ovim prostranstvima, u najgorim verzijama strašila nad kojima se naša civilizacija može samo zgražati. Logično da su ideje o jedinstvenom svijetu u spomenutom ambijentu čisti donkihotizam i jednostavno nigdina, pri čemu ne treba nikada smetnuti s uma činjenicu da je veliki španjolski filozof Unamuno vidio budućnost Španjolske baš u znaku don Kihota, a ni u kojem slučaju pod stijegom generala koje je ova zemlja nekada izvozila. Kako li smo jadno izgledali mi građani opsjedanog Sarajeva koji smo u tim tjeskobnim vremenima govorili o jedinstvu modernog svijeta i o sebi kao dijelu toga svijeta pod stijegom Ujedinjenih naroda? Opsadi je došao kraj, opsjedani su postali slobodni, a komandantima opsjedanja se sudi za zločine protiv čovječnosti. Pobijedila je naročita vrednota ništenja sile i nepravde, hegemonije i divljeg osvajanja tuđeg teritorija, tuđe slobode, zarad zajedničkog u životu ljudi. Pobijedilo je pravo-slijepa jurisprudencia. Racionalni otpor, radi racionalne perspektive u svijetu legalnih razlika. To je samo mala satisfakcija. Moji heroji su Dragiša, Gajo i Hidajet, da spomenem samo neke od onih meni najbližih Sarajlija koji su neposredno po ratu bili u mojoj kući „kao da se ništa nije dogodilo“. A kada govorim o racionalizaciji, ne mislim na kult razuma iz prosvjetiteljstva, ni govora. Ja moram spomenuti svoj kult čitavog čovjeka u bazičnom razumijevanju ljudskog bića. Kad je Platon govorio o čovjeku, gledao ga je podijeljenog na slojeve od razumnog-koji vlada, srčanog-koji čuva i brani, i donjeg dijela-požudnog koji stvara nova pokoljenja, radi, proizvodi i trguje. Bazično razumijevanje ljudskog bića ne govori o slojevima, prije bih rekao da je to razumijevanje temeljito zbog toga što govori o sposobnostima i osobinama: ja vjerujem, ja osjećam, ja znam, ja imam intuicije, i ja stvaram. Moji heroji su vjerovali da ćemo se opet sresti

poslije ratne katastrofe, budući da nas ratni slogan „da zajednički život više nije moguć“ nije prozeo, naišao je u nama na otpor i barijeru vjerovanja u tezu da je rat najveća besmislica koja se ogleda u razaranju i ruini, u poricanju čovjeka i života. „Sloboda i demokratija moguće su samo tamo gdje postoji uvijek živa i odlučna volja naroda da ne dozvoli da njime vladaju kao stadom.“ Čuo sam najveću uvredu, i na svoj račun, 1994. u Strassbourgu kada nam je jedan Francuz, koji je bio u Sarajevu nekoliko mjeseci na samom početku rata, rekao: „Vi građani Sarajeva ste ovce-Vous citoyens de Sarajevo, vous êtes les moutons.“ Nisam to mogao zaboraviti, nikad. ... Bojim se da čovjek koji je to izgovorio meni i Hidajetu ima samo oči fizisa, a prikraćen je za duhovni uvid. Snaga i povijest Bosne i Hercegovine otjelovljene su u vrijednostima koje izviru kao Bosna i Buna na svojim vrelima, moćno i divno, i teku rijeke, a vrijednosti polireligioznih, policivilizacijskih vrednota žive paralelno kao vezivno tkivo bosanskohercegovačkog života. To mi je jasno, i to nisam naučio iz knjiga, ne, to sam usvojio živeći i radeći u Bosni i Hercegovini. Čini mi se da je ta vizija života sasvim suprotna besmislenoj frazi da zajednički život više nije moguć. Mislim da je to teza čije djelo je neprestani rat među pojedincima i državama, planetarno nedopustivo đavolje djelo. Bez obzira, vjerovali ili ne vjerovali u postojanje transcendentne spodobе, to je na kraju uvijek djelo nečovjeka. Stoga i ne pripisujem lepezu odgovornosti imaginarnom nebu, nego zbilji ovozemaljskih ljudi. Moram sa ponosom reći i priznati da ja nisam u tom vjerovanju i mišljenju usamljen. Ja se samo pridružujem listi vizionara koji su uvijek postojali u svim kulturama i civilizacijama, onim nestalim o kojima znamo putem različitih svjedočanstava, i ovima koje traju kao baštinici drevne ili skore prošlosti. Ponekad su takove vizije budućih pokoljenja izazivale vlastodršce na najgore postupke prema drugačijem mišljenju i drugačijoj viziji. Satrapska moć careva i kraljeva, diktatora svake fele, uvijek je bila pogubna u svojoj praksi. Ta praksa naprosto se uvijek pokazala kao zločin protiv čovječnosti. Minulo stoljeće postalo je jedinstven primjer rata i zločina protiv čovječnosti. Ne samo zbog ideologija koje su upisane u krvavu povijest ljudske spoznaje i neljudske prakse nego i zbog atavističke svijesti o pravima nad tuđim teritorijima, nad drugim, susjednim narodima u ime vlasti. Zbog toga sam sretan što je, ne samo kao posljedica katastrofalnih ratova nego i kao vizija velikih ljudi, ustanovljena „Generalna skupština Ujedinjenih naroda“ čija je elementarna vizija utemeljena na slobodi i jed-

nakosti svih živih ljudi. Bez obzira što je doseg kompetencija UN slabašan i krhak, njihov temelj je granitan i neporeciv koliko i racionalizacija čijim putem je čovjek došao do vrednota njihovog vlastitog ustrojstva. Jedna od tih vrednota su ljudska prava koja se mogu izigravati do izvjesne mjere, ali svako njihovo izigravanje ima svoj kraj. A mahom se onima koji su pokušali izigravanje u najgoroj formi, formi genocida, formi ništenja drugoga, sudi u Međunarodnom tribunalu zbog ratnih zločina protiv čovječnosti.

Kakve je rezultate postigao pokušaj realizacije Garašaninovog projekta u zadnjem desetljeću dvadesetog vijeka? Poražen je taj projekt temeljen na hegemoniji jednih nad drugima, kao što je poražena vizija „Memoranduma“ Srpske akademije nauka. ... Krajem aprila 1992. posljednji put sam uživo sreo profesora Milorada Ekmečića, na potezu od Filozofskog fakulteta, nasuprot zgrade tadašnje Skupštine Bosne i Hercegovine. „Nije šteta ako pogine 200.000 Srba za novu konstelaciju Balkana i naših prostora.“ Profesora Ekmečića sam duboko poštovao, kao znalca i čovjeka sa kojim studenti historije nikada nisu imali problema. Znao sam o njemu storiju iz njegovih zagrebačkih studentskih dana, Mirolava Despot, Miloradova kolegica sa studija, pitala me je za njega čak i 1994. kada sam je posljednji puta vidio, a kao historičaru filozofije on je bio četvrti član komisije za moju redovnu profesuru. Potpisao je referat prof. Branka Bošnjaka u Americi, ali je dodao pismo iz kojega zrače silnice akademskog povjerenja za moju karijeru. Ne znam razlog zbog čega prof. Risto Tubić nije pročitao to pismo koje nije bilo umnoženo sa referatom o mojem izboru, ali je na moje inzistiranje pismo pročitao na narednoj sjednici.

Kakve je, dakle, rezultate ostvarilo Garašaninovo „Načertanije“? Projekt iz toga spisa je, vjerujem, definitivno arhiviran, premda još živ u mnogim glavama, što javno, što tajno. Živo tkivo bivše Jugoslavije razrezano je po republičkim granicama, ali ni te granice još uvijek političari ne smatraju definitivnim. Rane od tupog skalpela i neukog operativnog zahvata još nisu zacijelile, a Bosna i Hercegovina, zemlja plemenita te obdarena strpljenjem i podnošenjem, trpi i podnosi posljedice mirovnog sporazuma iz Dayton, podijeljena a cijela. ...Na tisuće ljudi je ubijeno, više od milijuna njezinih plemena je raseljeno, ne zna se broja nestalih, a matična zemlja traga još uvijek za svojim, i Bošnjacima, i Hrvatima, i Srbima da ih dostojno sahrani. Napravljena je golema materijalna šteta, ali je najveća šteta što vizija o Bosni i Hercegovini, predsjednika Izetbegovića, kao zemlji „koja nikomu

neće biti tijesna“, zbog katastrofe koja se dogodila, treba tek da čeka svoje ostvarenje. Milost se božanska rasprostrela nad Bosnom i Hercegovinom, milost je sačuvala izmučeno i ranjeno njezino tijelo, milost je zaustavila bratoubilački rat, ali još uvijek svjetlost mira ne lebdi nad zemljom trojednog naroda. Institucije vlasti ograničavaju se međusobno, paraliziraju i ono malo dobra što struji iz suprotstavljenog geta, u ime etničkog kriterija u politici koji se u narodnoj predodžbi svodi uvijek samo na ograničenu viziju nacionalnog ega, a ne vidi zajedničko dobro utemeljeno na kompromisu. Kao da igdje ima korisnih političkih odluka bez smisla i temperamenta koji teži kompromisu. Logično, do kompromisa se dolazi putem dijaloga, umjesto kojeg, poslije „Beogradske konferencije nesvrstanih“ i „Drugog Vatikanskog koncila“, drugog puta nema. Svi avanturistički projekti ozbiljeni na raznim kontinentima, poslije Oktobarske revolucije, protekli rijekama krvi i ništenja, simbolički su doživjeli kraj rušenjem berlinskog zida, a brojna društva su se odrekla humanih utopija koje su bile otuđene od svojih ideala i utopljene u moru krvi nebrojenih ljudskih žrtava onih koji su mislili drugačije, ili su postali očajni sljedbenici uzimajući polučenu zbilju kao konačni argumentum besmisla.

Šta nam preostaje? Vjera i nada! Tri legitimne povijesti Abrahamskih baština trebaju očistiti svijesti svojih sljedbenika od mitova historije, od zloupotrebe iskrivljenog nauka, u ime zajedničkog dobra životu čovjeka božanskim projektom zadanog. A pri tome je nada elementarna energija i pogonsko gorivo, svjetlo svijeta. Svaki nihilizam zarad tobožnjeg novog početka zaista je avantura, bez obzira kada i gdje ju avanturisti predlagali ili nametali. Racionalna perspektiva i pravo na istraživanje tek otvaraju svjetla budućim generacijama. ...

**VOJNO-POLITIČKI ZNAČAJ ODBRANE SARAJEVA
POSMATRAN S ASPEKTA MJESTA I ULOGE
TO REPUBLIKE BOSNE I HERCEGOVINE**

**1) Rad Predsjedništva i Republičkog štaba
Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine
na stvaranju uslova za angažovanje Teritorijalne
odbrane na odbrani od agresije**

Multinacionalno Predsjedništvo SRBiH, sastavljeno od predstavnika nacionalnih stranaka pobjednica na općim višestranačkim izborima 1990. godine, nije imalo dužnu i nužnu pažnju za organizaciju odbrane države u slučaju rata. Dva su osnovna razloga, po mom mišljenju, za takav odnos prema neposrednoj organizaciji odbrane jedinstvene države.

Prvo, nacionalne stranke, pobjednice na izborima, imale su različita shvatanja i odnose naspram budućeg statusa BiH.

Srpska demokratska stranka bila je apsolutno da BiH ostane u sastavu Jugoslavije ili da bude podijeljena po nacionalnim šavovima, uglavnom je bila za nestanak BiH.

Hrvatska demokratska zajednica bila je za podjelu BiH, iako je hrvatski narod glasao za jedinstvenu BiH.

Obje ove stranke (SDS i HDZ) djelovale su u pravcu podjele BiH i pripajanja teritorije BiH velikoj Srbiji i velikoj Hrvatskoj.

Jedino je Stranka demokratske akcije, na čelu s Alijom Izetbegovićem, bila za samostalnu i jedinstvenu državu BiH.

Drugo, na međunarodnom planu vodila se velika borba da ne dođe do rata, gdje je naročitu aktivnost ispoljio Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva RBiH, dajući konkretne prijedloge o načinima mirnog razlaza ili opstanka SFRJ.

Međutim, splet unutrašnjih događaja u BiH kao i odnos međunarodne zajednice prema raspadu SFRJ nije išao u pravcu mirnog razlaza republika pa i BiH. Predsjedništvo se, sagledavajući političko-bezbje-

donosnu situaciju u BiH, počelo najneposrednije baviti konkretnim pitanjima za odbranu suvereniteta i nezavisnosti BiH i početkom aprila 1992. godine preduzimati mjere za suprotstavljanje agresiji od strane Srbije i Crne Gore i JNA. Predsjedništvo RBiH je na sjednici održanoj 4. aprila 1992. godine, imajući u vidu složenost političko-bezbjedonosne situacije, donijelo sljedeće zaključke:

- 1) da se na osnovu vlastite procjene političko-bezbjedonosne situacije izvrši mobilizacija jedinica TO svih općina i grada Sarajeva u SRBiH, uključujući i jedinice veze;
- 2) da se izvrši mobilizacija cjelokupnog sastava milicije SRBiH;
- 3) da se zahtijeva od nadležnih organa JNA da jedinicama TO – općinskim i okružnim štabovima TOBiH vrate naoružanje, vojnu opremu i ostala materijalno-tehnička sredstva koja su im ustupljena na čuvanje. (Povrat naoružanja nije se dogodio.)

2) Teritorijalna odbrana sarajevske regije u odbrani grada Sarajeva

Na osnovu zaključaka Predsjedništva RBiH, u Skupštini grada Sarajeva 5. aprila 1992. godine održana je sjednica Savjeta za narodnu odbranu, kojoj predsjedavao gradonačelnik Muhamed Kreševljaković. Na sjednici je zaključeno da se izvrši djelimična mobilizacija Teritorijalne odbrane grada Sarajeva: gradskog i općinskih štabova, protivdiverzantskih odreda, pozadinskih baza i jedinica veze DPZ-a. Odmah poslije sjednice Savjeta za odbranu naredio sam izvršenje mobilizacije gore spomenutih sastava. U dogovoru s gradonačelnikom, naredio sam mobilizaciju i Sarajevskog regionalnog štaba, koji je priključen Gradskom štabu te su od 15. aprila predstavljali jedinstven štab pod imenom Okružni Štab TO Sarajevo. Štabovi su odmah organizovani po ratnim formacijama i pristupili smo pripremama za organizaciju odbrane grada. U svemu ovome nije učestvovao Republički štab, jer se smatralo da za njega važe odluke i smjernice GŠ JNA, a ne Predsjedništva RBiH. Prije dobijanja bilo kakvih naređenja od strane Republičkog štaba mi smo samoinicijativno, na osnovu postojeće dokumentacije, radili na organizacionom sređivanju štabova i jedinica i do formiranja Štaba TORBiH imali već mobilisane i formirane sastave štabova i jedinica u općinama grada Sarajeva i regionalni štab. Mobilizacija

navednih sastava TO vršena je tri dana nakon što su četničke snage zaposjele položaje, potpuno blokirale grad Sarajevo i započele svakodnevno, masovno i neselektivno granatiranje Sarajeva.

Republički štab TOSRBiH nije preduzimao ništa u cilju odbrane države od agresije, čak ni u momentu očigledne agresije i napada Užičkog, Valjevskog, Podgoričkog i 4. korpusa JA na gradove u dolini Drine i tokom marta započetog napada na Bosanski Brod i naselja u njegovoj okolini. Do zadnjeg momenta Komandant RŠTO SRBiH sa svojim saradnicima iz štaba i rukovodstvom SDS radi na razbijanju TO i da se što brže i dosljednije sprovedu naređenja za ukidanjem jedinica i štabova TO, da što više komandanata Op štabova budu pripadnici srpskog naroda i da TO što prije preda naoružanje u magacine pod zaštitom JNA.

Štab teritorijalne odbrane RBiH (ŠTO RBiH), na osnovu Odluke Predsjedništva RBiH od 8. aprila 1992, a nakon šest dana od početka agresije na BiH, preuzima rukovođenje i komandovanje nižim štabovima. U vremenu od 4. do 15. aprila 1992. godine konsoliduju se štabovi i sastavi TO koji su za jedinstvenu BiH i koji su izvršili mobilizaciju. Neki štabovi se izmještaju iz sjedišta općina, s umanjenim sastavima (Ilidža, Hadžići, Ilijaš, Vogošća i Trnovo). Općinski štab TO Pale se izdvojio iz TO grada Sarajeva. Izmještanje i izdvajanje štabova izvršeno je zbog preuzimanja vlasti u tim općinama i djelimičnog i potpunog privremenog zaposjedanja teritorije tih općina od strane SDS-a.

U gradu Sarajevu potpuno su organizacijsko-mobilizacijski sačuvani štabovi TO: Gradski ŠTO Sarajevo, Regionalni ŠTO sarajevskog okruga, općinski štabovi TO u općinama Stari Grad, Centar, Novo Sarajevo, Novi Grad i Hadžići (izmješten na Igman), Ilidža (privremeno, većim dijelom, zaposjednuta teritorija) OpŠ formiran u Hrasnici, Vogošća dijelom privremeno zaposjednut dio teritorije, ŠTO izmješten na Kobilju Glavu, Pale OpŠ prešao na srpsku stranu, Ilijaš teritorija privremeno zaposjednuta, OpŠ izmješten na drugu lokaciju, Trnovo teritorija privremeno zaposjednuta štab izmješten. Štabovi općina Hadžići, Trnovo, Ilidža i Ilijaš našli su se van blokiranog Sarajeva i s njima se do konca maja 1992. nije moglo komunicirati iz blokiranog Sarajeva.

Općinski štabovi sarajevskog Regionalnog štaba TO našli su se u sljedećoj situaciji: Visoko, Fojnica i Olovo, normalno mobilisani na mirnodopskim lokacijama, štabovi općina Kalinovik, Sokolac i Han-Pijesak, prešli

na srpsku stranu. Kreševo izdvojio se pod komandu HVO. Štabovi TO općina Rogatica i Breza izmješteni na lokacije van privremeno zaposjednutih teritorija općina. Nisu mogli neposredno učestvovati u odbrani grada Sarajeva.

Zbog zakašnjenja državnih organa da se ranije posvete neposrednoj organizaciji odbrane i određivanja osnovnog nosioca rukovođenja i komandovanja oružanim snagama u slučaju rata, a mogli su i trebali su to uraditi, jer su na dezorganizaciji odbrane RBiH puno parom radile sve srpske stranke sa SDS-om i HDZ-om na čelu. Predsjedništvo je trebalo i moralo proglasiti legalnu i legitimnu TO RBiH za nosioca oružane borbe, što je sa znatnim zakašnjenjem i uradilo. Ovako zakašnjela odluka stvorila je uslove za samoorganizovanje građana i stvaranje paravojnih formacija i grupa građana za odbranu zemlje.

Da bi se uključile sve ove snage u jedinstven sistem odbrane i pod jedinstvenu komandu, Predsjedništvo RBiH 9. aprila 1992. godine donijelo je ***Odluku o objedinjavanju svih naoružanih snaga na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine pod jedinstvenu komandu štabova TO RBiH.*** Odlukom, pored ostalog, određuje se:

„1. Svi naoružani sastavi i pojedinci, osim snaga JNA i snaga MUP-a, koji djeluju na teritoriji RBiH, pod raznim oznakama i simbolima, dužni su da se prijave općinskim, okružnim i Gradskom štabu TO, radi stavljanja pod jedinstvenu komandu i dobivanja jedinstvenih obilježja.“

...

„3. Sve naoružane grupe i pojedinci koji se ne prijave i stave pod komandu općinskim štabovima, odnosno okružnim štabovima TO i Gradskom štabu TO Sarajevo, smatrat će se paravojnim formacijama i prema njima bit će preduzete odgovarajuće sankcije.“

Rok za prijavljivanje dat je najkasnije do 15. aprila 1992. godine. Ovaj datum je određen kao dan stvaranja Armije Republike Bosne i Hercegovine, pošto se smatralo da će se sve grupe i paravojne formacije staviti pod jedinstvenu komandu. Bio je vrlo dobar odziv pojedinaca koji su se dobrovoljno javljali štabovima, ali odziv već formiranih jedinica nekih paravojnih organizacija bio je vrlo slab. Danom stvaranja Armije Republike Bosne i Hercegovine trebao je biti određen 8. april 1992. godine, kada su proglašene legalne i legitime oružane snage za pružanje oružanog otpora agresiji, koja je već bila otpočela unazad šest dana, a ako računamo tihu okupaciju BiH od strane korpusa JNA, onda je to preko pola godine.

U oktobru 1991. godine Hasan Čengić¹, a po zahtjevu Alije Izetbegovića, kako mi je tada rekao, postavio mi je u jednom dužem razgovoru o vojnoj problematici i pitanje: “Koji je značaj TO grada Sarajeva, a s tim i značaj rukovođenja i komandovanja teritorijalnom odbranom grada“? Odgovorio sam mu kratko i jasno: „Ko bude imao Teritorijalnu odbranu grada Sarajeva, imat će grad Sarajevo.“ Zbog potvrde ove moje tvrdnje, osjećam potrebu da nešto kažem o Teritorijalnoj odbrani grada Sarajeva.

Teritorijalna odbrana grada Sarajeva rasla je sve do 1987. godine, kada je u svom sastavu imala 40.447 pripadnika svrstanih u šest prvo-rzrednih partizanskih brigada TO, laki artiljerijski divizion protivvazdušne odbrane, minobacački divizion 120 mm, TO deset gradskih općina i štabove i jedinice radnih organizacija na teritoriji grada Sarajeva.

Rukovođenje i komandovanje TO vršio je Gradski štab preko općinskih štabova TO. U općinama, pored općinskih štabova, bili su formirani i rejonski štabovi, štabovi mjesnih zajednica, u većim radnim organizacijama i štabovi TO radnih organizacija. Sve jedinice TO grada: brigade, divizioni, odredi, diverzantski odredi, jedinice mjesnih zajednica i radnih organizacija, općinske baze, jedinice veze u općinama, jedinice podrške, prištapske i druge bile su opremljene i naoružane, većina njih, najmodernijim naoružanjem, pogotovo od 1988. godine.

Ukupno brojno stanje ratne popune TO grada Sarajeva 31.12.1991. godine bilo je oko 20.000 pripadnika. Nacionalni sastav TO grada bio je proporcionalan nacionalnom sastavu stanovništva. U 1990. bilo je: Bošnjaka 49,5%, Hrvata 6,5%, Srba 30% i ostalih 13,9%. Komandni sastav je također odražavao nacionalnu strukturu stanovništva općina i grada sve do 1991. godine, kada je Republički štab TO za komandante brigada postavio aktivne oficire srpske nacionalnosti uz pokušaj zamjene i ostalih komandanata TO. Po izvršnoj mobilizaciji OpŠ, Gradskog štaba TO Sarajevo i sarajevskog Regionalnog štaba TO jedan broj Srba uposlenih u ovim štabovima ih je napustio.

Teritorijalna odbrana Sarajeva bila je opremljena protivoklopnim i protivavionskim raketama. Sve jedinice bile su snabdjevene sa preko 4,5

¹ Hasan Čengić član predsjedništva SDA bio je zadužen ispred stranke za glavnog nosioca i organizatora stvaranja patriotskih snaga (pod nazivom Patriotska liga BiH za pružanje otpora ispred BiH predstojećoj agresiji od strane susjednih zemalja).

borbenih kompleta municije za sve vrste naoružanja. Pored toga, raspolagali smo velikim količinama minskoeksplozivnih sredstava. Vlastitim sredstvima izgradili smo magacine velikog kapaciteta i nekoliko magacina u radnim organizacijama i u zajednici sa MUP-om. Materijalno-tehnička sredstva TO grada bila su smještena u 133 objekta (lokacije) na teritoriji grada. Preuzimanjem naoružanja od strane JNA, naoružanje i municija su smješteni u magacine JNA i naše magacine koji su se nalazili u krugu vojnih objekata, a koje je obezbjeđivala JNA. To su: Koran, Faletići, Hadžići, Krupačka rijeka, Semizovac, Misoča i Lukavica. Sve je to otišlo u magacine pod kontrolom JNA samo zbog jednog nepromišljenog naređenja Predsjedništva SRBiH.

Teritorijalna odbrana Sarajeva je po ratnim planovima imala osnovni zadatak - odbranu grada Sarajeva i protivdesantnu odbranu Sarajevskog polja i Nišićke visoravni. U izvršavanju ovih zadataka TO je bila potčinjena najstarijoj komandi JNA u Sarajevu. Za izvršavanje ovih zadataka Teritorijalnoj odbrani grada bili su potčinjeni neki sastavi JNA (Laki artiljerijski puk protivvazdušne odbrane, Protivavionski artiljerijski raketni puk protivvazdušne odbrane i školski centri). Sve je ovo bilo do 1991. godine, kada je JNA preuzela preostale tri partizanske brigade TO pod svoju komandu kao i komandovanje protivdesantnom odbranom šireg rejona Sarajeva. Stekao sam utisak da Predsjedništvo SRBiH nije bilo zainteresirano za sastave TO, a pogotovo je bilo nezainteresovano za izmjene ratnih planova. Jedino se sjećam zakašnjele intervencije Predsjedništva RBiH za povrat naoružanja TO.

Predratno smanjenje Teritorijalne odbrane išlo je ubrzano. U sklopu općeg smanjenja TO BiH 1988. godine, TO Sarajeva smanjuju odmah za 45,5%. Mi nismo znali o čemu se radi, pa smo to prvo smanjenje TO primili prilično mirno. Pošto nisu naišli na otpor republičkog rukovodstva, a ni kod nas, smanjenja su nastavljena. Bilo je predviđeno da TO grada Sarajeva, koncem 1991. godine, u svom sastavu ima 10.217 pripadnika ili 1,9% stanovništva.

Od šest brigada TO ukinuli su tri. Za komandante preostalih brigada postavljeni su aktivni oficiri srpske nacionalnosti, a po ratnom planu bile su predviđene za upotrebu van teritorije grada Sarajeva. Republički ŠTO pokušao je svojim naređenjem da ukine odrede TO u Trnovu i Hadžićima, a drastično ih smanji u Starom Gradu i Novom Gradu, što mi iz gradskog i općinskih štabova nismo dozvolili.

Naređeno je da se rasformiraju sve prostorne jedinice i štabovi u mjesnim zajednicama i radnim organizacijama. Ovdje su komandanti i načelnici štabova TO s mobilizacijskim organima štabova i općinskih Sekretarjata za odbranu odigrali pozitivnu ulogu i nisu u potpunosti izvršili dato im naređenje.

Odlukom Predsjedništva RBiH, od 19.10.1990. godine, izvršeno je potpuno razoružanje TO grada. I pored toga, mi smo uspjeli kontrolisati naše naoružanje, smješteno u magacine pod kontrolom JNA i nismo dozvolili da se otuđi iz magacina sve do početka agresije. Jedan dio trofejnog streljačkog naoružanja koje je ustupila JNA Teritorijalnoj odbrani u periodu njenog formiranja bio je uglavnom vraćen JNA na njihov zahtjev. Poslije znatnog smanjenja brojnog stanja i ukidanja dijela jedinica nastali su znatni viškovi naoružanja i ostale opreme TO. RŠTO je štabovima TO naređivao predaju tog naoružanja JNA. Međutim, mi to naoružanje nismo dali sve dok nam naređenje nije stiglo od Predsjedništva RBiH, jer je bilo kupljeno iz sredstava po društvenom dogovoru na nivou grada Sarajeva. Lično sam spiskove viška naoružanja predao gradonačelniku Kreševljakoviću s prijedlogom da se tim naoružanjem naoruža rezervna milicija (policija). Ali to nije uspjelo zbog poslušnosti naših organa prema JNA. Što se tiče predaje i vraćanja oduzetog naoružanja od strane JNA, sa nama iz TO o tome nije htio niko razgovarati. Sami bez podrške zvaničnih državnih organa, a posebno RŠTO, nismo mogli ništa uraditi. Uspjeli smo nešto naoružanja sakriti na račun obezbjeđenja štabova i njime smo naoružali jednu jedinicu TO Novo Sarajevo 3. marta 1992. godine kada su postavljene prve barikade u Sarajevu, a jedan dio smo sačuvali za obezbjeđenje štabova po općinama. JNA je od polovine 1991. godine pojačala obezbjeđenje magacina uz strogu kontrolu njihovog ulaska. Pismeno smo zahtijevali, 16. oktobra 1991, od RŠTO da nam izdaju odobrenje za ulazak u magacine, gdje se čuva naše naoružanje i oprema. Iako su se zahtjevi odnosili samo na komandante, pomoćnike komandanata za pozadinu i načelnike službi, odobrenje nismo dobili. Tako nam je pristup u magacine bio praktično potpuno onemogućen.

Pokušao sam da preko mobilizacijskih dokumenata riješimo izuzimanje naoružanja, te da u slučaju mobilizacije stvorimo mogućnost obilaska i uvida, ali ni u tome nismo uspjeli. Zabranili su nam sve mobilizacijske vježbe štabova i jedinica. Što se tiče izuzimanja materijalno-tehničkih sredstava u slučaju mobilizacije, neprekidno su odugovlačili rješenje i ta su

pitanja ostala neregulisana. Kada je JNA predavala magacine u Faletićima Republičkom štabu TO, istovremeno je ponudila da TO preuzme i stražarsko obezbjeđenje magacina. Izvršno vijeće Republike i Izvršni odbor Skupštine grada nisu odobrili sredstva za lične dohotke povećanom broju stražara koji bi obezbjeđivali te magacine, te je tako propala mogućnost da mi iz TO preuzmemo čuvanje znatnih količina naoružanja. Koliko god su organi JNA i RŠTO nastojali da smanje TO i da je razoružaju, ništa manje na tom planu nisu činili organi vlasti BiH. Naprotiv, vrlo rado su izlazili ususret takvim rješenjima, jer su to posmatrali s izričito ekonomskog stajališta. Kada se konačno shvatilo kuda sve to vodi, bilo je kasno za bilo kakve intervencije.

U sklopu reorganizacije OS SFRJ razmatrano je pitanje da sarajevski Gradski štab TO postane komanda odbrane grada Sarajeva i da bude potčinjen komandi korpusa. Dolaskom 2. vojne oblasti iz Zagreba u Sarajevo to se nije ostvarilo, ali komandant Vojne oblasti je smatrao da su sve snage pa i TO RBiH pod njegovom komandom. Tako je bilo regulisano reorganizacijom OS SFRJ. Kada je Milutin Kukanjac vidio da od toga nema ništa, Teritorijalnu odbranu RBiH nazvao je paravojnom organizacijom. Ovom izjavom nama nije naudio, naprotiv, dokazao je da nam je JA neprijatelj i okupator protiv kojeg nam predstoji oružana borba.

Po objavi Odluke Predsjedništva RBiH od 4. aprila 1992. o izvršenju mobilizacije TO, 5. aprila održana je sjednica **Savjeta za narodnu odbranu grada Sarajeva** na kojoj je donijeta odluka da se odmah izvrši mobilizacija općinskih štabova TO, diverzantskih odreda, općinskih baza i jedinica veze općina. Po završenoj sjednici pozvao sam komandante OpŠ i naredio izvršenje mobilizacije općinskih štabova i jedinica, Gradskog štaba i OkŠ TO i izdao im zadatke da odmah po završenoj mobilizaciji izvrše ratnu popunu i da se štabovi stave u punu borbenu gotovost je 6. aprila do 12.00 sati.²

² Grupa naoružanih pripadnika članovi PL 6.aprila 1992. godine upala je u staklenu zgradu na Ciglanama gdje je bio smješten Gradski štab TO i izvršila nasilnu pljačku naoružanja i sredstava veze GrŠ TO (Štab se nalazio u fazi formiranja poslije izvršene mobilizacije). Ovo je bio najveći podvig PL koga je napravila na početku rata. Ubijeden sam da su znali da je Gradski štab za jedinstvenu BiH i od našeg ukupnog odnosa prema JNA i PL to se dobro znalo. Postavlja se pitanje šta bi bilo da smo se kojim slučajem suprostavili ovom razbojničkom aktu? - Siguran sam da nijedan od njih nebi ostao živ. Međutim, ovo je sticajem okolnosti imalo i svoju dobru stranu. Komanda 2. VO bila

Objavom Uredbe Predsjedništva o ukidanju dosadašnjeg RŠTO i obrazovanju Štaba TO Republike, 8. aprila 1992, Štab TO RBiH na osnovu već izdatih uredbi, odluka i naređenja od strane Predsjedništva RBiH, poslije izjašnjavanja svakog pojedinca ko želi ostati u štabu i boriti se za jedinstvenu BiH, otpočeo je s radom istog dana. Štab TO RBiH već 12. aprila izdaje **Direktivu za odbranu suvereniteta i nezavisnosti RBiH**. Ministar za odbranu Jerko Doko, na galamu Karadžića na beogradskoj televiziji kako smo objavili rat JNA, bespravno i neovlašteno je 16. aprila stavio Direktivu van snage. Gospodin ministar je trebao znati da je agresija počela 4. aprila. Svima njima van ŠTO RBiH nije bilo jasno kako predstaviti Štab TOR potčinjenim štabovima TO, kako im izdati zadatke za nešto duži period i zvanično ih staviti u funkciju odbrane zemlje u već uveliko zahuktaloj agresiji i tihom okupacijom zauzete većine teritorije BiH.

Istovremeno s organizacijsko-formacijskim sređivanjem mobilisanih štabova i jedinica, tokom aprila, a na osnovu Direktive ŠTO RBiH, Gradski štab je od ŠTO RBiH dobio sljedeća naređenja: **-Naređenje za odbranu grada Sarajeva; Naređenje za okrupnjavanje sastava TO i njihovoj upotrebi; - Naređenje Štabu TO regije Sarajevo za otvaranje komunikacija; - Naređenje o rušenju, zaprečavanju i sprečavanju pokreta jedinica JNA³; - Naređenje o organizaciji vojne policije; - Naređenje o organizaciji i ustrojstvu štabova RBiH; - Naređenje za izvršenje mobilizacije TORBiH i druga akta**. Težište rada smo odmah stavili na formiranje taktičkih jedinica i organizaciji prve linije odbrane po općinama. Jedan od prioriternih zadataka je bilo i obezbjeđenje važnih objekata na teritoriji Sarajeva. Težišno to je bio zadatak policijskih jedinica, iz TO smo im preporučivali naše, u prvom redu diverzantske odrede za ispomoc obezbjeđenja značajnih objekata. Imali smo vrlo dobru koordi-

je pripremila jedan vod vojne policije da pošalje u zgradu predsjedništva radi zaštite Republičkog štaba TO, da se to dogodilo sve bi se okrenulo naglavičke. Komandant RŠTO, general Drago Vukosavljević, pošto sam ga izvjestio o događaju u zgradi Gradskog štaba, nije smio više čekati u prostorijama RŠTO, da i njega nebi snašla ista ili gora situacija, istog dana raspustio je Republički štab, a sa svojim saradnicima 6/7. aprila 1992. godine, napustio je zgradu RŠ i Predsjedništva RBiH i sklonio se u komandu 2. VO kod generala Milutina Kukanjca.

³ I ovo naređenje jako je uznemirilo Beograd i KOS-ovce u MO i TO, jer im je smanjena mogućnost pljačka privrednih dobara BiH.

naciju, saradnju i sadejstvo s jedinicama Milicije RMUP-a. Dakle, posebno od 8. aprila, što se tiče rukovođenja i komandovanja odbranom Sarajeva ništa nije bilo slučajno ni stihijno bez kontrole i međusobnog obavještanja i izvještanja. Bilo je neodlučnosti kod samoorganizovanih grupa građana i nekih paravojnih organizacija i nepovjerenja u starješine pridošle iz JNA. Mnogi danas prikazuju da je sve bilo stihijno i neorganizovano, da su glavnu riječ vodili lokalni i drugi moćnici, da su grad branile neke neorganizovane i nasumice skupljene grupe i pojedinci koje je neko od njih organizovao. To tvrde tadašnji kriminalci, kao što tvrde da su oni organizovali odbranu grada Sarajeva. Neki od njih jesu učestvovali u odbrani grada, ali organizacija odbrane, rukovođenje i komandovanje odbranom grada bila je u izričitoj nadležnosti sarajevskog Okružnog štaba TO sa općinskim ŠTO.

Gradski i OK štabovi Sarajeva, objedinjeni u jedinstven štab, predstavljali su ujedno i komandu odbrane grada Sarajeva. Za komandanta štaba 8. aprila postavljen je pukovnik Himzo Pečenković⁴. Štab je 15. aprila reorganizovan, popunjen i preimenovan u Okružni štab TO Sarajevo. Za komandanta štaba postavljen je Mustafa Hajrulahović Talijan.⁵ Osnovni zadatak Regionalnog štaba bio je odbrana Sarajeva i postepeno otvaranje komunikacija prema Hadžićima, Kiseljaku i Brezi. Štab je neprekidno organizacijsko-formacijski usavršavan, brojčano i tehnički pojačavan sve do konačne reorganizacije i preimenovanja u komandu Prvog korpusa.

Pod svojom komandom do početka agresije Gradski štab je imao sljedeće Op štabove TO: Centar, Stari Grad, Novi Grad, Novo Sarajevo, Ilidža, Hadžići, Trnovo, Vogošća i Ilijaš, a početkom agresije s Regionalnim štabom Sarajevo neposredno su saradivali komandanti OpŠ Rogatica, Breza, Olovo, Visoko i Fojnica. Formiranjem viših taktičkih jedinica (brigada TO)

⁴ Himzo Pečenković, pukovnik JNA, završio je sva potrebna školovanja u JNA. Bio je komandant pbr. JNA na Kosovu, Radio je u Pokrainskom štabu TO Kosovo, Bio je komandant Okružnog štaba TO Bihać. Posljednja funkcija mu je bila načelnik operativno - nastavnog odsjeka u Gr ŠTO po dolasku iz RŠTO Republike Hrvatske poslije otpočinjanja srpsko crnogorske agresije na istu. Udaljen je sa dužnosti visoko obrazovan i sposoban starješina.

⁵ Mustafa Hajrulahović, pukovnik JNA bio pomorski diverzant. Na dužnost komandanta OKŠTO Sarajevo postavljen kao član PL. Pokazao se ka o vrlo sposoban komandant. Ovu dužnost je obavljao sve do preimenovanja OkŠ u komandu 1.k ARBiH. Hajrulahović je postavljen na dužnost komandanta 1.k.

sarajevske brigade stavljene su pod komandu ovog štaba, a neki OpŠ, van Sarajeva, potčinjeni su komandama brigada koje su formirane na njihovoj teritoriji. Pred Štabom Teritorijalne odbrane Sarajevo stajali su ogromni zadaci. Najkrupniji i najodgovorniji zadatak bio je da zajedno s jedinicama policije i OpŠTO organizuje odbranu grada Sarajeva i šireg rejona. Znatno dio ove regije nalazio se već pod okupacijom JA i srpskih paravojnih formacija. Za lakšu odbranu Sarajeva bilo je neophodno poboljšati položaje naših jedinica, tj. zauzeti što je moguće više značajnih taktičkih objekata, kao plato Žuči, sjeverne padine Trebevića, Aerodrom, Kobilju Glavu i dr. Ove zadatke OkŠ je, s obzirom na uslove, preko općinskih štabova uspješno obavljao i dio njih je riješio. Grad Sarajevo je branjen organizovano, herojski i branile su ga legalne i legitimne snage, a ne paravojne formacije kako to neki žele predstaviti, pa i mediji nasjedaju na priče i izjave raznih tzv. heroja odbrane Sarajeva. Istinski heroji Sarajeva rijetko ili nikako se ne pozivaju na RTV niti da daju intervju novinama i sl.

Za izvršavanje ovih zadataka sarajevski OkŠ je do 15. aprila 1992. godine imao na raspoloženju sljedeće snage po općinama:

Centar Sarajevo. Dana 5. aprila izvršena je mobilizacija OpŠTO. Odmah po završenoj mobilizaciji, pored postepenog uspostavljanja linije odbrane i zaštite objekata od vitalnog značaja, izvršeno je evidentiranje preko 5.000 prijavljenih na ratni raspored. U TO općine dogodila se potpuna smjena mirnodopskog sastava. Smijenjeni su ljudi koji su bili obučeni i znali raditi svoj posao, u štab su postavljeni podobni, tako da je jedino komandant dotadašnjeg štaba Nedim Čehić postavljen za organizacijsko-mobilizacijske poslove Štaba. Česte smjene kadrova imale su negativne posljedice na izvođenje borbenih dejstava. Kao po pravilu postavljeni su manje sposobni ljudi, osnovno mjerilo bilo je pripadnost SDA ili PL. Odbrana se sve više politizuje, religijska komponenta se prenaplašava – pojavljuju se tendencije da se vojska pretvori u stranačku vojsku. Teritorijalna odbrana općine Centar već je 18. aprila 1992. imala u svom sastavu 1950 vojnih obveznika, 15 aktivnih i 25 rezervnih oficira. Ukupno 2013 pripadnika, organizovanih u jedan odred, tri čete, pet vodova i 12 odjeljenja. Teritorijalna odbrana raspolaže sa 502 duge cijevi streljačkog naoružanja. I pored svih problema, zahvaljujući pomoći od strane OkŠ, snage TO su brzo narastale i od njih će biti formirane brigade i privremeni sastavi taktičke i operativne grupe. TO općine odmah je na startu spriječila prodor neprijateljskih snaga u grad

i njihovo spajanje sa snagama na Grbavici pravcem Pionirska Dolina – Marindvor – Grbavica.

Stari Grad Sarajevo. već 14. aprila TO općine imala je 766 pripadnika i 460 cijevi streljačkog naoružanja, a samo tri dana kasnije imala je 1.574 pripadnika i 502 cijevi. Dana 3. juna 1992. bilo je formirano: 4 Od TO, 7 četa, 20 vodova i 3 odjeljenja. Jedan konstantan brojni i organizacijsko-formacijski porast jedinica, od kojih će biti formirane brigade TO koje će se proslaviti odbranom dijelova grada i učešćem na ratištu diljem Bosne i Hercegovine.

Novo Sarajevo. Teritorijalna odbrana sa Op ŠTO bila je jedna od najboljih TO grada Sarajeva prije rata. Općinski štab TO je jedan od štabova koji se organizovao i snašao na najbolji mogući način na početku agresije. Komandant Salko Idriz još 3. marta formira dio jedinica i štabova koje drži u pripravnosti. Tog dana Gr Š naoružava jedan vod od zadržanog naoružanja koje nije predato u magacine JNA i to je prva naoružana jedinica TO u Sarajevu. Po izvršenoj mobilizaciji, Općinski štab je izmješten u Velešiće i odmah pristupa formiranju četiri odreda: u Velešićima, komandant Enver Šehović; Pofalićima, komandant Habib Idrizović, Hrasnom Brdu, komandant Enver Zornić i Pofalići I, komandant Jusuf Lošić. Prvoformirane jedinice uspješno su obavljale zadatke od posebnog značaja za odbranu cijelog Sarajeva, kao što su: blokada kasarne „Maršal Tito“, obezbjeđenje releja Hum, obezbjeđenje komunikacije Sokolje – Pofalići, obezbjeđenje mostova na rijeci Miljacki, obezbjeđenje od prodora neprijatelja s pravaca Vraca i Mojmila, vrlo uspješno rukovođenje i komandovanje s Pofalićkim bojem, oslobođenje visova Orlić i Žuč.

Prema izvještaju štaba od 18. aprila 1992, Općinski štab je imao 1730 dobrovoljaca i mobilisanih pripadnika TO (23 aktivne i rezervne starješine), raspoređenih u 4 odreda TO, tri samostalne čete i tri voda. Po istom izvještaju raspolagali su sa 450 cijevi streljačkog naoružanja. Naoružanja je bilo sigurno više jer borci koji su sami kupili naoružanje nerado su ga prijavljivali.

Novi Grad Sarajevo. U odnosu na druge općine Sarajeva Novi Grad je imao svoje specifičnosti: najveći broj stanovnika (136. 293), zbog čega je bila i najveća borba između SDA i SDS za mjesto komandanta OpŠ. Mjesto je pripalo SDS i za komandanta OpŠ je postavljen SDS-ov predstavnik. Smijenjen je dotadašnji vrlo sposoban komandant Osman

Džamaliya, koji je jedan period vršio dužnost načelnika štaba. Na teritoriji općine nalazilo se pet kasarni u kojima su bile smještene jake snage JA koje su kontrolisale zapadni dio Sarajeva (kasarna Lukavica, „Viktor Bubanj“, Nedžarići, „Jusuf Džonlić“ i Rajlovac). Iz ovih kasarni zaplijenjene su velike količine naoružanja i opreme. Neke od njih bile su pravi bastioni pripremljeni za odbranu. TO odmah na početku rata branila je liniju dužine 35 km, imala je preko 8.500 dobrovoljaca, a na raspolaganju 800 cijevi. Prema izvještajima Štabu TR BiH već u maju mjesecu formiraju protiv-terorističke i protivdiverzantske jedinice, jedan bataljon, 25 četa i šest vodova mjesnih zajednica. Brojno stanje pripadnika TO je bilo toliko da su (u sastavu općine) u junu mjeseca formirane tri brigade TO koje su opjevane samo za dva mjeseca borbi.

Hadžići. U Hadžićima se najbolje odslikavalo stanje nepripremljenosti i nespremnosti općinskih struktura da izvrše konkretne blagovremene pripreme za pružanje otpora. Kao dokaz ovoga, SDA Hadžića se doslovno pridržavala Uputstva Gradskog odbora SDA za djelovanje na terenu u kome pored ostalog piše: „...*JNA ne provocira da će ona braniti sve građane BiH od svakog ekstremizma. JNA neće nikoga napadati, ali će se braniti, saradivati će sa svim narodima BiH u borbi protiv terorizma i avanturizma koji dolaze ovdje sa strane...*“ Osmog maja 1992. godine četnici su legalnim i dezorijentisanim organima vlasti postavili ultimatum da odmah napuste Hadžiće ili će izvršiti opći napad. Došli su vojnici JNA (oni koji neće nikoga napadati) i izbacili sve službe iz prostorija i zgrade općine i iz Hadžića. Op ŠTO se blagovremeno izmjestio na RKM u Pazarić. TO Hadžića sa TO Trnova dobila je zadatak posjedanje i obezbjeđenje Igmana, što je izvršeno vrlo dobro. Već 15. aprila na Igmanu je formiran odred TO koji će poslužiti kao jezgro za formiranje 8. motorizovane igmanske brigade.

Prema istraživanjima dr. Nedžada Ajnadžića, broj branilaca u okruženom Sarajevu iznosio je u aprilu 1992. godine 17.384, a u septembru 28.916 pripadnika TO. Nacionalni sastav ovih snaga TO bio je: Bošnjaci 24.810, Hrvati 1.010, Srbi 700 i Ostali 460.⁶

Ovome broju treba dodati i oko 10.000 policajaca MUP-a RBiH. Snage u blokiranom Sarajevu vodile su neprekidna intenzivna borbena

⁶ Vidjeti: Nedžad Ajnadžić, *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva*, 321.

dejstva što se vidi iz broja izvedenih 36 odbrambenih i 56 napadnih borbenih dejstava, među kojima su najznačajnije Pofalićka borba, borba za plato Žući i visa Orlić i borbe 2. i 3. maja 1992. u centru Sarajeva.

Značajnu ulogu u odbrani Sarajeva imali su štabovi i jedinice TO koji su se nalazili van blokiranog Sarajeva, kao TO Hadžića, Trnova, Ilijaša, Breze i TO općina Visoko, Fojnica i Rogatica koje svojim dejstvima držale znatne neprijateljske snage koje nisu mogle biti upotrijebljene za napad na Sarajevo.

Jedinice u gradu Sarajevu imale su svoje rejone odbrane, koji su bili dobro organizovani za odbranu, ali su vršili i povremene ispade, odnosno napade na agresorske snage u okruženju, pa čak i pokušavale vršiti proboj iz okruženja. Ako se pogledaju zadaci snaga TO Sarajevskog okruga TO, koje je dobio od ŠTO RBiH, tokom aprila sve do septembra 1992, vidi se da su to bili obimni, vrlo teški, maksimalno zahtjevni zadaci, kao da su izdavani najboje organizovanim i dobro naoružanim jedinicama. Sve te zadatke jedinice su izvršavale sa maksimalnim i natčovječanskim naporima. Neprijatelj nije mogao izvršiti proboj niti na jednom dijelu odbrambenih položaja, što je posebno bilo značajno za rad državnih i drugih institucija u gradu. Neprekidnim masovnim i neselektivnim svakodnevnim granatiranjem grada, snajperskim djelovanjem po svim važnijim komunikacijama, raskrscima i objektima, uskraćivanjem električne energije, vode i plina, sprečavanjem ulaska konvoja s hranom i drugim potrebama za građane Sarajeva, sva ova dejstva agresora imala su za osnovni cilj - umrtviti grad Sarajevo, a kod stanovništva slomiti volju za otporom. Ali ni svakodnevni gubici građana od spomenutih dejstava neprijatelja nisu slomili duh Sarajeva niti pokolebali branioce nijednog momenta da brane svoj grad, svoje pravo na život. Posebno je bilo teško vrijeme za Sarajlije tokom aprila, maja i juna 1992. godine kada su agresori držali posjednute kasarne JA u blokiranom gradu iz kojih je svakodnevno vršeno vatreno terorisanje građana. Navedenim načinima dejstava iz blokiranih kasarni i s agresorskih položaja oko Sarajeva ubijeno je i umrlo, prema istraživanjima Haškog tribunal, 11.451 stanovnik Sarajeva, od kojih je samo djece ubijeno oko 1.600, a na desetine hiljada Sarajlija je ranjeno. U borbama za odbranu Sarajeva bilo je dosta gubitaka, Svi ti gubici nisu nastali uslijed nadmoći neprijateljskih snaga tokom izvođenja borbenih dejstava, nego su nastali iz razloga neiskustva i neobučenosti starješinskog i vojničkog sastava,

neplanskog angažovanja jedinica u borbi. A bilo je i izdaje. Najmanji gubici bili su u mjesecu aprilu - 42 poginula borca, a najveći gubici u augustu 1992 - 274 poginula borca. Ukupni gubici boračkog sastava Teritorijalne odbrane u vremenu mart – septembar 1992. godine bili su 1.407 boraca.⁷ Ovi gubici su nastali kao rezultat stalnih borbenih dejstava na linijama odbrane i napadnih dejstava radi poboljšanja odbrambenih položaja za odbranu i pokušaja deblokade Sarajeva u augustu 1992. godine.

Vrlo kratko o najznačajnijim borbama za grad Sarajevo.

Pofalička borba imala je za cilj izbaciti četničke snage iz rejonu Pofalića i južnih padina visa Hum. Procijenjeno je da je zadatak ovih četničkih snaga bio sadejstvovati četničkim snagama koje bi napadale pravcem Jagomir – Koševsko Brdo – Grbavica u cilju presijecanja Sarajeva na tom pravcu i zauzimanja visa Hum na kome se nalazio vrlo značajan PTT repetitor. Naši borci su potpuno iznenadili neprijateljske snage koje su bile razmještene po kućama i potpuno ih razbili. Ovo je bila prva ozbiljnija borba branilaca Sarajeva koja je podigla moral naših boraca i učvrstila povjerenje u vlastite snage, što je bio bitan element za predstojeće borbe.

Borba za plato Žuč i Orlić imala je za cilj zauzimanje taktički vrlo jakih objekata, pošto bi se njihovim zauzimanjem znatno pojačala odbrana grada Sarajeva. Zauzimanje ovog objekta bilo je vrlo teško i uz velike obostrane gubitke, ali je njegovim zauzimanjem znatno poboljšana odbrana Sarajeva i otklonjeno svakodnevno dejstvo artiljerije po gradu.

Borbe 2. i 3. maja 1992. godine su jedne od najznačajnijih borbi vođenih uopće na teritoriji BiH za opstanak suverene i nezavisne države BiH. Cilj napada agresorskih snaga na zgrade Predsjedništva BiH i glavne pošte u centru Sarajeva 2. maja bio je zauzeti te objekte, zarobiti organe Predsjedništva i ŠTO RBiH i postaviti marionetsku vlast u BiH, a BiH uključiti u sastav „velike Srbije“. Agresori su smatrali da će taj zadatak lakše obaviti jer se predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović nalazio u inostranstvu na pregovorima. Napadnute snage su potpuno razbijene i nanijeti su im značajni gubici. Uspješnom odbranom zgrade Predsjedništva, glavne pošte i kompleksa zgrada u tom rejonu, kao i uspješnim suprot-

⁷ Nedžad Ajnadžić, *Politički i vojni značaj odbrane Sarajeva*, Fakultet za javnu upravu Sarajevo, Sarajevo, 417. U knjizi je naznačeno kao podaci za 1. Korpus ARBiH, iako tada korpus nije bio ni formiran.

stavljanjem snagama koje su pokušale napade s vanjske blokade 2. maja, onemogućeno je ostvarenje cilja agresorskog napada. Vojni vrh JA u Beogradu donio je odluku da se pomoću zarobljenog Alije Izetbegović, pri povratku sa službenog puta, izvuče iz Sarajeva blokirana komanda 2. VO na čelu s komandantom generalom Milutinom Kukanjcem. Komanda je izvučena 3. maja, uz ucjenu Izetbegovića i njegovu garanciju da će se komanda 2. vojne oblasti bezbjedno izvući u rejon Lukavice. Tokom izvlačenja kolone dogodio se incident pri kome je poginulo pet pripadnika kolone pri izvlačenju. Srbi nastoje svim raspoloživim sredstvima žrtve pripadnika JA nastale 2. maja prikazati kao žrtve nastale „napadom“ na kolonu pri izvlačenju 3. maja. Izvlačenje kolone iz Sarajeva, koristeći zarobljenog predsjednika države, ustvari je srpska pobjeda. Izvući jednu operativnu komandu iz grada sa tako malo žrtava, za koje su sami krivi, predstavlja vojnički podvig. Kolona je predstavljala klasičan, legitiman vojni cilj, te je utoliko značajnije što su se vrlo lahko izvukli. Naredba Teritorijalne odbrane, odnosno, komandanta Ok ŠTO Sarajevo, da kolona ne smije biti napadnuta, vrlo je značajna jer bi u suprotnom nastao veliki kaos nesagledivih posljedica. Da se dogodio scenario kakav su bili zamislili generali JA, u koloni bi sve izginulo, Alija Izetbegović bio bi ubijen, Sarajevo gađano avijacijom, a BiH bi postala sastavnicom „velike Srbije“. Zato, koliko god je pametno i hrabro izvedena i dobijena borba 2. maja, toliko je značajno što nije napadnuta kolona u izvlačenju 3. maja.

Predsjedništvo R BiH u ulozi Vrhovne komande, na osnovu prijedlog GŠ TO R BiH na sjednici od 27. maja 1992. godine, donosi ODLUKU o formiranju jedinica Teritorijalne odbrane na osnovu koje je još brže nastavljen proces formiranja krupnijih taktičkih sastava brigada i operativnih grupa. U Sarajevskom okrugu formirano je: šest brigada TO, bataljon Vojne policije, šest odreda TO i četa za odbranu Predsjedništva R BiH. Do tada je već bilo formirano desetina odreda i bataljona.

Teritorijalna odbrana Sarajevskog okruga u vremenu rukovođenja i komandovanja odbranom grada Sarajeva od početka aprila do septembra 1992. godine, pored ostalog, uradila je sljedeće:

- za vrlo kratko vrijeme i u vrlo nepovoljnim uslovima uspjela je uspješno izvršiti potpunu mobilizaciju općinskih štabova grada Sarajeva, Gradskog štaba, regionalnog štaba TO, diverzantskih odreda, pozadinskih baza i jedinica veze općina i izvršiti popunu ljudstvom prema ratnim formacijama;

- objediniti sve snage pod jedinstvenu komandu štabova TO koje su se dobrovoljno grupno i pojedinačno javljale u štabove na osnovu Uredbe Predsjedništva RBiH;
- uspjela je odbraniti grad Sarajevo i spriječiti neprijateljskim snagama njegovo rasijecanje i upade u grad;
- prihvatiti i u dobroj mjeri zbrinuti izbjeglo i protjerano stanovništvo sa privremeno zaposjednutih teritorija od strane četničkih snaga, u saradnji s organima DPZ;
- formirati šest sarajevskih brigada TO, znatan broj odreda i bataljona, proširiti, poboljšati i stabilizirati odbrambenu liniju za odbranu grada Sarajeva;
- organizovati i vršiti logističko obezbijeđenje sastava TO, a dijelom i izbjeglog stanovništva u Sarajevu;
- organizovati uspješnu saradnju i sadejstvo s jedinicama policije na obezbijeđenju značajnih objekata u gradu i zajedničko učestvovanje u borbenim dejstvima protiv agresora;
- organizovati uspješnu saradnju sa civilnim strukturama i stvoriti uslove da se Sarajevski okružni štab preimenuje u komandu 1. korpusa, a jedinice i štabovi TO u komande i jedinice ARBiH.
- juna 1992. protjerati sve jedinice JA iz sarajevskih kasarni i konačno osloboditi se od svih snaga JA u blokiranom Sarajevu;
- odbraniti Igman kao čvor odbrane Sarajeva.

Teritorijalna odbrana Sarajevskog okruga odigrala je najznačajniju ulogu u odbrani Sarajeva, njegovom uspješnom odbranom u najgorim mogućim uslovima za život stanovništva i izvođenje borbenih dejstava jedinica TO. Odbranom Sarajeva TO je stvarala uslove i organizovala više taktičke i raznorodne jedinice koje će biti preimenovane u komande i jedinice ARBiH.

Stvaranje brigada nakon nepuna dva mjeseca od formiranja Štaba TO RBiH predstavlja zadivljujući primjer u historiji ratovanja. To je djelo visoko stručnih i visoko etičnih vojnih profesionalaca, koji su danas stavljani na margine društva, a posebno po pitanju životnog standarda. Ako znamo da je u NOB-u 1941-1945. godine na prostoru cijele Jugoslavije formirana prva proleterska brigada nakon pola godine izvođenja borbenih dejstava, onda se može sagledati koliki je podvig to što su naši borci uradili.

Predsjedništvo RBiH 23. juna 1993. godine donijelo je Naredbu o promjeni naziva Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine u naziv Armija Republike Bosne i Hercegovine. Znači da ARBiH nije stvorena ni sastavljena od raznoraznih paravojnih formacija (PL i ZB), nego je TO RBiH preimenovana u ARBiH, Odlukom i Naređenjem Vrhovne komande OS RBiH – Predsjedništva RBiH. Nekome se žurilo da se što prije riješi naziva Teritorijalna odbrana, tog „komunističkog sustava“ pa uvode naziv Armija RBiH nekoliko puta, ali uloga Teritorijalne odbrane u oružanoj borbi nije se mogla izbjeći što potvrđuje i član 41 Uredbe sa zakonskom snagom o oružanim snagama Bosne i Hercegovine, donesene 20. maja 1992, u kojoj stoji: „Do organizovanja Armije njenu funkciju, u skladu s ovom Uredbom, vršit će Teritorijalna odbrana Republike Bosne i Hercegovine.“ Ovo navodim jer je odbrana Sarajeva predstavljala bedem odbrane Bosne i Hercegovine, a Teritorijalna odbrana Sarajevskog okruga bila je najjača, najbrojnija i najorganizovanija u RBiH i očuvala je taj bedem.

3. Neke negativnosti koje su ometale i usporavale organizovaniji razvoj oružanih snaga i efikasnije izvođenje borbenih dejstava u gradu Sarajevu

Prijeratnim smanjivanjem TO RBiH znatno se osjetio odliv kvalitetnog starješinskog kadra. Smanjenjem jedinica i štabova TO brojno se smanjivao i starješinski kadar. Većina starješina srpske i hrvatske nacionalnosti napustila je TO RBiH i pridružila se novoformiranim paravojnim formacijama RS i HVO. Od TO RBiH formirane su tzv. srpska TO i HVO. Dolaskom starješina koji su napuštali JNA znatno je poboljšan kvalitet i kvantitet starješinskog kadra, posebno u štabovima. Ali i ovdje su se pojavili problemi, kao nepovjerenje prema starješinama koji su došli iz JNA. Među prijavljenim starješinama malo je bilo rodovaca preovlađivale su starješine službi, što nije isto u komandovanju jedinicama. Ovome treba dodati jednu masovnu negativnu pojavu - postavljanje na komandne dužnosti podobnih a ne sposobnih starješina, te smo s ovakvim starješinama nepotrebno izgubili mnogo ljudi. Većini ovih starješina mjerilo efikasnosti u borbi bilo je - što više poginulih vojnika to je starješina bolji.

Ipak, nedostatak naoružanja, svih vrsta, predstavljalo je najveći problem u formiranju jedinica, a time i efikasnijeg suprotstavljanja neprijatelju. Da smo imali naoružanje, mogli smo formirati TO sa 80.000 do 100.000

pripadnika. Zbog nedostatka naoružanja, vraćani su ljudi kućama na čekanje, te smo tako gubili znatan broj ljudi, od kojih je jedan broj otišao van BiH.

Dosta kasno je sagledan značaj Sekretarijata za odbranu u općinama, te su relativno kasno stavljeni u funkciju, što je imalo za posljedicu sporije formiranje jedinica i štabova. Naročito se negativno odrazilo na obezbijedenje jedinica s motornim vozilima i drugim potrebama. Većina Sekretarijata za NO općina samoinicijativno je, uz saglasnost MO, posakrivala vojnu evidenciju čime su doprinijeli da JNA nije mogla vršiti mobilizaciju sarajevskih mladića.

Također je zakazalo mobilisanje ljudstva od strane civilne zaštite za ispomoc jedinicama u fortifikacijskom uređenju borbenih položaja. Često su pojedini komandanti preuzimali tu ulogu na sebe i po gradu lovili ljude te ih onako nespremne upotrebljavali za uređenje položaja. Dosta je bilo slučajeva bespravnog oduzimanje motornih vozila i drugih MTS od pojedinaca i iz radnih organizacija za potrebe jedinica, ali je bilo dosta slučajeva i bespravnog otuđivanja te imovine za lične potrebe i stvaranje uslova za poratno bogatstvo pojedinaca i grupa.

Značajno je bio prisutan destruktivan i ofanzivan rad stranih obavještajnih službi, a posebno KOS-a i SIS-a u štabovima i jedinicama, koji su, gotovo na legalan način, ušli u sastave naših štabova i jedinica i to od Glavnog Štaba TO, odnosno Armije RBiH sve do komandi taktičkih jedinica i štabova. Dosta nam je ljudi poginulo izazivajući nedisciplinu i pozivajući vojnike na neposlušnost prema starješinama. Dosta je slučajeva bilo da se borba efikasno završi, zauzme neprijateljski položaj, a onda „neko“ izda naređenje za povlačenje jedinice s tog položaja ili neka jedinica ne krene na izvršenje dobijenog zadatka. Kada upitamo zašto niste krenuli na zadatak, dobijali smo odgovor da su oni žrtvovani od strane viših starješina, pa zato nisu krenuli na izvršenje zadatka. Imali smo slučajeva da je neprijatelj unaprijed znao mjesto, vrijeme, snage i način izvođenja borbenih dejstava, što je donosilo velike gubitke ljudstva. Sve su to početne bolesti nastale neiskustvom, posebno neiskustvom u suprotstavljanju obavještajnim službama.

Vršena su presretna prisluškivanja i snimanja cjelokupne aktivnosti ŠTO i starješina. Preusmjeravane su telefonske veze, te kada god smo slali štabovima naređenja faksom, istovremeno su ta naređenja dobijali na Palama u Banjoj Luci, a i u Zagrebu. Da nam to Hrvati rade, bila je javna

tajna, ali je interesantno da na to niko nije reagovao. Po tome su posebno karakteristična aktivna dejstva KOS-a u borbama oko Sarajeva, a borba prema Poljinama može se smatrati obrascem uspješnosti KOS-a, neznanja komandanta ŠTOR BiH ili namjerno loše upotrebe jedinica.

Pojedine niže starješine ili vođe grupa koje su na neki način došle do naoružanja počele su se izdvajati ispod viših komandi ili nisu nikada u njima ni bile, i voditi samostalne borbe, baviti se švercom i kriminalom, pljačkati prodavnice po gradu, a ponekad i zapucati u pravcu neprijatelja. To su bile jedinice Juke Prazine, Ismeta Bajramović Čele i dr.

Jedinice policije odigrale su pozitivnu ulogu učestvovanjem u borbenim dejstvima u sadejstvu sa TO, ali su zakazale u sprečavanju kriminala i masovnog pljačkanja prodavnica. Sarajevo je opljačkano i bez četnika.

U ovom kratkom referatu nisu obrađeni svi faktori koji su imali višeg ili manjeg utjecaja na odbranu grada Sarajeva, o čemu će vjerovatno biti riječi u drugim referatima. Također nije obuhvaćena odbrana Sarajeva od septembra 1992. do kraja rata, što će, nadam se, uraditi starješine koje su vršile dužnost komandanta 1. korpusa ARBiH koji su nastavili uspješnu odbranu grada Sarajeva, i ne samo njega.

Teritorijalna odbrana i sama koncepcija ONO, ako izbacimo sve njene ideološke natruhe, odigrala je, prije svega, odlučnu ulogu u psihičkoj pripremi naroda za suprotstavljanje svakoj agresiji, čak i unutrašnjoj. Odbrambene pripreme su spuštene u bazu, tako da je svaki čovjek, tokom vremena, postao svjestan svoje uloge u budućem ratu i dužnosti da se suprotstavi agresiji. Taj psihološki moment je bio ključan u BiH, posebno kod bošnjačkog naroda i antifašistički orijentisanih Srba i Hrvata. To je razvilo svijest da je otpor, posebno oružani, moguć u svakoj situaciji, bez obzira na tehničku i brojnu premoć agresora.

U predratnom periodu razvila se svijest kod ljudi da je naoružani narod nepobjediv. U tome je čudo bosanskog otpora koji je došao do izražaja u svim dijelovima BiH, a posebno u Sarajevu. Otpor srbijanskom i hrvatskom agresoru pružen je kroz legalne, prepoznatljive i naslijeđene oblike vojne organizacije Teritorijalne odbrane Republike Bosne i Hercegovine.

I na kraju, Teritorijalna odbrana, posebno grada Sarajeva, mogla je vrlo uspješno i za začuđujuće kratko vrijeme postići sve zahvaljujući svojoj prijeratnoj organizovanosti, stručnosti i naslijeđenoj infrastrukturi.

SADRŽAJ I KARAKTER DOGAĐAJA U SARAJEVU 2. I 3. MAJA 1992. GODINE

1. Opće okolnosti

Predmet razmatranja je situacija u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine. U okvir tog razmatranja spadaju događaji koji su tokom aprila prethodili, kao i događaji koji su slijedili maja 1992. godine. Cilj je da se identificiraju najbitnije činjenice iz događaja 2. i 3. maja 1992. i da se sagledavanjem njihovog političkog, vojnog i sigurnosnog karaktera doprinese rasvjetljavanju uzroka, tokova i posljedica agresije na RBiH.

U pripremi za oružanu agresiju isticali su se politički ciljevi nestanka BiH kao države. Pri tome se naglašavalo da nije moguć zajednički život Srba, Hrvata i Bošnjaka, što je kao stav bilo u osnovama sporazuma između Miloševića i Tuđmana u Karađorđevu, marta 1991. godine. Djelovanje prema takvim ciljevima u procesu raspada bivše SFRJ imalo je karakter približavanja dvostrukoj oružanoj agresiji na RBiH.

U jugoslavenskim okvirima tada se osjećala potreba za pravednim i mudrim liderima koji će izbjeći međudržavne oružane sukobe na Balkanu, jer se pravednošću i mudrošću mogla očuvati stabilnost u odnosima među narodima i republikama bivše SFRJ. Bosanskohercegovački lideri koji su se zalagali za demokratizaciju Jugoslavije, ali da u njoj bude i Hrvatska, u konačnom nisu mogli demokratizirati i očuvati Jugoslaviju, odnosno nisu mogli izbjeći rat koji je političkom voljom Miloševića i Tuđmana nametnut Bosni i Hercegovini i njenim građanima. Patriotske snage BiH, na čelu sa svojim liderima, dovedene su u iskušenje da se opredijele ili za nestanak države BiH ili za njenu odbranu. U tome nije bilo dileme. Raspoloženje patriota BiH i njihovih lidera je bilo da se država BiH u slučaju nametnutog rata brani svim sredstvima i po svaku cijenu. Simbol takve odbrambene politike BiH je velikan savremenog doba Alija Izetbegović.

2. Agresija na Bosnu i Hercegovinu i okupacijski proces

2.1. Prva etapa okupacijskog procesa

Krajem 1991. i početkom 1992. godine, pod kontrolom Miloševićevog režima iz Beograda, usporedo s preobrazbom JNA u srpsku vojsku, brojne općine su proglašene „srpskim“ otkazujući lojalnost državnim institucijama BiH. Otete od utjecaja i kontrole centralnih, legalnih organa vlasti iz Sarajeva, takozvane „srpske“ općine su integrirane u vlast s regionalnog nivoa takozvanih „Srpskih autonomnih oblasti“ – SAO. Osnovane su takozvane SAO Bosanska krajina, SAO Semberija, SAO Romanija i SAO Hercegovina. Nakon što je 1991. okončan proces paradržavnog organiziranja na nivou općina i navedenih regija, rezultati u tom pogledu su dobili epilog 9.1.1992. godine proglašenjem paradržave „Republike Srpske Bosne i Hercegovine“.¹ To je bilo podrivačko rušenje ustavnog poretka i zakonodavnog ustrojstva, i RBiH i SFRJ. Odnos vlasti Srbije u Beogradu naspram te paradržavne tvorevine kao svog rezultata je bio identičan odnosu naspram ostalih regionalnih i lokalnih, teritorijalnih cjelina političkog uređenja Srbije, kao što su naprimjer tadašnje pokrajine Vojvodina i Kosovo, grad Beograd ... Koncipirajući nastanak i dalji razvoj paradržave „Republike Srpske Bosne i Hercegovine“, istu je beogradska vlast na čelu s Miloševićem faktički integrirala u politički sistem Srbije. To je bilo odraz političke uloge Srpske demokratske stranke BiH koja je na čelu s Karadžićem bila instrument Socijalističke partije Srbije na čelu s Miloševićem. Prema tome, Karadžić je bio podređen Miloševiću i kao predsjednik SDS-a i kao predsjednik takozvane „Republike Srpske BiH“.

Znači, prije eskalacije krize oružanom agresijom aprila 1992., paradržavna vlast usmjerena protiv legalnih vlasti RBiH, uspostavljena je na onim teritorijama gdje su Srbi bili većina, gdje je na izborima 1990. dobio vlast Karadžićev SDS, ali i u nekim drugim lokalnim sredinama gdje

¹ Sličan proces, krajem 1990. i početkom 1991. godine srbijanska vlast na čelu sa Miloševićem je realizirala u Hrvatskoj, osnivanjem “SAO Krajina”, “SAO Zapadna Slavonija”, “SAO Istočna Slavonija”, “SAO Baranja” i “SAO Zapadni Srem”, koje su objedinjene pardržavom “Republikom Srpskom Krajinom”.

je Srba bilo manje nego pripadnika svakog od ostala dva konstitutivna naroda. Dalji plan je bio da SDS uspostavi vlast i u svim preostalim lokalnim sredinama u BiH, pa čak i u onima gdje su apsolutna većina bili Bošnjaci i Hrvati. Za osvajanje lokalne vlasti u takvim sredinama, kako bi se podredila beogradskoj vlasti organiziranoj u BiH putem paradržavne strukture „*Republike Srpske Bosne i Hercegovine*“, Miloševićev režim se poslužio ratom kao sredstvom svoje politike s ciljem da se u cijeloj BiH uspostavi srpska vlast, jer je, navodno, Bosna i Hercegovina „*srpska zemlja*“. U odnosu na tako definiran cilj oružane agresije, Milošević je putem svog sporazuma s Tuđmanom ostavio mogućnost kompromisa, ustupanjem dijela teritorija BiH Tuđmanovoj Hrvatskoj. U odnosu na općepoznate velikosrpske i velikohrvatske ambicije za cijelom teritorijom BiH, Milošević i Tuđman su se u Karađorđevu kompromisno sporazumjeli, ali su oba bili bez kompromisa u želji da nestane država BiH.

Prema tome, **prvu etapu okupacije** BiH, krajem 1991. i početkom 1992. godine, Miloševićev režim je realizirao na efektima političkog djelovanja, propagande i demonstracije silom bivše JNA integrirane s paravojsnim i parapolicijskim četničkim snagama, metodom uspostave paradržavne strukture u formi takozvanih srpskih općina, SAO i „*Republike Srpske Bosne i Hercegovine*“.

Prema tome, prva etapa okupacije BiH po mjeri političke volje beogradskog režima osnivanjem takozvanih „*srpskih*“ općina, oblasti i „*Republike Srpske BiH*“, predstavlja pripreme za oružanu agresiju, što je praćeno jakom propagandom, transformacijom JNA u srpsku vojsku, demonstracijom sile JNA integrirane sa lokalnim četničkim formacijama, vojnom i policijskom mobilizacijom, blokadom komunikacija, iseljavanjem Srba iz multietničkih sredina koje se planiraju oružano napasti, te evakuacijom ratnog materijala, privrednih i drugih resursa s teritorija pod kontrolom legalnih vlasti RBiH na teritorije pod paradržavnom kontrolom takozvane „*Republike Srpske BiH*“. Vremenski te pripreme su trajale **do** početka aprila 1992. kada je BiH dobila međunarodno priznanje, što je nakon referenduma za nezavisnost BiH od 29. februara i 1. marta 1992. godine, bio dodatni povod da se agresija na BiH nastavi totalnom primjenom oružane sile, čime se do tada grubo prijetilo.

2.2. Druga etapa okupacijskog procesa

Planirano je da se u **drugoj etapi okupira** ostatak teritorija BiH, odnosno da se u potpunosti ukinu legalne institucije RBiH na preostalim lokalnim nivoima i na nivou države, te omogućiti da beogradski Miloševićev režim, putem paradržavnih institucija „Republike Srpske Bosne i Hercegovine“ može efektivno vršiti vlast na cijeloj teritoriji BiH, čime bi bila okončana okupacija. Ta druga etapa okupacije, praćena raznovrsnim pritiscima, posebno demonstracijom sile JNA integrirane s lokalnim četničkim paravojnim i parapolijskim snagama, pokušala se ostvariti putem pregovora u kojima su srbijanski predsjednik Slobodan Milošević i crnogorski predsjednik Momir Bulatović nastojali da BiH ostane u krnjoj Jugoslaviji. Pošto se to nije moglo ostvariti putem raznih pregovaračkih pokušaja, naročito na poznatim sastancima predsjednika svih šest republika bivše SFRJ početkom, odnosno u proljeće 1992. godine, drugu etapu okupacije BiH Miloševićev režim pokušao je ostvariti primjenom oružane agresije kao sredstva svoje politike prema BiH.

Oružana agresija kao druga etapa okupacije počinje okončanjem prve etape, odnosno okončanjem priprema za oružanu agresiju, do kada je uz prethodnu mobilizaciju u Srbiji, Crnoj Gori, Hrvatskoj i BiH izvršen razvoj i grupisanje² oružanih snaga pod kontrolom Miloševićevog režima.

² Oružane snage bivše SFRJ - JNA, TO i policija su imale mirnodopski dio i dio u ratnoj rezervi. Dio u ratnoj rezervi je bio značajno veći po broju ljudi. Svaka ratna jedinica je imala svoje mobilizacijsko zborište, gdje su se na poziv za mobilizaciju okupljali rezervisti, odnosno gdje su se prihvatila vozila i druga materijalna sredstva iz rezerve, kao i stoka iz takozvanog popisnog fonda. Mobilizacijska zborišta su, orjentirno bila u rejonima prema kojima je gravitirala teritorija na kojoj su nastanjeni rezervisti, manje ili više blizu skladišta JNA u kojim su se čuvale ratne rezerve naoružanja, motornih vozila i vojne opreme. Mobilizacijska zborišta za ratne jedinice koje su se popunjavale ljudstvom iz Sarajeva, bila su u prigradskim područjima: Hrasnici, Vojkovićima, Lukavici, Butmiru, Ilidži, Koranu, na izlazu iz Vogošće prema Ilijašu, zatim prema Kiseljaku... Mobilizacija većine jedinica je trajala 24 sata, a zatim je slijedio njihov pokret prema rejonima borbene upotrebe. Pokreti kojim se jedinice, sa mobilizacijskih zborišta dovode u rejone borbenog rasporeda prema planovima borbene upotrebe, je ustvari stratejski, operativni i taktički razvoj oružanih snaga i njihovo grupisanje. Prema doktrini JNA, insistiralo se na pravovremenosti, stratejskog razvoja i grupisanja, što znači i pravovremenosti mobilizacije koja prethodi stratejskom razvoju

Operacijska osnovica za mobilizaciju, razvoj i grupisanje Miloševićeve vojske je bila teritorija na kojoj je putem paradržave „Republike Srpske BiH“ već uspostavljena vlast beogradskog režima. Znači, okupirane teritorije BiH u prvoj etapi su, uz teritorije Srbije i Crne Gore, bile vojna operacijska osnovica za ostvarivanje daljih ciljeva okupacije, u drugoj etapi, putem oružane agresije. S te operacijske osnovice, svi raspoloživi efektivni takozvane JNA integrirane s lokalnim četničkim paravojsnim i parapolicijskim formacijama, sa svojih, već zauzetih borbenih pozicija, borbena su usmjereni za ofanzivna dejstva prema preostalim teritorijama pod kontrolom legalnih vlasti RBiH.

Iz naprijed navedenog proizlazi da je ostvariva okupacija teritorije neke zemlje od strane jedne ili više drugih zemalja, putem podrivačke agresije, snagama, sredstvima i metodima specijalnog rata, znači bez oružane agresije u smislu klasičnog rata. Okupacija značajnih dijelova teritorije BiH putem osnivanja takozvanih „srpskih“ općina, oblasti i „Republike Srpske BiH“ je postignuta putem podrivačke agresije, snagama, sredstvima i metodima specijalnog rata, što je poprimilo karakter priprema za klasičnu oružanu agresiju u kojoj je, uz klasično ratovanje, podrivačko djelovanje snagama, sredstvima i metodama specijalnog rata od strane beogradskog režima i dalje nastavljeno, s ciljem okupacije preostalog dijela teritorije BiH.

Riječ *okupacija* znači *zauzimanje tuđeg teritorija vojnom silom*. Riječ *okupator* znači *osvajatelj, onaj koji je silom osvojio određeno područje i održava se pomoću sile*. Riječ *okupirati* znači *pored ostalog zauzeti, osvojiti, zaposjesti*.³

Djelatnost beogradskog Miloševićevog režima u prvoj i drugoj etapi okupacije teritorija BiH spada u okvire osnovnog, izvornog značenja termina *okupacija*, *okupator* i *okupirati*. Za drugu etapu okupacije, kako je naprijed objašnjeno, upravo to se vidi *golim okom*. Za identifikaciju djelo-

i grupisanju. Orjentacija je bila da se stratejski razvoj i grupisanje izvrši prije otpočinjanja rata. Predratna mobilizacija, razvoj i grupisanje su jedinstvena stratejska radnja. (Strategija oružane borbe, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, Centar za stratejska istraživanja, Beograd, 1983, 167. – 172.)

³ Muris Idrizović, Abdulah Jasenković, Vladimir Knor, *Rječnik stranih riječi*, Književna zajednica Drugari, Sarajevo, 1990, 257.

vanja beogradskog režima u prvoj etapi okupacije, da spada u okvire izvornog značenja tri riječi - *okupacija*, *okupator* i *okupirati*, posmatranje *golim okom* treba podržati logikom stvari, jer su takozvane „*srpske*“ općine, oblasti i „*Republika Srpska BiH*“ osnovane protiv volje većine građana BiH, otimanjem, s ciljem da bude samo „*srpsko*“ ono što je historijski i po Ustavu i srpsko i hrvatsko i bošnjačko i svih građana koji žive u BiH, i to otimanjem pomoću demonstracije silom, prijetnje silom takozvane JNA integrirane s lokalnim četničkim formacijama, znači upotrebom vojne sile da bi se uspostavila paradržavna vlast suprotstavljena legalnoj vlasti, odnosno da bi se realizirala okupacija. Po svojoj unutarnjoj prirodi, specijalni rat, u odsustvu klasičnog rata, obmanjivanjem proizvodi efekte maskiranja suštine stvari u vezi s uzrocima i posljedicama političkih sukoba koji su ambijent primjene snaga, sredstava i metoda specijalnog rata. Tako je i s okupacijom onih dijelova teritorije RBiH na kojima je beogradski Miloševićev režim u prvoj etapi okupacije, specijalnim ratom osnivao takozvane „*srpske*“ općine, oblasti i „*Republiku Srpsku BiH*“.

2.3. Specifičnosti Sarajeva u okupacijskim planovima beogradskog režima

Ono što se događalo u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine bilo je izraz provođenja odluke vlasti u Beogradu, na čelu s Miloševićem, da se borbenim, ratnim angažiranjem vojnih efektiva pod svojom kontrolom u BiH, uz dovođenje pojačanja s teritorija drugih republika bivše SFRJ, okupira ostatak teritorija BiH na kojima raniji pokušaji uspostave srpske vlasti bez radikalne primjene oružane sile nisu uspjeli. Znači, oružana sila za uspostavu srpske vlasti u BiH je upotrijebljena i u prvoj etapi okupacije, ali ograničeno u sadržajima prijetnji, demonstracijom sile, što je imalo smisao pritiska na Izetbegovića da prihvati Miloševićev stav da BiH treba ostati u krnjoj Jugoslaviji. Znači, u drugoj etapi okupacije primjena oružane sile po mjeri Miloševićeve političke volje nije tada tek počela, već je samo nastavljena radikaliziranjem njene upotrebe u borbenim oblicima koji su osnovni sadržaj rata.

Prema tome, događaji u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine pripadaju drugoj etapi djelovanja Miloševićevog režima od početka aprila 1992. s ciljem da okupira ostatak teritorija BiH, gdje je beogradski režim

želio uspostaviti vlast, s instrumentom te okupacijske vlasti u obliku takozvane „*Republike Srpske Bosne i Hercegovine*“. Taj cilj se odnosio na Sarajevo, isto kao i na sve ostale dijelove BiH. Ipak, Sarajevo se razlikovalo od drugih teritorija koje su tada bile pod kontrolom legalnih vlasti, izvan prostora gdje je beogradski režim bio već uspostavio kontrolu putem svoje tvorevine takozvane „*Republike Srpske BiH*“. Razlika Sarajeva u odnosu na druge prostore BiH prema kojima se usmjeravala oružana agresija bila je u slijedećem: (a) u Sarajevu su se nalazile državne institucije na čelu s Predsjedništvom RBiH, a ignoriranje i ukidanje tih institucija započeto je osnivanjem „*srpskih općina*“, osnivanjem nekoliko takozvanih SAO i osnivanjem takozvane „*Republike Srpske BiH*“, pa su okupacijom Sarajeva željeli uništiti državne institucije, smatrajući da bi to bio kraj državi BiH, kako bi se nastavkom oružane agresije lakše okupirali preostali dijelovi, a proces uspostave srpske vlasti u BiH po mjeri političkih i vojnih ciljeva beogradskog režima priveo kraju; (b) u moralnom i psihološkom smislu sprečavanje okupacije Sarajeva, uz zaštitu državnih institucija koje se nalaze u njemu, imalo je ogroman značaj za stabilnost odbrane BiH u svim ostalim njenim dijelovima, što je bila teška prepreka ostvarivanju političkih i vojnih ciljeva oružane agresije na RBiH koju je realizirao beogradski režim čiji je vrhovni komandant oružanih snaga bio Slobodan Milošević.

Tokom cijelog okupacijskog procesa, počev od osnivanja prvih „*srpskih općina*“, kroz propagandu je istaknuta nacistička sintagma „*srpsko Sarajevo*“, koja je jasno simbolizirala genocidni karakter agresije u režiji beogradskog Miloševićevog režima, jer, pošto je prema toj sintagmi Sarajevo „*srpsko*“, u njemu Bošnjaci i Hrvati ne bi mogli imati učešće vlasti jer u Sarajevu ne bi mogli u miru dostojanstveno živjeti. U tom smislu, genocidni ciljevi velikosrpske politike su deponirani u nazivu „*Republika Srpska*“ – za cijelu BiH, u nazivu „*Srpsko Sarajevo*“ – za nekoliko sela i prigradskih naselja blizu Sarajeva, te u nazivima brojnih mjesta širom BiH koji su u okupacijskom procesu dobili odrednicu „*srpska*“, „*srpsko*“ ili „*srpski*“. U redovima patriotskih snaga BiH ne smije biti dileme da li je ili ne u tim nazivima deponovana namjera da ubuduće cijela BiH bude samo srpska, da cijelo Sarajevo bude samo srpsko, odnosno da sve što postoji u BiH bude samo srpsko. To je genocidna podloga velikosrpske politike, kako one Garašaninove tako i Dražine, Miloševićeve, Karadžićeve,

Dodikove ... Da je aktuelni beogradski režim odustao od genocidnih namjera, to bi pokazali, barem simbolički, odustajanjem od riječi „*Srpska*“ u nazivu entiteta „*Republika Srpska*“, odustajanjem od naziva „*Srpsko Sarajevo*“ za Lukavicu i nekoliko sela oko tog prigradskog neselja, te odustajanjem od brojnih sličnih naziva s odrednicom „*srpska*“, „*srpsko*“ i „*srpski*“ za naseljena mjesta u BiH i toponime koji se nikada u prošlosti do aktuelnog okupacijskog procesa u BiH nisu tako zvali.

2.4. Prelaz iz prve u drugu etapu okupacije – početak oružane agresije na BiH

Marta i aprila 1992, kao i ranije, sa svih strana su dolazila upozorenja o katastrofi ako u BiH uslijedi rat. JNA se organizacijski i operativno spojila sa srpskim, četničkim paravojnim i parapolicijskim snagama pod jedinstvenom i efikasnom kontrolom predsjednika Srbije Miloševića i predsjednika takozvane „*Republike Srpske BiH*“ Karadžića. JNA se preobrazila u srpsku vojsku u funkciji realiziranja političkog sporazuma između Miloševića i Tuđmana. Kad je JNA izgubila svoj izvorni karakter oružane sile svih naroda i građana bivše SFRJ, svugdje gdje su se njeni dijelovi zadesili izvan Srbije i Crne Gore, postali su strana oružana sila. Prema tome, na teritoriji BiH, efektivni JNA, integrirani s četničkim formacijama, bili su strana oružana sila u funkciji ciljeva beogradskog Miloševićevog režima da se okupira cijela BiH, odnosno da vlast u svim sredinama BiH bude srpska vlast. Strana vojna sila je u BiH došla na specifičan način, preobrazbom JNA od oružane sile svih građana i naroda u bivšoj SFRJ u oružanu silu pod kontrolom velikosrpske politike kojom su ugrožavani upravo oni narodi koje je ona trebala braniti. Takva JNA, koja je na takav način postala stranom vojskom u BiH, naročito poslije ratova u Sloveniji i Hrvatskoj 1991. godine, demonstriranjem njene sile, upotrebljavana je za pritisak na građane, njihove političke faktore i lidere da prihvate nestanak BiH kao države. U kontinuitetu demonstriranja silom upravo s takvim političkim karakterom i ciljem, na ulicama Sarajeva i na komunikacijama širom BiH otpočele su barikade koje su zaposjeli pripadnici JNA zajedno s osobama koje su na sebi isticale simbole četništva. Tada su pripadnici JNA sa svojih „*SMB*“ uniformi skidali simbole pobjednika u Narodnooslobodilačkom

ratu 1941-1945, a stavljali gubitničke četničke, zločinačke simbole, što je bio indikator da fašizam u Drugom svjetskom ratu ipak nije temeljito uništen.

U očajanju, 5. aprila 1992. godine Sarajlije i građani drugih bh. Mjesta su protestirali. Na kolonu građana koja se tog dana kretala od Dobrinje prema centru pucalo se s barikada, naročito u Ulici bratstva i jedinstva i na Vrbanji. Tada su snajperisti JNA ubili Suadu Dilberović i Olgu Sučić.⁴

Tokom marta, a naročito početkom aprila 1992, dramatični izvještaji o borbenom djelovanju, artiljerijom, snajperima i demonstrativnim pokretima tenkovskih i drugih jedinica JNA, stizali su iz svih krajeva BiH. Direktor bolnice u Foči, dr. Reuf Tafro, 11. aprila 1992. godine medijima je izjavio da JNA s raznih strana granatira bolnicu u kojoj se nalazi „*pet stotina bolesnika, puno djece sklonjene, oko dvije stotine*“. Istog dana, potpredsjednik Vlade BiH Muhamed Čengić je za medije izjavio: „*Vidimo da Foča strada ... Vidim da strada i bolnica a u bolnici su i Srbi i Muslimani i djeca i žene ...*“⁵

Očajanje građana širom BiH se povećavalo. Simbolom tog očajanja smatra se dramatični telefonski razgovor između Murata Šabanovića i komandanta 2. vojne oblasti generala Milutina Kukanjca, 11. aprila 1992. godine. Šabanović je namjeravao porušiti Hidroelektranu Višegrad ukoliko general Kukanjac ne naredi obustavu oružanih napada od strane jedinica JNA prema mjestima naseljenim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom.

⁴ Odmah poslije referendum za nezavisnost BiH, JNA i paravojne četničke formacije SDS-a su 02. marta 1992. godine postavile barikade po Sarajevu i širom BiH. Jedna jedinica JNA je 03. aprila 1992. zauzela dominantan objekat, rezervoar na Mojmilu. Oko 5.000 građana Sarajeva je 05. aprila 1992. demonstriralo ispred Skupštine RBiH na Marin Dvoru, kada su pale prve žrtve na mostu Vrbanja. Poginule su Suada Dilberović i Olga Sučić, a kasnije je taj most dobio njihovo ime. Već 10. aprila 1992. počinje organizirano evakuiranje Sarajlija, a 19. maja je na Ilidži, zaustavljen je konvoj sa 500 žena i djece koji su napuštali Sarajevo. Krajem aprila 1992. potpuno je blokirano sarajevsko naselje Dobrinja. Glavna pošta je zapaljena 02. maja 1992. godine. U toku maja JNA pokušava presjeći Sarajevo na dva dijela od Vraca preko Grbavice i Pofalića prema Vogošći. Sredinom maja 1992. potpuno su prekinute telefonske veze iz Sarajeva sa ostatkom svijeta. Sportska dvorana Zetra je zapaljena 20. maja 1992. godine. Porodište u Sarajevu je granatirano 26. maja 1992. godine, a 27. maja se dogodio masakr u ulici Vase Miskina kada je poginulo 26 Sarajlija a raneno 108...

⁵ Senad Hadžifejzović, *Rat uživo, ratni televizijski dnevnik*, Sarajevo, 2002, 48 - 50.

Kukanjac je molio Šabanovića da ne ruši branu, jer bi zbog poplavnog vala nastala katastrofa, a Šabanović je bio uporan, zahtijevajući da Kukanjac naredi obustavu bombardiranja u mjestima širom BiH. Tada je JNA, artiljerijom i na druge načine, borbeno djelovala po civilnom stanovništvu u Sarajevu, Zvorniku, Foči, Sarajevu, Višegradu, Mostaru, Modriči ... Kukanjac je ponavljao: „*Murate, ostavi to, stradat će mnogi nedužni narod.*“ Murat Šabanović je od Kukanjca zahtijevao: „*Naredi da se ne puca.*“⁶

Srpske paravojne snage, pod nazivom *Spske oslobodilačke snage Sarajeva*, 11. aprila 1992. godine su putem medija poručile da će one „*Sarajevo sravniti sa zemljom i uništiti vitalne objekte u gradu*“. Prijetnja u pisanoj formi u medije je dostavljena s brojem faksa i pečatom *Srpskih oslobodilačkih snaga*, što je kao agencijsku vijest prenio TANJUG.⁷ Izvještaj o tome putem TV Sarajeva dodatno je motivirao JNA da 14. aprila 1992. godine granatira po zgradi televizije u Sarajevu i da prostorije TANJUG-a u Sarajevu budu demolirane.⁸

Tada niko u BiH osim JNA nije raspolagao artiljerijskim, raketnim, minobacačkim i tenkovskim naoružanjem, kao i municijom za to naoružanje, podrazumijevaći da je takvo oružje koje je imala Teritorijalna odbrana ranije oduzeto i stavljeno pod kontrolu JNA u njena skladišta. Međutim, cijelog aprila 1992. godine, po naseljima koja su bila izvan kontrole paradržave *Republike Srpske BiH*, odnosno po naseljima pod kontrolom legalnih vlasti RBiH, borbeno se djelovalo upravo iz takvog naoružanja. Značajne količine tog naoružanja JNA je stavila na raspolaganje srpskim, četničkim paravojnim formacijama širom BiH. Nikoga u BiH nema ko ne zna da je JNA integrirana sa srpskim, četničkim paravojnim formacijama izvršila mobilizaciju, prvo za agresiju na Hrvatsku, a zatim i za agresiju na RBiH. Politički cilj njihovog borbenog djelovanja po naseljima izvan kontrole takozvane *Republike Srpske BiH* jasno je izrekao Karadžić putem TV-a, nakon što su iz institucija BiH po njegovoj naredbi, na Pale otišli kadrovi SDS-a: „*Jedinstvene Bosne i Hercegovine nema. Vlast ne postoji... Ti Srbi u Vladi ne predstavljaju Srbe ... Narod se ne može raz-*

⁶ Isto, 42 - 47.

⁷ Isto, 52 - 56.

⁸ Isto, 57.

*oružati ... neka postoje mješovite patrole. U srpskim krajevima srpski MUP i JNA! U muslimanskim krajevima muslimanski MUP i JNA!*⁹ Očito je da je Karadžić nastupao s pozicije nepriznavanja legalnih i legitimnih institucija vlasti RBiH, ističući da te institucije ne postoje i da su Srbi sebi osnovali srpsku policiju. Prema naprijed citiranim Karadžićevim riječima, jasno je da je JNA slijedila velikosrpske interese i da je njena upotreba usmjeravana prema političkoj volji Miloševića i Karadžića. Da je Karadžić tada predložio da MUP RBiH i JNA postave zajedničke patrole, time bi priznao legalnu vlast. Nasuprot tome, on potvrđuje da je nelegalni *srpski MUP* već integriran sa JNA. Pristajanje na Karadžićevu ponudu legalni MUP RBiH bi svelo na *muslimanski MUP*, koga bi prilikom zajedničkog patroliranja po Karadžićevoj ideji, u velikosrpskom okupacijskom procesu u BiH koji je uzimao maha, bio uništen ujedinjenim borbenim akcijama *srpskog MUP-a* i *srpske JNA*, koja će se uskoro, krajem juna 1992, s efektima maskiranja srbijansko-crnogorske oružane agresije i formalno transformirati u takozvanu „*Vojsku Republike Srpske*“. Sve je to bilo izraz rušenja ustavnog poretka i zakonodavnog sistema RBiH, što se podrazumijevalo u okupacijskom procesu koga je režirao, usmjeravao i provodio beogradski Miloševićev režim.

Znači, aprila 1992. godine u BiH se rasplamsavala agresija u kojoj su vojne i policijske snage pod kontrolom Miloševića i Karadžića iz raznovrsnog oružja, uz upotrebu artiljerijskih, pješadijskih, tenkovskih i drugih formacija napadale na mjesta gdje do tada paradržava takozvana *Republika Srpska BiH* nije bila uspostavila svoju vlast. U pripremama za opće napade na ta mjesta, Karadžić je organizirao odlazak Srba na teritorije takozvanih srpskih općina i SAO, kako bi vojnim napadima stradalo samo bošnjačko i hrvatsko stanovništvo, uz težnje da se paraliziraju i konačno unište legalne i legitimne državne institucije RBiH.

U takvom djelovanju Sarajevo je bilo naročito značajno. Dok je 2. maja 1992. trajalo granatiranje Sarajeva, to su putem medija kritizirali istaknuti autoriteti iz oblasti kulture. Književnik Abdulah Sidran je konstatirao da „*među onima koji komanduju raketiranjem Sarajeva*“ ima nekolicina intelektualaca koji su od države BiH dobili najveća priznanja. I drugi

⁹ Isto, 59 - 65.

intelektualci su apelirali da prestane „bombardiranje Sarajeva“, da u Sarajevu „*ljudi stradaju, djeca plaču, grad nestaje*“, da je zbog bombardiranja s okolnih brda Sarajevo u „*haosu*“, da mnogi u svijetu dijele „*bol*“ sa Sarajlijama. Teško je bilo pronaći riječ kojom bi se izrazila ukupna brutalnost i oneljuđenost zločinačkih postupaka osoba koje su s okolnih brda bombardirale Sarajevo. U pokušajima da za njih upotrijebe pravu riječ Sarajlije i čestiti ljudi širom svijeta su ih nazivali *bijednicima, banditima, četnicima, divljacima, huljama ...*¹⁰, što su bili blagi izrazi, s obzirom na težinu njihovih zločina. Ni do danas, 20 godina poslije, kao naziv za njih i njihova zlodjela nije pronađena prava riječ. Ljudi su se zgražavali na srpsku propagandu da masovno granatiranje Sarajeva vrše Sarajlije, sami po sebi, što je kao model propagande upotrijebljeno i za kasnija masovna ubijanja Sarajlija, kao što su masakri na Markalama i drugim dijelovima grada.

3. Događaji u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine

3.1. Događaji u Sarajevu 2. maja 1992. godine

Kulminacija agresorskih aktivnosti je uslijedila 2. maja 1992. godine općim napadom na Sarajevo. Po cijelom gradu, od ranog jutra, sa svih strana je sipala kiša granata, mina, raketa i drugih projektila. Borbeni avioni JNA s aerodroma iz Srbije i Crne Gore dolazili su u zračni prostor iznad BiH. Zastrašivali su niskim letovima iznad Sarajeva i okolnih mjesta. Težište napada je usmjeravano prema centru grada gdje se nalaze zgrade Predsjedništva i drugih institucija BiH. Stradavali su civili, Sarajlije, bez obzira ko su – djeca, žene, starci, Bošnjaci, Srbi, Hrvati... Iz jedne sarajevske ulice novinarka **Zrinka Jovanović** izvijestila je: „*Na Gorici smo svi zajedno, svih nacionalnosti, Srbi, Hrvati, Muslimani. Molim ove koji napadaju da prestanu. Dom milicije gori, sve je u plamenu.*“ Novinarka **Milka Figurić** izvijestila je: „*Tri tenka su sišla u grad. Puca se iz svih oruđa. Cijeli grad je napadnut. Ne čujemo naše reportere od detonacije.*“ Dr. **Silvana Rizvanbegović** iz Hitne medicinske pomoći je za medije

¹⁰ Isto, 71 - 73.

rekla: „Zovem iz Centra Hitne pomoći, obraćam Vam se da nam pomognete ... Ovdje se puca na nas! Mi ne možemo izaći, niti bilo kome pomoći ... Izgubili smo jedno vozilo.“ Novinarica **Ljerka Draženović** je iz Predsjedništva BiH javila: „Pored mene je Vladimir Srebrov. Ima poruku u ovom najdramatičnijem, presudnom danu!“ Zatim je književnik **Vladimir Srebrov** rekao: „Poručujem građanima Sarajeva da više nisu Srbi, Hrvati, Muslimani!!! Oni su po naciji – branioci. Nas napadaju, žele da nas unište ... To su zločinci... Ovim činom su AGRESOR, a to je JNA, bivša JNA, ekstremno krilo Srpske demokratske stranke, članovi četničkog pokreta i Srpska radikalna stranka ... Građani Sarajeva, zbijte redove i oborite ove hulje koje su napale grad!“¹¹ Prof. dr. **Zdravko Grebo** je rekao: „U Skenderiji sam. Moje informacije su užasne... okolo leže mrtvi ljudi... Evo avioni nadlijeću ... Ovo je smak svijeta, ali ja se ne bojim!!! ... To su zločinci ... Ovo je MIG 29! ... Ovo je avionska bomba! ... Ovaj grad može biti razoren, ali oni u njega neće ući!!!“

Dok su po zgradi Predsjedništva i najbližem okruženju te zgrade eksplodirali raketni, tenkovski, topovski, haubički i minobacački projektili, a avijacija Ratnog zrakoplovstva bivše JNA demonstrirala moć, borbenu djelovala i zastrašivala, ključnu ulogu koordiniranja odbrambenim aktivnostima, u odsustvu predsjednika Predsjedništva RBiH Alije Izetbegovića, imali su članovi Predsjedništva prof. dr. **Ejup Ganić** i **Stjepan Kljuić**. Pozivali su komandanta 2. vojne oblasti, generala Kukanjca, da naredi prekid borbenih aktivnosti i napade na Sarajevo i druga mjesta širom BiH. Kao i svi građani Sarajeva, Ganić i Kljuić su se čudili tvrdnjama Kukanjca da JNA ne puca po Sarajevu, a da Teritorijalna odbrana treba prestati s vatrom. U tom čuđenju upozoravali su da je Teritorijalna odbrana disciplinirano postupala izvršavajući naredbe o prekidu vatre, ali su branioci morali odbijati tenkovske i pješadijske napade agresora s ciljem da okupira grad. Uz obećanja da će Teritorijalna odbrana poštovati prekid vatre, Ganić je upozorio generalna Kukanjca da će branioci na agresorske napade, „jeziv otpor pružati“.¹²

Kretanje po ulicama Sarajeva je bilo rizično, a brojni dok su pretrčavali, projektilima s agresorskih položaja su ubijeni ili ranjeni. Mnoga

¹¹ Isto, 73.-76.

¹² Isto, 77.

vozila, autobusi, trolejbusi, tramvaji su pogođeni i uništeni. S borbenih položaja vojske pod kontrolom Miloševića i Karadžića, razarajući projektili su pogađali bolnice, porodilišta, škole ... Projektili su ulijetali i eksplozirali u mnogim kućama i stanovima. To nisu bili nikakvi vojni ciljevi. To su bili civilni ciljevi. U Sarajevu i širom BiH agresorska vojska je ugrožavala civile i civilne objekte. Kršila su se osnovna međunarodna pravila ratovanja. **Generali Kukanjac** i **Milan Aksentijević**, koji su 2. maja 1992. davali izjave za medije, nisu imali odgovor na novinarska pitanja zašto se po Sarajevu i širom BiH gađaju civilni ciljevi, jer, naprimjer iz sarajevskih tramvaja, bolnica, škola, stanova ... niko ne puca na JNA. Na zahtjeve da naredi prekid napada na civilne ciljeve i na grad Sarajevo, general Aksentijević je odgovarao: „*Ja to ne mogu. Može Kukanjac.*“¹³ To je bio važan odgovor, jer se njime jasno potvrđivalo da je Kukanjčeva moć da naredi prekid napada ista kao i moć koju je imao da naredi pokretanje napada na Sarajevo, i to na zločinački način, izvan međunarodnih normi ratovanja, humanitarnih obaveza i u konačnom izvan doktrinarnih pravila upotrebe jedinica u borbi. Doktrinarna obaveza je da se osmatra gdje padaju ispaljeni projektili. Ako su projektili pali izvan određenog cilja, onda se vrši korektura. Dok se granatiralo Sarajevo 2. maja 1992, projektili su po cijeli dan, kao i tokom cijelog rata prije i kasnije, sistematski padali na civilne objekte, što znači da su civilni objekti određeni da budu cilj, pa se korektura po doktrinarnim pravilima upotrebe artiljerije vršila, ako projektili promaše civilne ciljeve, kako bi ih slijedeći projektili precizno pogodili.¹⁴ Iako je Aksentijević tvrdio da Kukanjac može narediti prekid

¹³ Isto, 83.

¹⁴ Način izbora civilnih ciljeva u Sarajevu za granatiranje sa borbenih položaja vojske koja je bila pod kontrolom Miloševićevog Generalštaba u Beogradu, upečatljivo ilustrira sadržaj naređenja od strane ratnog zločinca generala **Ratka Mladića**: „... *Vukašiniću!* ... *Šta imaš spremno ti za dejstvo?* ... *Kuda možeš da tučeš?* ... *Je li možeš da tučeš Velušiće?* ... *Je li imaš nanišanjeno cilj tamo?* ... *Za koliko vremena možeš?* ... *A, reci mi, možeš li da tučeš Baščaršiju?* ... *Po Baščaršiji, plotun pali!!!* ... *Direktnim pogocima držite pod vatrom Predsjedništvo i Skupštinu i tucite polako po intervalima dok ja ne naredim da se prekine.* ... *Tuci ponovo Velešiće, Baščaršiju, s jedne i druge strane i Predsjedništvo. Po tri plotuna opali!* ... *Velešiće tuci i Pofaliće tuci. Tamo nema srpskog življa mnogo.* *Tuci oko one Humske gore i Đure Đakovića. Jel' jasno?* ... *Idi na artiljerijsko osmatranje. Da ne mogu da spavaju! Da im razvučemo pamet njihovu!!! Predsjedništvo mi još jedan plotun opali.*” (Isto, 113 - 120.)

napada na Sarajevo, što je značilo da je Kukanjac i naredio taj napad, Kukanjac je na novinarsko pitanje zašto bombarduje Sarajevo slagao, zbunjeno govoreći: „*Molim Vas lepo, ja to nisam naredio ... Videt ćemo ko je bombardovao*“, a kada ga je novinar upozorio da granate upravo padaju po zgradi RTV Sarajevo, Kukanjac je nastavio lagati: „*To su izmišljotine, priče i pričice.*“ Pritješnjen činjenicama na koje su ga upozoravali novinari, Kukanjac je kukavički komentirao: „*Sve je moguće. Moguće. To moramo da utvrdimo.*“¹⁵ Kukanjac je brutalno, naočigled svih građana Sarajeva i cijelog svijeta lagao da niko nije dobio naređenje da gađa Sarajevo. Dok je iz zgrade Komande 2. vojne oblasti na Bistriku u Sarajevu i sam slušao strašnu grmljavinu od eksplozija raketa, granata, mina, bombi i raznih rafala, Kukanjac je, u trenutku dok je to sve gledao i slušao, za TV koja je uživo prenosila, govorio da su oficiri i vojnici kojima on komanduje prestali s pucnjavom po Sarajevu, što su bile bezočne laži koje su Sarajlije s ogorčenjem slušale.

Član Štaba TO RBiH, **Vehbija Karić** je 2. maja 1992. putem medija obavijetio domaću i svjetsku javnost da se „*cijeli grad nesumice gađa iz teških dalekometnih oruđa*“, uz poruke Kukanjcu da neće moći zastrašiti braniocima i da Kukanjac „*Sarajevo nikada neće osvojiti*“. Očajnički, ali dostojanstveno, Karić je poručio svojim dojučerašnjim kolegama koji su ostali u agresorskim borbenim redovima da branioci Sarajeva nemaju artiljerije da im uzvrate artiljerijom, ali da mogu uzvratiti „*istinom i totalnom odbranom*“.¹⁶ Karić je upozorio na teške borbe koje protiv agresora vode branioci širom BiH.

Nada Selimović, rukovodilac Centra za antiratne aktivnosti, poručila je vojnom vrhu u Beogradu da „*u skladu sa normama ljudske etike naredite prekid razaranja našeg Sarajeva*“, te im sugerirala da u protivnom „*pogledaju Statut Suda u Nirnbergu koji je sudio vojnim zločincima ... Neka se zamisle ... Svijet gleda to što oni rade ...*“.¹⁷ To je bilo precizno predviđanje koje se obistinilo, jer su naredbodavci razaranja Sarajeva stigli u ćelije Haškog suda.

¹⁵ Isto, 83 - 87.

¹⁶ Isto, 79 i 83.

¹⁷ Isto, 83.

Kritičan lokalitet je bio Dom Armije. Nakon što su u jutarnjim satima tog 2. maja 1992. intenzivirani artiljerijski, tenkovski i drugi napadi, pripadnici JNA koji su se nalazili u objektu Doma JNA iz njega su počeli iznositi i u teretne kamione utovarati skupocjene stvari kao što su umjetničke slike, klavir, tepisi, stolovi ... Kad se to primijetilo, reagirale su naoružane grupe i građani, s ciljem da to spriječe. Načelnik Doma JNA potpukovnik Bogoje Božinovski je ubio pripadnika TO Asafa Hodžića.¹⁸ Bilo je ranjenih koji su prevezeni u bolnicu, a među ranjenima je bio i potpukovnik Božinovski. Mnogi građani su svjedočili da je sukob izazvalo osoblje JNA, pucajući iz zgrade Doma JNA. Tako, naprimjer, **Mujo Pašić** je za medije rekao: „*Bio sam svjedok da je Armija pucala iz Doma Armije, a da je niko nije napao!*“, te za sebe istakao da je borac iz proteklog Drugog svjetskog rata, da je ratni vojni invalid i da je stvarao i volio JNA, jer je bio njen.¹⁹

3.2. Hapšenje predsjednika Alije Izetbegovića 2. maja 1992. godine

Krajem aprila 1992. godine predsjednik Izetbegović je otputovao u Lisabon na pregovore u kojima je posredovao Žoze Kutiljero. Karadžić je u tim pregovorima tražio da BiH ostane u sastavu krnje Jugoslavije ili da se podijeli po etničkom principu. Tadašnji lider HDZ-a, Boban, također se zalagao za etnički princip i isticao suverenitet nacija, a zapostavljao suverenitet građana, što je bilo na liniji Karadžićevih težnji. Predsjednik Izetbegović se zalagao za samostalnu i neovisnu BiH, za suverenost naroda, ali ne u etničkom smislu, nego za suverenitet naroda u „*evropskom smislu*“, naroda - kao građana jedne države. Razgovori su bili bez uspjeha.

U kasnim popodnevnim satima 2. maja 1992. na Sarajevski aerodrom je sletio avion kojim su se iz Lisabona vratili predsjednik Alija Izetbegović, Zlatko Lagumdžija, predsjednikova kćerka Sabina Izetbegović i predsjednikov pratilac Nurudin Imamović. Lišeni su slobode i privedeni

¹⁸ Tog 02. maja 1992., u svim dijelovima Sarajeva, od granatiranja sa borbenih položaja JNA je bilo poginulih i ranjenih. U jednoj od ulica Starog Grada granata je usmrtila šest policajaca MUP-a RBiH.

¹⁹ Senad Hadžifežović, *Rat uživo, ratni televizijski dnevnik*, Sarajevo, 2002, 83.

u kasarnu JNA u Lukavici kod Sarajeva. U toj nesreći bilo je i stjecaja sretnih okolnosti da se Izetbegoviću, kad je prinudno izdvojen u jednu prostoriju Sarajevskog aerodroma, ukaže prilika da o nastaloj situaciji putem telefona prenese poruku članovima Predsjedništva Ganiću i Kljuiću, da saznaju za slučaj hapšenja. To su bili „trenuci“ od sudbinskog značaja za državu BiH.²⁰

Od historijskog značaja je samoinicijativa, odvažnost i profesionalnost voditelja Dnevnika Televizije Sarajevo, **Senada Hadžifejzovića**, da u telefonski razgovor prenesen u eter uživo, poveže Ganića i Kljuića s telefona u Predsjedništvu, s uhapšenim Izetbegovićem s telefona u kasarni JNA u Lukavici. Izetbegović je Hadžifejzoviću rekao da treba da razgovara „sa nekim iz Predsjedništva“ s ciljem da se odredi neko „ko bi mogao ugovoriti prekid vatre“, jer su, navodno, general Kukanjac i general Đurđevac bili „spremni da obustave vatru“, zato što se JNA „želi da izvuče iz grada u pravcu Lukavice“, što je ustvari bila želja da se Komanda 2. vojne oblasti iz Bistrika premjesti u Lukavicu. Na zahtjev Izetbegovića da razgovara s nekim iz Predsjedništva, u TV program, uživo se javio član Predsjedništva **Ejup Ganić**, te na pitanje Izetbegovića šta se dešava, odgovorio: „*Vojska gađa grad! Ovo je agresija, ovo je nevjerojatno ... Pogođen je Dom sindikata, Skupština, refej Hum ... ovdje su novinari, ovdje je domaća javnost, međunarodna javnost! Pobogu, brate, ovdje padaju granate, rakete!!!*...“ Na Ganićevo pitanje zašto ne dođe u Predsjedništvo, **Izetbegović** je odgovorio: „*Zato što mi ne daju da dođem!!! Zato što sam prisilno doveden u Lukavicu! ... Ja sam ovdje, praktički, zarobljenik. Evo general Đurđevac kaže da to nije tako...*“ Predsjednik Izetbegović je Ganiću imperativno naredio: „*Neka se vojsci omogući da ide iz grada prema Lukavici!*“ U razgovor se uključio član Predsjedništva **Stjepan Kljuić** te rekao: „*Prvi preduvjet koji moraš postaviti Đurđevcu je da prekinu paljbu na*

²⁰ O načinu svog hapšenja, telefonom za TV program uživo, dok je bio u Lukavici, predsjednik Izetbegović, je rekao: „*Ja sam se na vlastitu odgovornost avionom UN-misije spustio na aerodrom u Sarajevu. Nakon toga su nas vojnici dočekali. Poslije sat vremena došao je pukovnik Magazin i saopštio da po naređenju generala Kukanjca treba da me sprovedu u Lukavicu. I onda sam vam se javio ... Za mene lično, očigledno, bi bilo bolje da nisam prihvatio taj rizik ... Za mene se nemojte sikirati ništa. Ja pozdravljam građane Sarajeva. Oni treba da brane grad ako budu napadnuti. Nikog da ne napadaju, naravno.*“ (Isto, 109.)

grad!!“, što je Izetbegović prokomentirao: „Naravno.“, a Ključić je nastavio: „I drugi preduvjet, da te dovedu u grad!!! Prekid vatre sa naše strane je već uspostavljen. Omogućit ćemo vojsci povratak cestom i putem kojim je došla... Neka Đurđevac naredi prekid vatre! Mi smo svojim naredili!“ Iniciran Ključićevim porukama, a nalazeći se u kancelariji u kojoj je i general Vojislav Đurđevac, **Izetbegović** se Đurđevcu obratio riječima: „Naredite im da prestanu pucati!, Naredite im, generale, preko radioveze da prestanu pucati! Naredite im, generale, naredite! S naše strane se ne puca. Neka čuju građani, ovu poruku. Neka omoguće, svi, kretanje vojske!“ Znači, Izetbegović je uz insistiranje da general Đurđevac naredi prekid vatre, snagama odbrane BiH naredio i od građana Sarajeva zahtijevao da „omoguće kretanje“ dijelovima JNA koji se žele „izvući iz grada“. Na taj stav Izetbegovića, **Ključić** je reagirao riječima: „Nema kretanja, predsjedniče, dok ti ne dođeš ovamo!!! Molim te, predsjedniče, ti si uhapšen!!! Ti si predsjednik države! Nema izlaska nikome dok se ti ne pojaviš u Predsjedništvu!!!... Sad je dvadeset do devet (20.40). Za pola sata da Izetbegović bude u Predsjedništvu!!!“²¹

Uz podsjećanje na međusobno poznanstvo, general **Đurđevac** je Hadžifejzoviću, voditelju TV programa uživo, pored ostalog rekao: „Mi molimo da nam se malo vjeruje, da se izvučemo iz grada Sarajeva.“. Đurđevac je istakao da predsjednik Izetbegović ne može doći u Predsjedništvo „iz bezbjednosnih razloga!“ te da „ne prihvata ultimatum“ koga postavljaju članovi Predsjedništva Ganić i Ključić. Ustvari, predsjednik Izetbegović, Lagumdžija, predsjednikova kćerka Sabina i pratilac Nurudin su bili taoci. Za njihovo oslobađanje general Đurđevac je postavio uslove: „prvo da se prekinu sva borbena dejstva, drugo, da nam se omogući da izvučemo mrtve i ranjene, treće, da se omogući izvlačenje iz Komande i Doma armije naših ljudi... Izetbegović je u statusu čovjeka koji treba da značajno pomogne da se vojska spasi ... da se mrtvi izvuku ... Ja sam dobio takvo naređenje, Senade!“²²

Program uživo je nastavljen uključivanjem člana Predsjedništva Fikreta Abdića i ministra odbrane RBiH Jerka Doke. Hadžifejzović je

²¹ Isto, 93 - 97.

²² Isto, 97 - 99.

pitao predsjednika Izetbegovića: „*Hoćete li s gospodinom Abdićem da porazgovarate?*“, na šta je predsjednik odgovorio: „*Da.*“ **Fikret Abdić** je s prizvukom otpora prema Izetbegoviću kratko rekao da se nalazi u zgradi Televizije, da sluša granate „*u neposrednoj blizini, što znači da nije izvršen prekid vatre. To je sve što bih u ovom času rekao!*“.²³ Ta Abdićeva izjava se i tada mogla okvalificirati sramnom, jer u najtežoj mogućoj situaciji za državu BiH i njene građane, posebno za Sarajlije, kad mu se već ukazala medijska prilika, on nije, kao što su to činili Ganić i Kljuić našao za potrebno da zahtijeva od agresorskih komandanata Kukanjca i Đurđevca, kao i od cijelog vojnog i političkog vrha u Beogradu, da prekinu granatiranje Sarajeva i drugih mjesta širom BiH. Odnosno, on nije našao za potrebno da građane ohrabri da budu odlučni u odbrani svoje domovine i svojih života. Takvo ponašanje Abdića pred TV kamerama 2. maja 1992. postaje još jasnije ako se analizira u kontekstu njegovog kasnijeg ponašanja, do kraja rata i poslije. Upravo zbog njegovog ukupnog ponašanja, sasvim je opravdano pretpostaviti da Abdić tog 2. maja 1992. nije samoinicijativno došao u Sarajevo iz Bosanske krajine, već po krupnom subverzivnom zadatku dobivenom s najvišeg nivoa gdje su se planirale i usmjeravale specijalne podrivačke aktivnosti protiv suvereniteta, teritorijalnog integriteta i opstojnosti države BiH. Stječe se utisak da je on, izvršavajući takav zadatak čekao da nastane situacija u kojoj bi, koristeći poziciju člana Predsjedništva RBiH, preuzeo inicijativu u korist ostvarivanja agresorskih planova. Abdić je osjetio da u razgovoru s Izetbegovićem, zbog prisustva Ganića, Kljuića, ministra Jerka Doke i Hadžifejzovića, nema prostora za djelovanje u korist agresorskih planova. Kad je pred TV kamerama, za program uživo, rekao samo ono što je naprijed citirano, postavlja se pitanje zašto je uopće dolazio u Sarajevo, a zatim zgradu Televizije. U vezi s Abdićevom neutralnosti, treba podsjetiti da su generali Kukanjac, Aksentijević i Đurđevac, uživo putem TV Sarajeva, izjavili da vojska pod njihovom komandom poštuje prekid vatre, te da po Sarajevu ispaljuje projektele vojska pod kontrolom Predsjedništva RBiH. Barem minimalno, Abdić je uz izgovorenu rečenicu da nije izvršen prekid vatre trebao reći ko to borbeno djeluje, odnosno granatira Sarajevo. On ni toliko nije htio učiniti. U vezi s tim dobija na značaju činjenica što Abdić nije iskoristio

²³ Isto, 99 - 100.

priliku da apeluje prema generalima Kukanjcu, Đurđevcu i onima u vojnom vrhu u Beogradu da predsjednik Izetbegović iz Lukavice dođe u Predsjedništvo. U podlozi toga je bila Abdićeva želja da predsjednik Izetbegović ne dođe u Predsjedništvo, jer se tako potpuno sužavala mogućnost da on izvrši ono što je od subverzivnog centra prihvatio kao zadatak koga treba izvršiti dolaskom u Sarajevo. Abdićevo držanje pred TV kamerama, što su vidjeli svi građani BiH, imalo je prizvuk defetističke poruke, što su snagom svoje patriotske potrebe osjetili **Ključić i Ganić**, pa su odmah nakon Abdićevog kratkog obraćanja, iznijeli niz snažnih patriotskih poruka, dok je predsjednik Izetbegović obavezao članove Predsjedništva da Teritorijalnoj odbrani BiH ponovo daju uputstva za prekid vatre. Taj predsjednikov stav je putem TV-a dalje prenio tadašnji komandant TO pukovnik **Hasan Efendić**, rekavši: „*Pripadnici Teritorijalne odbrane! Pripadnici MUP-a! Prekinite vatru. Nemojte gađati ukoliko se ciljevi ne budu micali!*“ Đurđevac je, na insistiranje Hadžifejzovića da još jednom putem televizijskog programa uživo, jedinicama JNA naredi obustavu vatre, što je **Đurđevac** učinio rekavši: „*Naređujem da se prekine svaka paljba, svako dejstvo vatreno po bilo kojim ciljevima, sem u slučaju nužne samoodbrane!*“²⁴

Smatrajući da je dogovoren prekid vatre, povratak Izetbegovića iz Lukavice u Predsjedništvo i odlazak Komande 2. vojne oblasti iz Sarajeva u Lukavicu, predsjednik **Izetbegović** se obratio Ejupu Ganiću: „*Ganiću, imaš puna ovlaštenja, u moje ime, da naređuješ dok se nađem u Predsjedništvu! Sva tvoja naređenja su i moja naređenja. Mislim da je ovo što smo sad dogovorili razumna stvar. Neka se pokupe ranjenici. Neka Kukanjac krene prema ovamo, ja ću prema tamo, negdje ćemo se naći i razmijeniti.*“²⁵ S obzirom na to da se Izetbegović nalazio u zatočeništvu i da je bilo nezvjesno kada će doći na svoje radno mjesto u Predsjedništvo RBiH, naprijed citirano ovlaštenje Ganiću, u preventivnom smislu je imalo veliki, možda presudan značaj, jer je postojala opasnost da Fikret Abdić, u uslovima izolacije i prinudnog Izetbegovićevog odsustva s radnog mjesta, umjesto Ganića preuzme inicijativu, što je, s obzirom na njegovo ukupno, ranije, tadašnje i kasnije ponašanje, moglo biti pogubno za dalji razvoj situacije.

²⁴ Isto, 197 - 103.

²⁵ Isto, 105.

3.3. Događaji u Sarajevu 3. maja 1992. godine

JNA, integrirana s četničkim paravojnim i parapolicijskim snagama, 2. i 3. maja 1992. godine je bila u borbenom rasporedu koji je usmjeren protiv snaga odbrane RBiH. Komanda 2. vojne oblasti na Bistriku je bila element tog borbenog rasporeda. Granatiranjem, artiljerijskim, tenkovskim, pješadijskim i avijacijskim napadima na Sarajevo, ratovodstvo beogradskog režima je legitimiralo pravednost i nužnost odbrane Sarajeva i države BiH u cjelini, svim sredstvima i po svaku cijenu, u skladu s ratnim konvencijama. U uslovima totalne vojne ofanzive prema teritorijama pod kontrolom legalnih vlasti RBiH, kao odgovor u nužnoj odbrani, bio je opravdan napad na svaki dio agresorskog borbenog poretka, pa i na Komandu 2. vojne oblasti koja je bila element borbenog rasporeda agresora. To je doktrinarni princip u čijim okvirima, o „*slučaju Dobrovoljačka*“ trebaju razmišljati i rasuđivati i političari i pravnici i vojni stručnjaci i ... Svojim odlukama za napad na Sarajevo 2. i 3. maja 1992, ratovodstvo Miloševićevog beogradskog režima je cijelom Sarajevu i prostoru oko njega dalo ratni karakter *bojišta*, a cijeloj teritoriji RBiH dalo karakter *ratišta*. Zato nema nikakvog osnova da se prostor koji zahvata Dobrovoljačka ulica u Sarajevu, i događaji na tom prostoru 2. i 3. maja 1992. godine, upravo u vrijeme eskalacije agresorskih ofanziva, razmatraju po kriterijima odsustva ratnih sukoba, što je logika beogradskih političara, pravnika i njihovih medija.

U koloni od oko 20 vozila JNA, Izetbegović je s ostalim uhapšenima, 3. maja 1992. godine oko 16.00 sati, iz Lukavice doveden na Bistrik, u zgradu Komande 2. vojne oblasti, kod komandanta generala Milutina Kukanjca. Za odlazak Komande 2. vojne oblasti s Bistrika u Lukavicu, do 18.00 za pokret je pripremljena kolona od nekoliko desetina vozila. Na čelu te kolone u jednom oklopnom vozilu je bio general Mekenzi. Iza tog vozila je bilo oklopno vozilo u kome su bili predsjednik Izetbegović i general Kukanjac. Iza njih, treće je bilo vozilo UN-a, a zatim su slijedila ostala vozila u formiranoj koloni. Dogovoreno je da se, kada kolona Komande dođe do Skenderije, iz kolone izdvoje predsjednik Izetbegović, Lagumdžija, Sabina i Nurudin, a da Kukanjac nastavi u svojoj koloni prema Lukavici. Kad je kolona pošla i duboko zašla u grad pravcem svog kretanja od Bistrika prema Skenderiji, zbog vatrenih, verbalnih i drugih provokacija iz kolone, uslijedilo je otvaranje vatre po koloni. U uslovima opće pometnje

i strepnje u cijelom gradu za sudbinom predsjednika Izetbegovića i ostalih koji su s njim bili zatočeni, teško se mogla kontrolirati situacija. Često emitirani TV snimak generala Jovana Divjaka dok uporno naređuje „*Ne pucaj! Ne pucaj! ...*“ simbolizira težnje da se kolona s Komandom 2. vojne oblasti neometano premjesti iz Bistrika u Lukavicu.

Predsjednik Izetbegović s ostalima zarobljenima je iz kolone izašao na mostu kod Skenderije i konačno, pred večer tog 3. maja 1992, stigao na svoje radno mjesto u zgradi Predsjedništva RBiH.

U tom sukobu, prema saopćenju Tužilaštva BiH o obustavljanju istrage za slučaj Dobrovoljačka, poginulo je sedam a ranjeno 14 osoba²⁶ dok je general Kukanjac u jednom od svojih posljednjih intervjua za Radio Slobodna Evropa 2000. godine, koji je vodila dopisnica ovog radija iz Užica **Novka Ilić**, o tome rekao: „*U toj Dobrovoljačkoj ulici oni su napali jedno sanitetsko vozilo. Poginuo je jedan vojnik - Tomović Zdravko iz Han-Pijeska, tri pukovnika - Sokić Miro, Radulović dr. Budimir i Mihajlović Boško, i jedan potpukovnik - Jovanić Boško, i jedna žena, muslimanka, Šuko Nurmela, koja je došla iz Zagreba sa tom komandom...*”²⁷ Ova Kukanjčeva izjava o žrtvama u Dobrovoljačkoj se smatra istinitom. Ogorčeni na Kukanjca što nije realizirao vojne a time i političke ciljeve u odnosu na Sarajevo, sljedbenici Miloševićeve politike su propagandistički negirali Kukanjčeve izvještaje o žrtvama. Cilj te propagande bio je da se među Srbima izazove revolt prema Kukanjcu, jer im je trebao krivac za neuspjeh u postizanju političkih i vojnih ciljeva u odnosu na Sarajevo. Zato su negirali Kukanjčevu izjavu i propagirali laži da je u Dobrovoljačkoj, prilikom zaustavljanja kolone, poginulo 42, ranjeno 73 i zarobljeno 215 pripadnika JNA. Braneći sebe, Kukanjac je odgovarao: “*Valjda su ovi u*

²⁶ <http://www.mojevijesti.ba/novost/110890/>, Za slučaj Dobrovoljačke Vojni sudu u Beogradu je 1993. podnesena prijava pod brojem 651/93 protiv 19 osoba, što je kasnije preuzelo Tužilaštvo za ratne zločine Srbije koje je za svih njih 19 raspisalo potjernicu. Protiv istih osoba podnesena je i krivična prijava Osnovnom javnom tužilaštvu (Istočno) Sarajevo pod brojem 15-02-KU7/96 od 19. 05. 1996. godine. Kasnije je Centar javne bezbjednosti Istočno Sarajevo, 27. aprila 2005., podnio Okružnom tužilaštvu Istočno Sarajevo, izvještaj protiv 15 lica kao dopunu krivične prijave iz 1996. godine. Oni se sumnjiče za “*ratni zločin protiv ratnih zarobljenika*“ i “*protivpravno ubijanje i ranjavanje*“.

²⁷ <http://www.vijesti.ba/kolumne-komentari/68526>

<http://www.sutra.ba/novost/28543/>

*Beogradu izgubili strpljenje što mi nismo stradali. Te laži koje su prosute oko Dobrovoljačke je nešto najsravnije što se može čuti. Ja sam se borio da to obelodanim. Novosti nisu smele, Politika - ma ni govora. Televizija Srbije - ma ni govora. Radio Beograd - ma kakvi. Do dan-danas*²⁸

U Dobrovoljačkoj je zarobljeno 126 vojnika, 30 oficira i četiri civila na službi u JNA. Smješteni su u fiskulturnu dvoranu - FIS, blizu zgrade Predsjedništva. Zauzet je stav da im se ponudi: (a) da ostanu u redovima snaga odbrane BiH; (b) da odu svojim kućama; (c) da postupe po zahtjevu Komande JNA, odnosno da odu njima.

Na pitanjima razmjene zarobljenika, početkom maja 1992. godine, angažiran je dr. Mušir Brkić.²⁹ On je ažurirao podatke o svim zarobljenim u Dobrovoljačkoj ulici, te podatke o pripadnicima snaga odbrane BiH koje su zarobili pripadnici JNA, odnosno četničke vojske i policije. Na spisku zarobljenih, pored ostalih, bili su Vahid Karavelić, Bajro Kasumović, Nedžad Ajnadžić, Husein Paravlić... U pregovore s četničkim generalom Milanom Aksentijevićem i komandantom UNPROFOR-a generalom Mekenzijem, u vezi s tim je uključen zamjenik komandanta ŠTO R BiH Stjepan Šiber.

Ispred međunarodne zajednice, u ulozi posrednika, djelovali su: kanadski general Luis Mekenzi, komandant UNPROFOR-a u BiH, predstavnik EZ Antonije Santos i irski major Colom Doyle, izaslanik lorda Karinktona.

4. Događanja u Sarajevu i šire u BiH tokom maja 1992. godine

Maja 1992. godine oružana agresija na RBiH je intenzivirana. U mnogim mjestima širom BiH JNA, integrirana s četničkim paravojnim

²⁸ <http://www.vijesti.ba/kolumne-komentari/68526>

<http://www.sutra.ba/novost/28543/>

²⁹ Predsjednik Vlade R BiH Jure Pelivan je 16. jula 1992. godine donio Odluku o obrazovanju Državne komisije o razmjeni ratnih zarobljenika: Predsjednik Komisije je po funkciji zamjenik ministra unutarnjih poslova, a članovi su bili: dr. Rasim Gačanović, Filip Vuković, Dževad Hadžić, Ilija Rozić, Suzana Badanković i Franjo Topić. (*Službeni list Republike Bosne i Hercegovine*, Broj 10, Sarajevo, četvrtak, 23. juli 1992.)

i parapolicijskim formacijama, protjerala je bošnjačko i hrvatsko civilno stanovništvo, a mnogi su zatočeni u logorima. Zbog toga je oružana borba protiv agresora bila najvažniji sadržaj odbrane BiH, njenih građana i svih njenih vrijednosti. Zbrinjavanje prognanika i oslobađanje zatočenih civila bilo je izuzetno osjetljivo i teško pitanje, u vezi s kojim se očekivala odgovarajuća politička pa i vojna akcija međunarodne zajednice. Znači, zaustavljanje genocida nad građanima BiH i oslobađanje iz zatočeništva, maja 1992. godine, bili su glavni pravci djelovanja protiv agresora na RBiH. U vezi s tim, politički i vojni faktori su zahtijevali da se teška ratna tehnika – tenkovi, oklopna vozila, artiljerija i rakete – iz tadašnjeg razmještaja na borbenim položajima naspram teritorija pod kontrolom legalnih vlasti RBiH, povuku u kasarne. Da bi se uspostavili normalniji uslovi za život, legalni organi vlasti RBiH su zahtijevali da se deblokiraju drumske i željezničke komunikacije, a da se Sarajevski aerodrom stavi pod kontrolu međunarodnih snaga i nadležnim civilnim službama.

S obzirom na politički smisao i posljedice međunarodnog priznanja RBiH, politički i vojni faktori RBiH su zahtijevali da komande i jedinice JNA napuste RBiH, što je značilo njihov odlazak iz svih kasarni i rejona njihovih borbenih položaja. U okviru toga tražilo se da jedinice JNA prilikom napuštanja kasarni odu bez oružja, i to: bez oružja koje je ranije oduzeto od TO i bez oružja koje je u diobnom bilansu, zbog raspada bivše SFRJ pripadalo RBiH.

Autoriteti RBiH su za razgovore s predstavnicima agresora definirali uslove: prekid vatre u cijeloj BiH; da zvaničnici UNPROFOR-a i Crvenog križa omoguće sanaciju odnosno prikupljanje tijela poginulih, posebno po ulicama Sarajeva, koje su bile pod snajperskom vatom; da se prekine granatiranje po naseljenim mjestima i da četnici prekinu praksu uzimanja talaca i upotrebe živog štita ispred tenkova kojima se nastoji ući u Sarajevo; da se deblokiraju prilazi Sarajevu; da se Sarajevski aerodrom preda pod kontrolu UNPROFOR-a, evropskih posmatrača i civilnih službi; da sve oružje i druga tehnika ostane u kasarnama, dok se ne završe pregovori; da se ne vrše nikakvi pokreti bez najave organima MUP-a ili TO RBiH; da se pod kontrolom međunarodne zajednice povuče sva artiljerija oko Sarajeva, naročito divizion 155 mm, koji granatira Sarajevo s položaja na Hreši; da se iz Vojne bolnice u Sarajevu uklone teroristi, odnosno, snajperisti, da se ta bolnica preda organima Vlade RBiH, a da se bolesnici opre-

dijele u pogledu daljeg liječenja, da li će ostati u toj bolnici ili će se premjestiti u bolničke kapacitete pod kontrolom Karadžićeve vlasti; da se napuste sve kasarne, te da se sve to u Sarajevu realizira do 7. maja 1992. godine, odnosno, da JNA napusti kasarne *Maršal Tito*, *Viktor Bubanj*, *Jusuf Džonlić*, *Butile* i *Nedžarići*.

Sporazum o prekidu vatre u Bosni i Hercegovini, 18. maja 1992. godine, u ime Predsjedništva RBiH potpisali su Fikret Abdić i Stjepan Kljuić, u ime *srpske strane* Biljana Plavšić, a u ime JNA pukovnik Branko Čađo. U tekstu Sporazuma je navedeno da primirje stupa na snagu odmah na cijeloj teritoriji BiH i da će trajati najmanje tri sedmice, počev od 18. maja 1992. godine, da će se deblokirati svi putevi u BiH, tako da kontrolne tačke na putevima obezbjeđuje policija "*sa svake strane*",³⁰ a da će vojna policija kontrolirati komunikacije samo u područjima od vojnog značaja, da će policija na kontrolnim tačkama pregledati putnike i prtljag, da će se omogućiti slobodan protok humanitarne pomoći, da će se omogućiti slobodno kretanje osoblja UNPROFOR-a te da će se na cijeloj teritoriji BiH slobodno kretati osoblje humanitarnih organizacija.³¹

Nakon Sporazuma o prekidu vatre, 22. maja 1992. godine, između predstavnika legalnih vlasti RBiH, koje su zastupali članovi Predsjedništva Stjepan Kljuić i Fikret Abdić, te ministar odbrane Jerko Doko, i predstavnika JNA - generala Neđe Boškovića i Branka Čađe - potpisan je Aneks Ugovora o odlasku komandi, jedinica i ustanova JNA iz kasarni Zenica, Travnik, Konjic i Sarajevo. Ovim Ugovorom regulirano je da će JNA predati Ministarstvu odbrane RBiH naoružanje, municiju, minsko-eksplozivna sredstva

³⁰ Ironično je što su u ovom Sporazumu predstavnici JNA i "*srpska strana*" tretirani kao posebni sudionici, jer su oni faktički bili jedna te ista strana, naspram predstavnika legalnih organa vlasti, odnosno Predsjedništva R BiH. U sadržaju sporazuma se jasno ističe da će komunikacije kontrolirati "policija sa svake strane". To je značilo da će komunikacije na teritorijama pod kontrolom SDS-a i JNA kontrolirati njihova policija, a da će komunikacije na teritorijama pod kontrolom legalnih organa vlasti kontrolirati policija MUP-a R BiH. Time je osporeno djelovanje legalnih institucija R BiH na cijeloj teritoriji, legalizirane su "strane u sukobu", što je samo po sebi ugrožavalo slobodu kretanja, nije davalo nikakve garancije u tom pogledu, tako da od ovog Sporazuma i nije bilo nikakvih efekata.

³¹ Arhiva, prema tekstu "Sporazuma o prekidu vatre u Bosni i Hercegovini", Sarajevo, 18.05.1992.

i opremu TO općina Centar Sarajevo, Novi Grad Sarajevo, Stari Grad Sarajevo i Novo Sarajevo; da će se isporuka tih sredstava izvršiti 23. maja 1992. godine; da se nakon isporuke polovine tih sredstava mogu isprazniti kasarne Pazarić, Viktor Bubanj, Jusuf Džonlić i Maršal Tito u Sarajevu; da će se osoblje JNA s područja Sarajeva povući izvan BiH najkraćim i najsigurnijim putem te da će sve te aktivnosti nadgledati UNPROFOR.³²

Odredbе ovog Ugovora od strane JNA nisu realizirane. Samo djelimično su predali nešto od naoružanja i municije vlasništvo TO, što je bio glavni predmet tog Ugovora.³³ Nisu napustili teritoriju RBiH. Naprotiv, oni su u to vrijeme širom BiH intenzivirali borbena dejstva, progone, deportacije u logore i masovne likvidacije Bošnjaka i Hrvata. Velika je manjkavost tog Ugovora u činjenici što s agresorske strane ugovor nisu potpisali politički predstavnici. Nije bilo dobro što su najviši politički autoriteti RBiH, odnosno članovi Predsjedništva Ključić i Abdić, radi sklapanja Ugovora, ušli u dijalog samo s predstavnicima agresorske vojske – JNA, jednim generalom i jednim pukovnikom. Niko od političara s agresorske strane nije dao nikakve garancije da će se Ugovor ispoštovati.

Kao posljedica međunarodnog priznanja RBiH bila je i obaveza da jedinice i komande JNA napuste našu zemlju do 19. juna 1992. godine. Od polovine maja do polovine juna komande, jedinice i ustanove JNA su napustile kasarne koje su bile locirane na teritorijama pod kontrolom legalnih vlasti RBiH. U političkom, vojnom i medijskom pogledu najveći značaj je imao njihov odlazak iz kasarni u Sarajevu, Tuzli, Mostaru, Zenici i Bihaću.

U vezi s napuštanjem kasarni, Generalštab JNA je imao veoma rizičnu i, prema snagama odbrane BiH, provokativnu strategiju. Dok su

³² Arhiva, Aneks Ugovora o odlasku komandi, jedinica i ustanova JNA iz garnizona – kasarni Zenica, Travnik, Konjic i Sarajevo, Sarajevo, 22.05.1992.

³³ "Dobili smo od JNA mali dio naoružanja ali bez municije. Nismo dobili ni 50% umanjenih količina naoružanja, koje smo trebali primiti od agresora, odnosno, od JNA. Uočljivo je da smo dobili najveću količinu starih pušaka, koje naši borci zovu 'tandžare', kalibra 7,9 mm, te nešto mitraljeza, ali ne koliko smo trebali, odnosno, dobili smo samo desetinu minobacača, automatskih i poluautomatskih pušaka. Municiju uopšte nismo dobili.....Trebali su nam vratiti više od dvije milijarde metaka kalibra 7,62 mm ...te oko 13 hiljada raznih vrsta mina...". (Stjepan Šiber, *Prevare zablude istina, Ratni dnevnik 1992. godine*, Rabić, Sarajevo, 2000, 82.)

se pojedini dijelovi jedinica, komandi i ustanova JNA nalazili u kasarnama unutar gradova pod kontrolom legalnih vlasti RBiH, tokom aprila, maja i juna 1992. godine, snažnim vojnim formacijama su okružili, te granatiranjem, snajperisanjem i na druge načine napadali te gradove u BiH. Cilj im je bio da na taj način isprovociraju odbrambene snage – jedinice TO i civilnu policiju – da u toku odbrane ugroženih gradova uđu u oružani sukob s jedinicama JNA koje su ostale u kasarnama. U Generalštabu JNA su, najvjerojatnije, računali da bi u takvim sukobima među pripadnicima JNA u kasarnama došlo do velikih žrtava za koje bi, pred domaćom i međunarodnom javnošću i političkim faktorima optužili rukovodstvo legalnih organa vlasti i snage odbrane RBiH. Generalštab JNA bi tako dobio alibi za još radikalniju, sveopću vojnu ofanzivu s ciljem okupacije i preostalih teritorija RBiH. U tom slučaju, situaciju bi bilo teže kontrolirati. Teže bi se djelovalo na formiranje Armije RBiH. Računali su da će zbog rizičnog života u okruženim gradovima, zbog granatiranja, snajperisanja i drugih oblika ugrožavanja mnogi građani napustiti svoje domove i da će se tako suziti mogućnosti njihove odbrane. Jedino se tako može objasniti okolnost što je Generalštab ostavio dijelove JNA u kasarnama okruženih gradova. U slučaju da takvu situaciju nisu planski kreirali, što je mala vjerovatnoća, onda bi se za generale u Generalštabu i političke lidere u Beogradu moglo ocijeniti da su svjesno žrtvovali ljude koje su ostavili u kasarnama dok su intenzivno granatirali, snajperisali i na druge načine ugrožavali stanovništvo u gradovima pod svojom vojnom opsadom. Da nisu bili provokativni prema snagama odbrane BiH ili da nisu svjesno žrtvovali pripadnike JNA ostavljene u kasarnama gradova pod opsadom, oni bi u procesu uspostavljanja frontova oko okruženih gradova, do aprila i maja 1992. godine, napustili kasarne.

Dogovor o napuštanju kasarne *Maršal Tito* u Sarajevu postignut je 4. juna 1992. godine. Po tom dogovoru iz te kasarne odlazak jedinica JNA je realiziran 5. juna 1992. godine. Glavni akteri u ime snaga odbrane BiH su bili ministar odbrane Doko Jerko, zamjenik komandanta Štaba TO Stjepan Šiber i šef policije RBiH Jusuf Pušina. Sa strane JNA glavnu ulogu su imali general Dragoljub Simonović i pukovnik Janković.

Istog dana, jedinice JNA su napustile i kasarnu *Viktor Bubanj* u Švrakinom Selu, u Sarajevu. U toj kasarni je bio smješten jak bataljon Vojne policije. Očekivalo se da će mnogi pripadnici jedinica JNA, koji

trebaju napustiti kasarne i BiH, doći na stranu snaga odbrane BiH. Takvih slučajeva je bilo dosta. U jedinicama JNA, koje su se spremale za napuštanje kasarni, vladao je veliki strah. Negdje se to graničilo i s panikom. Četnička propaganda ih je plašila da će prilikom povlačenja pretrpjeti velike gubitke u ljudstvu. U tom pogledu propagandno su koristili slučaj zaustavljanja kolone, koja je 15. maja 1992. godine napuštala kasarnu u Tuzli. Tada su četnici iz kolone provocirali okolno stanovništvo. Pucali su iz automatskog oružja. Pogađane su okolne zgrade. Meci su probijali prozore i vrata. To je izazvalo aktivnost jedinica TO R BiH, koje su se nalazile u zahvatu komunikacije. Uslijedile su i žrtve na strani JNA, jer je u vozilima u kojima su se prevozili vojnici došlo do aktiviranja eksplozivnih borbenih sredstava.

U kasarnama koje su napuštale jedinice JNA, osim oružja i municije, bilo je razne vojne opreme. U nekim kasarnama se pronalazila i važna dokumentacija. Najinteresantnija su bila dokumenta pronađena u zgradi koju je napustila Komanda 2. vojne oblasti na Bistriku u Sarajevu. Dokumentacija iz te zgrade je donesena u prostorije ŠTO – zgrada Predsjedništva R BiH. Izdvojena je dokumentacija s podacima za procjenu o tada aktuelnim aktivnostima i planovima komandi i jedinica JNA na teritoriji R BiH. Pronađena dokumenta su evidentirana i smještena na *sigurnom* u zgradi MUP-a R BiH. Mnoga će se kasnije koristiti kao dragocjeni dokazi protiv glavnih haških optuženika, odgovornih za izvršene zločine genocida u agresiji na R BiH.

Prema sadržaju pronađenih dokumenata sagledane su bitne činjenice o ulozi JNA u pogledu naoružavanja srpskih ekstremista u BiH, formiranja četničkih jedinica, aktivnostima Generalštaba iz Beograda u formiranju vojske takozvane Republike srpskog naroda u BiH, premještanja ratnih rezervi oružja, municije i vojne opreme na područja koja su za njih sigurnija, o formacijskoj i organizacijskoj integritetnosti vojnih efektiva u BiH, u cjelinu, Vojske SFRJ pod kontrolom Miloševića i slično. Tako, naprimjer, u tekstu “Zabeleške”, sa sastanka u Beogradu 25. marta 1992. godine, kojim je rukovodio zastupnik saveznog sekretara za narodnu odbranu, general Blagoje Adžić, stoji: ”1. U što kraćem roku pristupiti formiranju štabova, odreda i brigada, dobrovoljačkih jedinica smanjenog sastava i njihovoj adekvatnoj popuni starešinskim kadrom iz JNA i naoružanjem i opremom. Dobrovoljačke sastave vojno organizirati i

povezati sa komandama JNA u zoni njihove odgovornosti... 2. Ubrzati izvlačenje RMR, posebno vrednih i savremenih SRT (NVO)... Napraviti analizu prostora na karti sa koje će se jasno videti: - šta se nalazi na bezbednom prostoru; - šta se uspešno može braniti...- šta se može pretnjom i upotrebom sile evakuisati...- šta se ne može evakuisati i mora uništiti rušenjem, uništavanjem...³⁴

U vrijeme kada su jedinice JNA napuštale kasarne i pojačavale svoje borbene položaje oko teritorija pod kontrolom legalnih vlasti RBiH, svoja radna mjesta u Predsjedništvu, Vladi i Skupštini RBiH prvo su napustili funkcioneri iz reda srpskog, a zatim i iz reda hrvatskog naroda, te, napokon, i član Predsjedništva RBiH Fikret Abdić. Članovi Predsjedništva RBiH Nikola Koljević i Biljana Plavšić s brojnim ministrima i poslanicima otišli su na Pale, gdje su bili već uspostavili paradržavu *Republiku srpskog naroda u BiH*. Franjo Boras s članovima Vlade i poslanicima je otišao u Grude, gdje su bili već uspostavili paradržavu *Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu*. Fikret Abdić je otišao u Veliku Kladušu, gdje je, nešto kasnije, pod kontrolom Miloševića i Tuđmana, uspostavio paradržavu *Autonomna pokrajina zapadna Bosna*. Njihov odlazak je na osnovu sporazuma između Tuđmana i Miloševića koordiniran. Politička osnova i cilj napuštanja Predsjedništva od strane Fikreta Abdića potpuno su isti kao i u slučaju Plavšićke, Koljevića i Borasa.

5. Odnos međunarodne zajednice prema krizi u Bosni i Hercegovini tokom maja 1992. godine

Tokom aprila i maja 1992. godine diplomatskim kanalima, putem domaćih i stranih medija, međunarodna javnost je upoznata o monstruoznim zločinima koje vojne i policijske strukture pod kontrolom Miloševića i Karadžića u BiH provode nad bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Uslijedile su reakcije raznih faktora i autoriteta međunarodne zajednice, uglavnom u smislu osude zločina i poziva na mirno rješavanje krize u BiH.

³⁴ Arhiva, SSNO, Načelnik Generalštaba OS SFRJ general-pukovnik Blagoje Adžić: "Zabeleška sa sastanka zastupnika saveznog sekretara za narodnu odbranu u vezi informacije Komande 2.VO o stanju u BiH i prijedloga za izmiještanje jedinica JNA i RMR", Beograd, 10.04.1992.

Odnos međunarodne zajednice prema situaciji koja je nastala u BiH tokom maja 1992. godine treba ilustrirati sadržajem triju rezolucija Savjeta sigurnosti UN: 752, od 15. maja 1992. godine; 755, od 20. maja 1992. godine i 757, od 30. maja 1992. godine. **Rezolucijom 752** se zahtijevalo: da se jedinice JNA i dijelovi Hrvatske vojske povuku iz BiH ili da se podrede legalnim organima vlasti RBiH; da se odmah zaustave ratna dejstva; da se prekinu svi oblici miješanja izvana; da se spriječe pokušaji promjene etničkog sastava stanovništva. **Rezolucijom 755** se zahtijevalo: da Generalna skupština UN primi RBiH u članstvo Ujedinjenih nacija. **Rezolucijom 757** je odlučeno da se protiv Savezne republike Jugoslavije – Srbije i Crne Gore uvedu međunarodne sankcije,³⁵ upravo zbog toga što se nisu pridržavali odredaba Rezolucije 752 u pogledu nemiješanja u unutarnje stvari RBiH i zbog povrede međunarodno priznatih granica RBiH.³⁶

Rezolucije UN donesene u maju 1992. godine su prema svom sadržaju veoma značajne, jer su potvrđivale pozitivan odnos prema državnosti RBiH. Obavezivale su susjedne zemlje da se vojno deangaziraju u BiH. Otpočele su i konkretne sankcije prema Miloševićevom režimu. Za razliku od naprijed spomenutih majskih rezolucija Savjeta sigurnosti koje su se konkretno odnosile na BiH, sve dotadašnje koje su donesene tokom 1991. i do maja 1992. godine su se odnosile na čitav prostor bivše SFRJ: uvođenje embarga na oružje i vojnu opremu (713 od 25. septembra 1991); odobravanje operacije očuvanja mira u SFRJ (721, od 27. novembra 1991); priprema operacije *održavanja mira* (740, od 7. februara 1992); formiranje UNPROFOR-a (743, od 5. marta 1992); razmještanje UNPROFOR-a (749, od 7. aprila 1992).³⁷

³⁵ Sankcije su obuhvatale: da ni jedna zemlja članica UN ne uvozi robu porijeklom iz Srbije i Crne Gore; da se ne promoviraju robe porijeklom iz Srbije i Crne Gore; sprječavanje prodaje roba građanima i preduzećima iz Srbije i Crne Gore; sprječavanje finansijskih transakcija sa Srbijom i Crnom Gorom, njenim građanima i preduzećima; sprječavanje avionskih letova koji bi koristili Srbiji i Crnoj Gori i njenim građanima; sprječavanje korištenja brodova; reduciranje osoblja u diplomatskim misijama Srbije i Crne Gore; suspendiranje naučne i tehničke saradnje sa Srbijom i Crnom Gorom; prekidanje svih ugovora sa Srbijom i Crnom Gorom; informiranje u vezi sa provedbom sankcija...(Rezolucija 757.)

³⁶ Rezolucije Vijeća sigurnosti UN o BiH i bivšoj SFRJ, Press centar Armije R BiH, Vojna biblioteka 20. decembar 1995, 3 - 6.

³⁷ Isto.

Tokom juna 1992. godine pažnja UNPROFOR-a je usmjerena na stanje oko Sarajeva. Stalni prekid vatre je dogovoren za 15. juni 1992. godine. S obzirom na ulogu UNPROFOR-a da kontrolira prekid vatre, ispoljeni su pokušaji da se kompletno teško naoružanje, uključujući i protivavionsko i teške mitraljeze u i oko Sarajeva koncentrira na lokacije na kojima će ih nadgledati UNPROFOR. Na svakoj lokaciji prikupljenog teškog oružja u i oko Sarajeva trebao je stalno biti predstavnik UNPROFOR-a i predstavnik vojne formacije kojoj pripada prikupljeno oružje. Ova odgovornost UNPROFOR-a, koja je proizlazila iz više rezolucija Savjeta sigurnosti, nikada nije ispoštovana, niti je ikada, oko Sarajeva, prema postignutim sporazumima, uspostavljen stalni prekid vatre. Međunarodna zajednica je padala na ispit, jer nije efikasno kontrolirala stanje u BiH, mada je u tom pogledu imala mehanizme koje nije htjela upotrijebiti. Faktori odbrane BiH ispunjavali su sve sporazumno prihvaćene obaveze, pa i obavezu koncentriranja artiljerije na lokacije u Sarajevu, gdje će ih posmatrati UNPROFOR. Iako agresorska strana nije ispunila svoje obaveze u pogledu grupiranja teškog oružja oko Sarajeva, odnosno, iako UNPROFOR nije uspostavio nadgledanje agresorskog teškog oružja, autoriteti odbrane BiH dopustili su da se nadgledaju inače skromne količine oružja jedinica TO u Sarajevu.

Rezime

1. U razmatranjima agresije na BiH, koja je izvedena podrivačkim metodama specijalnog rata i primjenom oružane borbe kao osnovnog sadržaja klasičnog rata, ne poklanja se pažnja okupacijskom procesu kao osnovnoj političkoj posljedici agresije koju je beogradski režim poduzeo protiv suvereniteta i teritorijalnog integriteta države BiH. Napadne, borbene aktivnosti JNA, integrirane s četničkim paravojnim formacijama SDS-a, na Sarajevo od 2. i 3. maja 1992. pripadaju namjerama da se u Sarajevu uspostavi vlast po mjeri političke volje Miloševićevog beogradskog režima.

2. Prvu etapu okupacije BiH, krajem 1991. i početkom 1992. godine, Miloševićev režim je realizirao na efektima političkog djelovanja, propagande i demonstracije sile bivše JNA integrirane s paravojnim i

parapolicijskim četničkim snagama, metodom uspostave paradržavne strukture u formi takozvanih srpskih općina, SAO i *Republike srpske Bosne i Hercegovine*.

3. Okupirane teritorije BiH u prvoj etapi su, uz teritorije Srbije i Crne Gore, bile vojna operacijska osnovica za ostvarivanje daljih ciljeva okupacije, u drugoj etapi, putem oružane agresije. Naredbe Komandi 2. vojne oblasti prilikom napada na Sarajevo 2. i 3. maja 1992. su dolazile iz Beograda. Logistička podrška tim napadima je također dolazila iz Srbije i Crne Gore. Borbena avijacija JNA, koja je 2. maja nadlijetala Sarajevo, uzlijetala je s aerodroma u Srbiji i Crnoj Gori.

4. Iskustva u BiH pokazuju da je ostvariva okupacija teritorije neke zemlje od strane jedne ili više drugih zemalja putem podrivačke agresije, snagama, sredstvima i metodima specijalnog rata, znači bez oružane agresije u smislu klasičnog rata. Okupacija značajnih dijelova teritorije BiH putem osnivanja takozvanih *srpskih* općina, oblasti i *Republike srpske BiH* je postignuta putem podrivačke agresije, snagama, sredstvima i metodima specijalnog rata, što je poprimilo karakter priprema za klasičnu oružanu agresiju u kojoj je, uz klasično ratovanje, podrivačko djelovanje snagama, sredstvima i metodama specijalnog rata od strane beogradskog režima i dalje nastavljeno, s ciljem okupacije preostalog dijela teritorije BiH.

5. Događaji u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine pripadaju drugoj etapi djelovanja Miloševićevog režima od početka aprila 1992. s ciljem da okupira ostatak teritorija BiH gdje je beogradski režim želio uspostaviti vlast, s instrumentom te okupacijske vlasti u obliku takozvane *Republike srpske Bosne i Hercegovine*. Taj se cilj odnosio na Sarajevo, isto kao i na sve ostale dijelove BiH, ali u tom pogledu, kao glavni grad, Sarajevo bilo u specifičnoj poziciji.

6. Genocidni ciljevi velikosrpske politike su deponirani u nazivu *Republika Srpska* – za cijelu BiH, u nazivu *Srpsko Sarajevo* - za nekoliko sela i prigradskih naselja blizu Sarajeva, te u nazivima brojnih mjesta širom BiH koji su u okupacijskom procesu dobili odrednicu *srpska*, *srpsko* ili *srpski*. U redovima patriotskih snaga BiH ne smije biti dileme da li je ili ne u tim nazivima deponovana namjera da ubuduće cijela BiH bude samo srpska, da cijelo Sarajevo bude samo srpsko, odnosno da sve što

postoji u BiH bude samo srpsko. To je genocidna podloga velikosrpske politike, kako one Garašaninove tako i Dražine, tako i Miloševićeve, Karadžićeve, Dodikove ...

7. Dana 7. aprila 1992. godine u BiH se rasplamsavala oružana agresija u kojoj su vojne i policijske snage pod kontrolom Miloševića i Karadžića iz raznovrsnog oružja, uz upotrebu artiljerijskih, pješadijskih, tenkovskih i drugih formacija napadale na mjesta gdje do tada paradržava takozvana *Republika Srpska BiH* nije bila uspostavila svoju vlast. U pripremama za opće napade na ta mjesta, Karadžić organizirao odlazak Srba iz njih na teritorije takozvanih srpskih općina i SAO, kako bi vojnim napadima stradalo samo bošnjačko i hrvatsko stanovništvo, uz težnje da se paraliziraju i konačno unište legalne i legitimne državne institucije RBiH.

8. Kulminacija agresorskih oružanih aktivnosti je uslijedila 2. maja 1992. godine, općim napadom na Sarajevo. Po cijelom gradu, od ranog jutra, sa svih strana je sipala kiša od granata, mina, raketa i drugih projektila. Borbeni avioni JNA s aerodroma iz Srbije i Crne Gore su dolazili u zračni prostor iznad BiH. Zastrašivali su niskim letovima iznad Sarajeva i okolnih mjesta. Težište napada je usmjeravano prema centru grada gdje se nalaze zgrade Predsjedništva i drugih institucija BiH. Stradavali su civili, Sarajlije, bez obzira ko su – djeca, žene, starci, Bošnjaci, Srbi, Hrvati...

9. Od historijskog značaja je samoinicijativa, odvažnost i profesionalnost voditelja Dnevnika Televizije Sarajevo, **Senada Hadžifejzovića**, da u telefonski razgovor prenesen u eter uživo, poveže Ganića i Kljuića s telefona u Predsjedništvu, s uhapšenim Izetbegovićem s telefona u kasarni JNA u Lukavici.

10. Za razliku od Ejupa Ganića i Stjepana Kljuića, u najtežoj mogućoj situaciji za državu BiH i njene građane, posebno za Sarajlije, kad mu se već ukazala medijska prilika, Fikret Abdić nije našao za potrebno da zahtijeva prekid granatiranja Sarajeva i drugih mjesta širom BiH. Takvo ponašanje Abdića pred TV kamerama 2. maja 1992. postaje još jasnije ako se analizira u kontekstu njegovog kasnijeg ponašanja, do kraja rata i poslije.

11. Sada, 17 godina nakon Dejtonskog mirovnog sporazuma, histerično, kontinuirano insistiranje na nazivima s pridjevima *srpska*, *srpsko* i *srpski* izraz je težnji da se rezultati okupacijskog procesa učvrste

i ovjekovječe, što implicira ideološke i političke težnje za proširivanjem takvih rezultata na cijeli prostor BiH.

12. Težnje za učvršćivanjem i proširivanjem već postignutih rezultata u okupacijskom procesu otvaraju krupno pitanje završetka agresije i završetka rata u BiH. Rat, odnosno agresija u smislu borbene upotrebe oružanih snaga, završen je. Velikosrpski okupacijski proces nije okončan, samim tim što se djeluje s ciljem da se već postignuti rezultati u tom pogledu učvrste, ovjekovječe i prošire, jer se taj proces odvija putem vrlo grubog, svakodnevnog insistiranja s ciljem nestajanja institucija države BiH.

13. Agresija na BiH snagama, sredstvima i metodima specijalnog rata nije prestala, jer se u podrivačkim oblicima i dalje nastavlja. To se tiče perspektive sigurnosti i mira u BiH i šire u regionu Balkana.

DEŠAVANJA U SARAJEVU 2. I 3. MAJA 1992. GODINE

Radi istine o događajima 2. i 3. maja 1992. godine, a u vezi s iseljavanjem Doma JNA, izvlačenjem Komande 2. vojne oblasti sa prištapskim jedinicama na novu lokaciju i razoružavanja kolone 3. maja u popodnevним satima, želim detaljno opisati šta se zaista dogodilo u ta dva navedena dana, kao i mjere koje smo poduzeli prije toga, u toku razoružavanja i kasnije.

U razmatranju tih događaja nužno treba imati u vidu da je JNA s lokalnim srpskim oružanim formacijama, tokom aprila 1992. godine, Sarajevo i njegovu okolinu, kao i cijelu BiH, pretvorila u ratno žarište. Sva bitna obilježja ratne situacije se identificiraju upravo u događajima aprila i početkom maja, posebno 2. i 3. maja 1992. godine u Sarajevu. Toj ratnoj situaciji nedostajala je zvanična objava napada na RBiH od strane Srbije i Crne Gore, odnosno od strane državnog rukovodstva u Beogradu na čelu s Miloševićem. Početkom maja nedostajala je i odluka nadležnih institucija RBiH o proglašenju ratnih prilika u BiH. Ta dva formalna nedostatka nisu mogla ni smjela biti razlog da branioci BiH, pa i branioci Sarajeva, izlože svoje živote pokolju i uništenju čekajući od Miloševića objavu oružanog napada na RBiH i čekajući od institucija RBiH proglašenje ratnog stanja. Sasvim opravdano, Predsjedništvo RBiH je poduzimalo mjere da se nastala kriza riješi mirnim putem, ali i mjere da se BiH, njeni građani i njene institucije osposobe za odbranu. Pravne i političke pretpostavke u tom pogledu ostvarene su putem više odluka Predsjedništva RBiH prvih dana nakon međunarodnog priznanja RBiH, među kojima je i odluka o proglašenju stanja neposredne ratne opasnosti.

U BiH je bio na sceni nametnuti rat, gdje se radilo o nužnoj odbrani golih života. U onim mjestima BiH gdje se odbranom nije spriječilo da njima ovladaju JNA i lokalne srpske oružane formacije došlo je do općeg pokolja i progona, deportacija u koncentracione logore. Da u Sarajevu, početkom maja 1992. godine, odbrana od agresije nije bila uspješna, Sarajlijama bi slijedila ista sudbina koju su doživjeli prognani, poubijani i u logore protjerani Bošnjaci i Hrvati Bijeljine, Zvornika, Višegrada, Foče, Gacka, Nevesinja, Trebinja, Kozarca, Prijedora, Dervente, Bosanskog Broda...

Predsjedništvo RBiH je bilo odlučno da se brani od agresije cijela BiH, pa i njen glavni grad Sarajevo. Odlučnost da će se BiH u slučaju agresije braniti svim sredstvima i po svaku cijenu saopćavana je u brojnim prilikama ne samo početkom 1992. godine, kada je agresija eskalirala, nego i ranije, tokom 1990. i 1991. godine, kad god je trebalo odgovoriti na grube prijetnje suverenitetu i teritorijalnom integritetu BiH kao države.

Prema tome, kad se razmatra situacija u Sarajevu 2. i 3. maja 1992. godine, ustvari se razmatra ratna situacija u kojoj su jasno identificirane zaraćene strane. U svemu osim po pitanjima pravednosti borbe i borbenog morala, agresorska strana je bila superiornija od snaga odbrane BiH. I u pogledu važnih operativnih i strateških aspekata, agresorska strana je bila u prednosti, pored ostalog i zbog toga što su političke vođe i Generalštab u Beogradu mogli birati vrijeme i mjesto usmjeravanja svojih ofanzivnih operacija. Pravovremeno su izvršili mobilizaciju, strategijski razvoj i grupisanje na borbene položaje, oko teritorija i naseljenih mjesta pod kontrolom legalnih organa vlasti RBiH. Političke vođe u Beogradu, na čelu s Miloševićem, imale su postojeću JNA, s višedecenijskom tradicijom i izgrađenom strukturom, posebno u pogledu komandovanja i logističke podrške.

Snage odbrane BiH su se morale tek uspostavljati, formirati i graditi svoje elemente za borbena djelovanja, za komandovanje, logistiku i sve ostalo što se podrazumijevalo da treba imati dobro organizirana vojska za efikasno vođenje oružane borbe.

U početnom periodu, uključujući i 2. i 3. maj 1992. godine, kada je trebalo odgovoriti na opći agresorski napad na Sarajevo, Štab TO RBiH bio je opterećen raznim nedostacima. Formalno, komandant je bio pukovnik Hasan Efendić, ali stvarno, jedinicama u Sarajevu i šire je komandovao Sefer Halilović koji je tada bio operativac u ŠTO RBiH. Hasan Efendić nije mogao ostvariti efikasan utjecaj na borbene dijelove koji su u Sarajevu postojali sa značajnim udjelom Patriotske lige i Zelenih beretki. Prema tim odnosima, moglo se naslutiti da će ubrzo, umjesto Hasana Efendića, na dužnost komandanta ŠTO RBiH biti postavljen Sefer Halilović, što se i dogodilo 25. maja 1992. godine.

Mjesecima prije maja 1992. JNA je dislocirala skladišta naoružanja, municije, MES i drugih MS na lokacije koje su se nalazile u općinama s pretežno srpskim stanovništvom, kao što su Pale, Sokolac, Han-Pijesak,

Kalinovik..., a to su općine koje su ranije okupirane i stavljene pod kontrolu srpske paradržavne vlasti, do 9.1.1992. kada je osnovana "Republika Srpska BiH". Više skladišta, kasarni i garnizona ranije je napušteno. Krajem marta i početkom aprila 1992. dio Komande 2. vojne oblasti je izašao izvan Sarajeva. Tada, početkom aprila 1992, iseljeno je skladište municije i naoružanja iz Faletića, a 22. i 23. aprila 1992. iseljene su kasarne Jajce i Zmajevac. Dislokacija naoružanja, municije, MES i drugih MS naročito je intenzivirana odmah nakon što su 6. aprila strane zemlje EU i 7. aprila SAD međunarodno priznale RBiH.

Tokom aprila 1992. svakodnevno su se kretale kolone vojnih vozila natovarenih naoružanjem, municijom, MES i drugih MS iz kasarni u Sarajevu. Istovremeno, JNA se iseljavala iz kasarni u Kiseljaku, Visokom, Čelebiću, Krupi, Pazariću, Hrenovici i drugim mjestima na teritorijama pod kontrolom legalnih vlasti RBiH.

U razgovorima 26. aprila 1992. o statusu JNA u RBiH, između člana Predsjedništva SFRJ Branka Kostića i načelnika Generalštaba JNA generala Blagoja Adžića, s jedne strane i predsjednika Predsjedništva RBiH Alije Izetbegovića s druge strane, Izetbegović je predlagao da se svi pripadnici JNA koji žele da ostanu u BiH stave pod komandu Predsjedništva RBiH, odnosno da priznaju legalitet i legitimitet vlasti RBiH, a da će se tim pripadnicima JNA od strane vlasti u BiH garantirati njihova statusna i životna prava. Na taj Izetbegovićev prijedlog srpska strana nije htjela pristati. Velikosrpskoj politici na čelu s Miloševićem to nije bilo u interesu, jer da su prihvatili Izetbegovićev prijedlog, to bi značilo da su odustali od ciljeva zacrtanih o stvaranju velike Srbije.

Skupština Jugoslavije je 27. aprila 1992. donijela Ustav Savezne republike Jugoslavije koju su činile Srbija i Crna Gora.

Istog dana, 27. aprila 1992. godine, Predsjedništvo RBiH proglašava da je JNA nepoželjna na prostorima BiH, te donosi odluku o njenom povlačenju s prostora BiH, vidjevši u njoj glavnu opasnost kojom se ugrožava suverenitet i teritorijalni integritet RBiH.

Shodno predsjedničkoj odluci od 27.4.1992. godine o povlačenju jedinica JNA s teritorije RBiH, zbog nepoštivanja ove odluke Predsjedništva te zbog općeg otuđivanja, pljačkanja imovine RBiH od strane bivše JNA, komandant RŠTO pukovnik Hasan Efendić izdao je Naređenje u kojem stoji:

1. *Izvršiti potpuno i masovno zaprečavanje na svim putnim pravcima teritorije BiH na kojima jedinice JNA započinju izvlačenje MTS u koordinaciji sa MUP.*
2. *Izvršiti blokadu šireg rejonu vojnih objekata iz kojih se nastoje iznijeti MTS, raznim vrstama formacijskih sredstava i prirodnih prepreka i obezbijediti jedinicama TO i MUP.*
3. *Nenajavljenim kolonama jedinica bivše JNA i bez pratnje MUP-a spriječiti izlaske iz kasarni i komunikacije na teritoriji RBiH.*
4. *Ubrzano planirati b/d na cjelokupnoj teritoriji RBiH i iste koordinirati sa štabovima TO opština, okruga i RŠTO.*
U okviru planiranja borbenih dejstava planirati opsežne mjere zaštite stanovništva i materijalnih dobara građana RBiH.

U ranim jutarnjim satima 2. maja 1992. godine JNA je u sadejstvu s lokalnim srpskim oružanim formacijama otpočela opći napad na grad Sarajevo, dejstvujući iz artiljerije, raketnih sistema, tenkova, minobacača i pješadijskog naoružanja, po civilnim ciljevima u gradu, gađajući državne institucije, vjerske objekte, škole, stambene zgrade, stanovništvo, s ciljem izvlačenja Komande 2. vojne oblasti sa prištapskim jedinicama na novu lokaciju, kako je to isticao komandant 2. vojne oblasti general Milutin Kukanjac. I borbena avijacija JNA je zastrašujuće nadlijetala grad.

To jutro 2. maja 1992. godine, u okolnostima već intenziviranog općeg napada na Sarajevo, pripadnici JNA otpočeli su da iseljavaju Dom JNA koji se nalazi u centru grada. S obzirom na to da su granate padale upravo po centru grada, Komanda 2. vojne oblasti je odlučila da se Dom JNA iseli, što je bila mjera zaštite od granatiranja koje su diktirali. Osoblje Doma JNA je u teretna motorna vozila utovaralo sve što se moglo iznijeti: klavir, tepih, umjetničke slike i druga materijalna sredstva koja su se nalazila u Domu JNA. Vidjevši to, oko Doma JNA počele su se okupljati razne naoružane grupe i građani, negodujući na pljačku Doma JNA.

Tada sam bio komandant OpŠTO Stari Grad. Moj Štab i Dom JNA su zgrada do zgrade. Na obezbjeđenju OpŠTO nalazilo se nekoliko pripadnika Zaštitno-štabne čete kojima sam naredio da ne izazivaju sukobe s pripadnicima JNA, te da usmjere pažnju na osiguranje našeg Štaba. U međuvremenu pokušao sam kontaktirati komandanta Regionalnog štaba Teritorijalne odbrane (RgŠTO) Sarajevo, Mustafu Hajrulahovića Talijana,

kako bi od njega dobio uputstva za rad u nastaloj situaciji, jer je on bio odgovoran za situaciju u gradu. Nisam uspio s njim uspostaviti vezu. Iz kabineta člana Predsjedništva RBiH, gospodina Ejupa Ganića, tražili su da ih izvijestim šta se dešava u i oko Doma JNA. Gospodin Ganić mi je skrenuo pažnju da se predsjednik Alija Izetbegović nalazi na pregovorima u glavnom gradu Portugala, Lisabonu, pa da tu situaciju oko Doma JNA trebamo riješiti na miran način, kako se ne bi desila neželjena situacija.

Kako nisam dobio uputstva od komandanta RgŠTO Mustafe Hajrulahovića Talijana, kontaktirao sam člana Štaba TO RBiH, gospodina Sefera Halilovića, koji je bio zadužen za operativne poslove i tražio dalja uputstva. Halilović mi je ostavio mogućnost da situaciju oko Doma JNA rješavam prema svojoj procjeni. Rekao mi je: "Ako si jači, ne daj da pljačkaju - DERI!", što je značilo da borbeno djelujemo kako bismo spriječili pljačku, ali sam izbjegao dati takve upute svojim podređenim, jer se to kosilo sa stavovima koje mi je saopćio Ganić, da situaciju treba riješiti mirnim putem.

Pošto sam gospodina Halilovića izvijestio šta se dešava u Starom Gradu, naredio je pripravnost OpŠTO. Iz sata u sat situacija oko Doma JNA se komplikovala. Pokušavali smo stupiti u vezu s načelnikom Doma JNA, potpukovnikom Bogojem Božinovskim, ali uporni pokušaji nisu uspjeli. Kada je u Dom JNA ušao Asaf Hodžić, ubio ga je pukovnik Bogoje Božinovski. U istim okolnostima Božinovski je ranio Zakira Puškara Pušku, koji se spasio iskačući kroz prozor. Ranjen je i Božinovski. Skupa sa Zakirom Puškom, potpukovnik Božinovski je prevezen u Koševsku bolnicu gdje im je ukazana ljekarska pomoć. Tom prilikom zarobljeno je dvadesetak pripadnika JNA, među kojima je bilo pet civila, građanskih lica na službi u JNA, iz Sarajeva. Oni su odmah pušteni da idu svojim kućama. Jedan broj vojnika je sutradan predat u FIS, a nekoliko vojnika koji nisu htjeli ići odmah u Lukavicu predati su nekoliko dana kasnije prilikom razmjene zarobljenika. Među njima je bilo i Mađara.

Nakon saznanja da su se oko Doma JNA okupile naoružane grupe i građani, general Kukanjac je naredio da jedna jedinica sa 2 BOV i 3 PUH krene prema Domu JNA s ciljem da se spoji s jedinicom koja je bila u Domu JNA. U toku pokreta prema Domu JNA i prije pristizanja na odredište, ova kolona je zaustavljena, a jedan BOV je uništen kod Cafea "Estrada", blizu Doma JNA.

Tog dana oklopni bataljon s Grbavice je krenuo prema centru grada, odnosno prema Vrbanja mostu, Marindvoru i Predsjedništvu. Međutim, kod Vrbanje mosta tenkovska jedinica je zaustavljena. Uništen je jedan tenk, a dva su oštećena.

Istovremeno su se ispoljavali agresorski napadi iz raznih pravaca. Jedna specijalna protivdiverzantska jedinica locirana u Vojnoj bolnici je napadala prema Skenderiji. Međutim i ova jedinica je zaustavljena u rejonu Marindvora.

Oko 18.00 sati, 2. maja, avionom UN-a na Sarajevski aerodrom doputovali su predsjednik Alija Izetbegović, Zlatko Lagumdžija, predsjednikova kćerka Sabina i predsjednikov pratilac Nurudin Imamović. Vratili su se iz Lisabona, gdje su bili pregovori o političkoj budućnosti BiH. Po ulasku u zgradu Aerodroma, gdje su se već nalazili general Vojislav Đurđevac, general Milan Aksentijević, načelnik tima za međunarodnu saradnju i komandant 130. vazduhoplovne baze RV i PVO JNA, pukovnik Vidoje Magazin, Izetbegoviću je saopćeno da on i ostali koji su s njim doputovali neće otići u grad jer će biti privedeni u jednu od kasarni JNA u Lukavici, što se i dogodilo.

Prva saznanja o hapšenju delegacije koja se vraćala s mirovnih pregovora građani Sarajeva i šira javnost u zemlji i svijetu su saznali putem RTVBiH od voditelja Senada Hadžifejzovića. U večernjem, redovnom TV dnevniku saopćeno je da je predsjednik Izetbegović, skupa s delegacijom, otet, odnosno zarobljen i da se nalazi u Lukavici u jednoj od kasarni JNA.

Predstavnici JNA, general Đurđevac, odbijali su priznati da su umiješani u otmicu i da je predsjednik Izetbegović zarobljenik. Također su odbijali priznati da JNA granatira Sarajevo.

Kao voditelj televizijskog dnevnika, Hadžifejzović je omogućio da građani Sarajeva, cijele BiH i cijela svjetska javnost uživo prate razgovor Izetbegovića i generala Đurđevca, te razgovor članova Predsjedništva RBiH Ejupa Ganića i Stjepana Kljuića, uz kraće uključivanje i Fikreta Abdića, s Izetbegovićem, Kukanjcem i Đurđevcem.

Nakon dugih i mučnih pregovora s predstavnicima JNA o razmjeni delegacije uz posredovanje predstavnika međunarodne zajednice, generala Mekenzija ispred UNPROFOR-a, Antonija Santosa ispred EZ i Koloma Dojla, inače izaslanika Lorda Karingtona, dogovorena je jedina moguća opcija razmjene u ranim jutarnjim satima, 3. maja 1992. godine:

- da se sva vojna i građanska lica koja su se tog dana 3.5.1992. našla u kompleksu zgrada Komande 2. vojne oblasti na Bistriku izmjeste na novu lokaciju bez naoružanja, opreme i MTS;

- da u koloni od 20 motornih vozila, sa skinutim ceradama, među kojima i tri OT, a u jednom od njih predsjednik Izetbegović i general Mekenzi, iz Lukavice dođu u Komandu 2. vojne oblasti na Bistriku;

- da se u kasarni na Bistriku formira kolona s osobljem Komande 2. vojne oblasti i prištapskih jedinica, te da ta kolona istog dana, 3.5.1992, izvrši pokret: Bistrik – duž ulice Dobrovoljačka – Skenderija – Grbavica – Vraca – Lukavica;

- da u koloni za pokret prema Lukavici u jednom OT budu predsjednik Izetbegović i general Kukanjac;

- da se kolona kratko zadrži kod Skenderije, kako bi predsjednik Izetbegović otišao u Predsjedništvo RBiH.

Kolona s predsjednikom Izetbegovićem iz Lukavice na Bistrik pristigla je oko 16.00 sati. Priprema kolone za odlazak Komande 2. vojne oblasti s Bistrika u Lukavicu, ukrcavanje ljudi i utovar MTS završeno je oko 18.00 sati. Prema dogovorima, na čelu kolone kretala su se vozila međunarodne zajednice (3 OT). U prvom OT kretao se general Mekenzi, u drugom OT vozili su se komandant 2. vojne oblasti i predsjednik Alija Izetbegović, a u trećem OT vozili su se predstavnici EZ, zbog sigurnosti Alije Izetbegovića i generala Kukanjca. Iza ova tri vozila kretala se kolona motornih vozila, negdje oko 50 teretnih, terenskih i putničkih.

U toku kretanja kolone od Komande 2. vojne oblasti do Skenderije, kolona je zaustavljena od raznih naoružanih grupa i građana iritiranih provokacijama iz kolone, zarobljavanjem predsjednika Izetbegovića i općim napadom 2. i 3. maja, gdje su pretrpljeni znatni gubici u ljudstvu i MTS.

Kolona motornih vozila 2. vojne oblasti koja se kretala Dobrovoljačkom ulicom bila je naoružana pješadijskim naoružanjem i ličnim naoružanjem, što je dodatno iritiralo građane i naoružane grupe, pogotovo što su pojedinci iz kolone dizali tri prsta i dejsvovali iz naoružanja, a dan ranije iz Komande se dejsvovalo po civilima u rejonu Bistrika, gdje smo imali deset mrtvih i desetak ranjenih.

Iako je dogovoreno prilikom pregovora da će kolona napustiti Komandu 2. vojne oblasti, Komandu garnizona bez naoružanja, opreme i svih MTS koja pripadaju vojnim objektima, oni su ipak utovarili MTS,

krenuli s naoružanjem i dogodio se nemili incident, gdje je nekoliko pripadnika JNA izgubilo živote, a jedan dio ranjen (radi se o 3-4 mrtva i 2-3 ranjena).

Ovdje moram napomenuti da je u borbama 2. maja u Komandi 2. vojne oblasti bilo dvoje mrtvih i šest ranjenih. Ovi mrtvi i ranjeni bili su 3. maja u koloni u Dobrovoljačkoj i prikazani su kao da su taj dan poginuli i vode se na listi poginulih 3. maja.

Također se mora napomenuti da su pripadnici JNA narušili dogovoreni sporazum o razmjeni. Prvo, motorna vozila koja su iz Lukavice došla u Komandu 2. vojne oblasti nisu bila podignutih cerada, kao i kada su formirali kolonu u Dobrovoljačkoj radi maskiranja vojnika koji su sa sobom nosili naoružanje.

Prilikom napuštanja zgrada Komande 2. vojne oblasti minirani su pojedini objekti i MTS, gdje su naše snage pretrpjele gubitke u ljudstvu.

Zahvaljujući borbenim grupama, golorukim mladićima i građanima, kolona je razoružana, uzeta su im motorna vozila, materijalna sredstva i druga oprema koja je pripadala vojnim objektima.

Ranjene smo zbrinuli i poslali ih u bolnicu, dok smo vojsku postrojili i u koloni po jedan iz Dobrovoljačke odveli do FIS-a, gdje smo ih predali komandantu Štaba TO RBiH Hasanu Efendiću.

Predaju ovih vojnika izveo sam lično s braćom Mehom i Šefkom Kurtajem. Ovoj grupi pridodali smo i vojnike zarobljene dan ranije prilikom razoružavanja Doma JNA.

Nakon ovih događaja evidentirano je da su iz kolone branioi zarobili oko 200 AP, isto toliko pištolja. Zaplijenjena je velika količina streljačke municije. Također, zaplijenili smo i 30 teretnih vojnih motornih vozila, terenskih vozila i dosta opreme za vezu.

POGINULI 2. i 3. MAJA, pripadnici JNA:

Pukovnik Sarić Mile

Pukovnik dr. Radulović Budimir

Pukovnik Mihajlović Boško

PPUK Jovanović Boško

Vojnik Tomić Zdravko

Žena - Šuko Nurmela

POGINULI 2. i 3. MAJA, pripadnici OpŠO Stari Grad:

1. Bahto Ramiz, 1971, poginuo 2. maja na Zlatištu
2. Bulić Suad, 1967, poginuo 3. maja na Bostarićima
3. Češko Muris, 1955, poginuo 2. maja kod Predsjedništva (pripadnik policije)
4. Hodžić Asaf, 1948, poginuo 2. maja u Domu JNA
5. Hurić Rifet, 1948, poginuo 2. maja na Bistriku (pripadnik policije)
6. Kadić Mahir, 1969, poginuo 2. maja na Boguševcu
7. Koldžo Edib, 1956, poginuo 2. maja k-da 2.VO na Bistriku (pripadnik policije)
8. Kasumović Mirsad, 1950, poginuo 2. maja k-da 2.VO na Bistriku (pripadnik policije)
9. Peljto Nihad, 1970, poginuo 2. maja u centru Sarajeva (pripadnik policije)
10. Zulfić Enver, 1957, poginuo 3. maja, Osmice
11. Medi Ismail, 1957, poginuo 2. maja, Trg Austrije
12. Abedey Mahfoud, 1959, poginuo 2. maja ispred k-da 2.VO, iz Alžira
13. Baručija Šefkija, 1947, poginuo 2. maja, Latinska ćuprija

EKONOMSKE ŠTETE NA OBJEKTIMA KULTURE I OBRAZOVANJA SARAJEVA IZAZVANE AGRESIJOM

Građani najvećih gradova, prije svega grada Sarajeva i drugih naselja Bosne i Hercegovine, u početku oružane agresije bili su svedeni na vegetiranje pa i gladovanje, te podvrgnuti čestim, višednevnim i višemjesečnim blokiranjem korištenja električne energije, vode, gasa i drugih potreba. Posebno su bili napadnuti objekti kulture i obrazovanja. Ratna razaranja i pustošenja ostavili su takve posljedice koje će se osjećati u narednih 30 do 50 godina. Neće se ekonomski moći izmjeriti štete nanesene blokiranjem i zatvaranjem protoka osnovnih roba i potreba građana Bosne i Hercegovine.

Predmet ovog rada su ratne štete nanesene materijalnim dobrima Kantona Sarajeva u oblasti kulture i obrazovanja. Prikupljena je relevantna dokumentacija ratnih šteta na objektima koja će biti prezentirana u ovom radu.

Na bazi raspoložive dokumentacije o nastalim štetama u ovoj oblasti neposredne štete iznose oko 220 miliona \$. To je dio ratne štete utvrđene samo za jedan broj oštećenika, čije je sjedište i registracija bila na prostoru koji pokriva današnji Kanton Sarajevo. Riječ je samo o neposrednim štetama nastalim, uglavnom, namjernim uništavanjem i pljačkom.

Mnogi drugi izvori štete još uvijek nisu istraženi. Oni će biti predmetom naknadnih istraživanja, kao što su, naprimjer, štete nastale prekidom kontinuiteta djelatnosti, izgubljene novostvorene vrijednosti i dobiti, troškovi ponovnog konstituisanja, gubitkom iskusnih kadrova, zastojem u razvoju obrazovnog sistema i sl.

Osnovu ovog istraživanja predstavlja Jedinствена методологија koju je inicirao Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu. Okviri za izradu Jedinствене методологије utvrđivanja ratne štete dati su Uredbom sa zakonskom snagom o utvrđivanju ratne štete ("Službeni list RBiH", br. 6/92 i 24/92). Podlogu za izradu Jedinствене методологије procjene nastalih ratnih šteta predstavljaju objavljena istraživanja i razgovori s relevantnim stručnjacima uz korištenje raspoložive literature (domaće i strane).

Metodologija se sastoji iz tri dijela. Prvi dio daje opis, način odabira ciljeva, raspoloživih podataka, te definiciju štete izazvane agresijom sa svom potrebnom dokumentacijom. Drugi dio sadrži prikaz samog postupka kojim se dolazi do iznosa štete. Treći dio sadrži potrebne obrasce uz obrazloženja.

Urađena su šira istraživanja i evidentirana je ratna šteta nastala u oblasti kulture i obrazovanja za što postoji obimna dokumentaciona osnova u Institutu za istraživanje zločina.

Metodološki modeli odnose se na istraživanje obima počinjenih šteta u oblasti kulture i obrazovanja, primjenjeni su na prostoru grada Sarajeva.

Istraživanja nastalih šteta u oblasti kulture i obrazovanja na području Sarajeva posebno su važna. Sarajevo je bilo industrijski, kulturni, finansijski, obrazovni i politički centar Republike Bosne i Hercegovine, u koje su, za potrebe tih funkcija, izgrađeni mnogobrojni objekti i infrastruktura. Infrastrukturi Sarajeva nanijete su ogromne ratne štete.

Na Sarajevo je ispaljeno više miliona granata, opljačkano te iz njega odvezena ogromna bogatstva. Kolika su ta bogatstva koja su agresijom uništena i opljačkana nikada se neće moći realno utvrditi.

Ratna šteta utvrđena je po vrsti i veličini u naturalnim i vrednosnim pokazateljima. Šteta se izražava u vrijednosti koja je potrebna da bi se oštećenja, uništenja i druge posljedice na imovini doveli u stanje prije njenog nastanka ili nadoknadila vrijednost ukupne štete u trenutku nastanka.

R.B.	OBLAST	STRUKTURA	EUR
1	2	3	4
	I. OBRAZOVANJE	- Objekti osnovnog obrazovanja ...	19.802.263
		- Objekti srednjeg obrazovanja	14.399.533
		- Objekti visokog obrazovanja	93.518.961
		- Objekti nauke (bez Orijentalno g instituta)	74.046.035
		UKUPNO	201.766.792
	OBLAST I		201.766.792

R.B.	OBLAST	STRUKTURA	EUR
	II. KULTURA		
	A) OBJEKTI SPOMENIČKE KULTURE	- Objekti državnog značenja - Objekti gradskog ranga - Objekti općinskog ranga	14.446.141 1.746.078 923.979
		UKUPNO	17.116.198
	B) MUZEJI	- Historijski muzej - Zemaljski muzej	90.131 1.506.000
		UKUPNO	1.596.131
	C) BIBLIOTEKE	Nacional. i univerzitet. biblioteka	NEPROCJENJENO
	OBLAST II (A+B)		18.712.329

Rad je usredsređen na vidljivu ratnu štetu, na ono šta je razoreno ili odneseno, tako da je procjena štete na objektima kulture i obrazovanja dosegla brojku od cca 220 miliona eura direktne štete u Sarajevu u periodu od 1992-1995.

Za vrijeme opsade Sarajeva njegovih 340.000 stanovnika bili su stalno gađani artiljerijom, ručnim bacačima i teškim mitraljezima tako da su gotovo u potpunosti bili razoreni objekti kulture i obrazovanja grada Sarajeva.

Gubitak bogate biblioteke s jedinstvenim i rijetkim dragocjenim knjigama u Nacionalnoj biblioteci i Institutu za orijentalne studije, čije su zgrade spaljene, nije također uključen u ovu studiju. Taj vid štete nemoguće je tačno utvrditi, ali štete po ekonomiju će se osjećati narednih 30 do 50 godina.

Izgorjelo je neprocjenjivo blago. U gradskoj Vijećnici plamen je progutao neprocjenjivo vrijedne i dragocjene rijetke knjige – i to je samo dio direktne štete koju su srpski barbari nanijeli gradu. Neprocjenjiva je šteta, međutim, ona koja je nanesena ljudima. Oko 19.000 Sarajlija, svih konfesija i nacio-

nalosti, od toga 2000 djece, platilo je glavom u gradu pod opsadom od metaka svih mogućih oruđa i kalibara koji su srpski zlotvori ispaljivali na grad.

Infrastrukturi Sarajeva nanijete su ogromne ratne štete, posebno vodoprivrednim objektima i elektroprivredi. Ogromne štete pretrpjeli su PTT objekti, zatim telekomunikacione veze, RTV Bosne i Hercegovine i relejne stanice. Uništeni su ili onesposobljeni: javni, gradski, avionski saobraćaj i gasna infrastruktura.

Obim razaranja ekonomske osnove, uništavanja i oštećenja privrednih i vanprivrednih objekata, pljačkanje fabrika i postrojenja, privatne imovine, ali i uzurpiranja finansijskog kapitala ekonomskih subjekata, koje je sistematski počelo u prvoj polovini 1991. godine (početak agresije na Sloveniju), nikada se vjerovatno neće moći realno iskazati. Neće se moći iskazati ni po intenzitetu geometrijski progresivno stezanje obruča nad ekonomijom Bosne i Hercegovine, naročito blokadama razvijenih tehničko-tehnoloških sistema.

Želim samo napomenuti i druge vidove nastalih šteta. Blokade i prekidi platnog prometa, tržišni finansijski kaos, valutni vakuum, posebno nekontrolisano emitovanje i korištenje dinara bivše Narodne banke Jugoslavije u dužem periodu, a nakon toga i drugih novčanih surogata na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, nanijeli su ekonomiji nesagledive materijalne štete. Građani najvećih gradova, prije svega grada Sarajeva i drugih naselja Bosne i Hercegovine, u početku oružane agresije bili su svedeni na vegetiranje pa i gladovanje, te podvrgnuti čestim, višednevnim i višemjesečnim blokiranjem električne energije, vode, gasa i drugih potreba.

OBRAZOVANJE

Slika 1. Ratna škola na Dobrinji

OSNOVNO OBRAZOVANJE

Slika 2. Osnovna škola "Ćamil Sijarić"

Na teritoriji grada Sarajeva prije rata djelatnost osnovnog obrazovanja organizovana je u 96 objekata. U ovim školama obrazovalo se 61.734 učenika (1991/92. školske godine). Broj nastavnika iznosio je 1.900.

Uslovi pod kojima su se odvijale aktivnosti, s obzirom na složenost odgojno-obrazovne djelatnosti, bile su u zavisnosti od odgovarajućih uslova kao što su: kvalifikovan nastavni kadar, školski prostor, oprema, nastavna sredstva, struktura stanovništva i drugo. U kom stepenu je svaki od ovih uslova bio razvijen zavisilo je od mogućnosti društvene zajednice i to ne samo od materijalne mogućnosti već i od odnosa prema ovoj djelatnosti.

Dinamika razvoja školstva bila je naročito izražena na urbanom području grada Sarajeva jer je mehanički prirast stanovništva, a time i školske djece, uslovljavao bržu školsku izgradnju. Uslovi rada osnovnih škola na gradskom području bili su veoma različiti, i to ne samo po općinama već i po pojedinim područjima, te su iz toga su proizlazili i različiti efekti odgojno-obrazovnog rada.

Veličina i funkcionalnost školskog prostora su faktori koji ne samo da ograničavaju broj učenika u školi već često utječu na opremanje škola nastavnim sredstvima. Slobodni kapaciteti su uglavnom bili u općinama Centar i Stari Grad i u većini prigradskih općina – Hadžići, Ilijaš i Trnovo, školski objekti izgrađeni u posljednje dvije decenije bili su funkcionalni, dobro očuvani i raspolagali su opremom i učilima koji su se približavali normalnim zahtjevima osnovne škole. Međutim, novoizgrađene škole su gotovo bez izuzetka bile prekapacitirane.

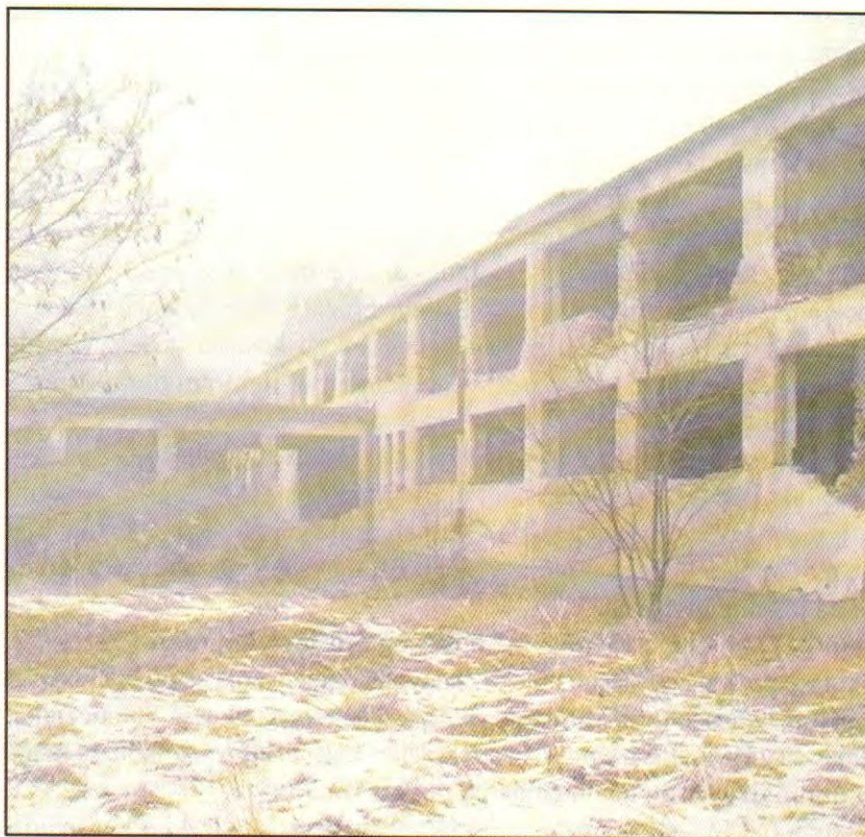
Stanje objekata bilo je prije rata u prosjeku loše, s obzirom da je preko 50% objekata staro preko 50 godina, s dotrajalim krovovima, limarijom, podovima, stolarijom, mokrim čvorovima, instalacijama vodovoda i grijanja, fasadom itd. Preko 50% namještaja u školama bilo je dotrajalo, što je zahtijevalo brzu intervenciju u smislu intervencije na investicionim opravkama – sanacijama.

Usljed ratnih razaranja veliki dio školskih objekata koji se nalazio na slobodnoj teritoriji je uništen ili djelimično oštećen, a infrastruktura i oprema su devastirane tako da je dio objekata van funkcije. Objekti koji se nalaze na reintegrisanom području potpuno su devastirani, a procjena šteta još nije utvrđena.

Od ukupno 131.693 m² korisnog prostora, kojim su 1991/1992. školske godine raspolagali objekti osnovnog obrazovanja na području devet općina, danas je u funkciji samo 43% kapaciteta sa oko 34.768 učenika, što je za 44% manje u odnosu na predratno stanje. U toku rata škole su radile u improvizovanim učionicama po punktovima.

Od 40% škola saniralo je građevinske štete donatorskim sredstvima, tako da je današnja procjena šteta na objektima osnovnog obrazovanja oko 39.446.741,72 DEM odnosno 19.802.263 eura.

SREDNJE OBRAZOVANJE

Slika 3. Drvna škola

Kapaciteti za obrazovanje djece od 15 do 19 godina starosti, prije rata, obezbjeđivali su školovanje kadrova uglavnom za potrebe grada Sarajeva, s obzirom da je u posljednim decenijama bio značajan akcent na širenju mreže škola srednjeg obrazovanja na području regiona i republike.

Učešće djece ovog uzrasta u ukupnom stanovništvu grada Sarajeva (10 općina) u školskoj 1991/92. godini iznosilo je od 6,7% ili 33.000 djece srednjoškolskog uzrasta, od čega je oko 82% ili tačnije 25.820 obuhvaćeno srednjim obrazovanjem. Polazeći od činjenice da je na području deset općina

prije rata bilo 35 škola, 32 škole za srednje obrazovanje i 3 škole specijalne, govori da je mreža odgojno-obrazovnih organizacija dosta razvijena. Prostorni kapaciteti raspolagali su sa 131.405 m² korisnog prostora.

Ocjena je da su prostorni kapaciteti prije rata zadovoljavali potrebe grada, a dostignuti standard od 3,8 m² po učeniku u potpunosti je odgovarao normativnim zahtjevima. Kapaciteti srednjih škola omogućavali su upis u srednju školu svih završenih učenika osnovne škole koji su htjeli nastaviti obrazovanje, ali nisu bili u potpunosti zadovoljavajući s obzirom na standard srednjeg obrazovanja koji se određuje ne samo na osnovu prostora u kojem se nastava odvija nego i na osnovu opremljenosti učilima, nastavnim sredstvima i laboratorijama. Usljed ratnih razaranja veliki dio obrazovnih kapaciteta je teže oštećen, a infrastruktura i oprema u pojedinim objektima devastirana (objekti koji su se nalazili na prvim borbenim linijama).

Rat i ratna dejstva doveli su i do toga da se veći broj matičnih objekata nije mogao koristiti za odvijanje nastave, već se ona odvijala po punktovima. Broj učenika je drastično reduciran sa 25.820 u školskoj 1991/92. godini (područje 9 općina - bez Trnova) na 13.374 učenika (područja 9 općina bez Pala).

Na teritoriji pod kontrolom legalnih vlasti broj učenika je iznosio 8.500 - školske 1992/93. godine; 9.200 - školska 1993/94. godina i 12.000 - školska 1994/95. godina.

Ratnim razaranjima oštećeni su teže ili lakše objekti, a prostor iskazan u m² prema sljedećim kategorijama oštećenja:

Oštećenje	Broj objekata	m ² površina
LAHKO	4	11.420
TEŠKO	9	61.239
TEŽE	9	35.544
UNIŠTENO	2	7.096
TOTAL	24	115.299

Preliminarna procjena oštećenja na građevinama (24 objekta), zajedno sa školskim namještajem i opremom, iznosi 28.684.330 DEM odnosno 14.399.533 eura.

Do danas je samo mali broj donatora pokazao zainteresiranost za pomoć, a ona iznosi 2.000.025 DEM, što je svega 7% od potrebnih sredstava. Ovim

sredstvima izvršeni su samo urgentni potezi na sedam (7) školskih objekata, a oni se odnose na nužne radnje da bi se zaustavilo dalje propadanje (sanacija krova, prozorskih okova, fasada i instalacije) i to kako slijedi:

1. Prva gimnazija	175.819 EUR
2. Druga gimnazija	285.758 EUR
3. Peta gimnazija	296.544 EUR
4. Škola primijenjenih umjetnosti	7.889 EUR
5. Medicinska škola	199.668 EUR
6. Željeznička škola	31.730 EUR
7. Ugostiteljsko-turistička škola	25.619 EUR
UKUPNO:	1.023.030 EUR

VISOKO OBRAZOVANJE

Slika 4. Fakultet za saobraćaj i komunikacije

Mrežu institucija visokog obrazovanja u Sarajevu, prije rata, činile su grupacije:

- Tehničke nauke: 5 fakulteta
- Biotehničke nauke: 3 fakulteta
- Društvene nauke: 4 fakulteta
- Medicinske nauke: 3 fakulteta i 1 viša škola
- Pedagoške nauke: 3 fakulteta i 1 akademija
- Umjetničke akademije: 3 umjetničke akademije

Kapaciteti objekata visokoškolskih ustanova nisu bili u potpunosti zadovoljavajući s obzirom na standard visokog obrazovanja koji se određuje na osnovu ne samo kadrovske komponente već i na osnovu prostornog kapaciteta u kojem se nastava izvodi, prostora za učenje, opremljenosti učilima, nastavnim sredstvima i laboratorijama. Mnogi fakulteti i više škole, zbog nedostatka potrebnog radnog prostora, koristili su zakupljene prostore koji su bili neprimjereni procesu nastave.

Do početka rata, tri visokoškolske ustanove nisu imale matične zgrade (Akademija scenskih umjetnosti, Farmaceutski fakultet i Viša medicinska škola). Rat i ratna razaranja učinila su to da se odvijanje nastave visokoškolskih ustanova nije moglo pratiti u svojim matičnim objektima, ali uprkos svemu, nastava je kontinuirano funkcionisala.

Broj studenata je drastično reduciran, sa 32.126 studenata (redovni 21.533 i vanredni 10.576) u školskoj 1991/92. godini na 8.269 studenata u 1994/95. školskoj godini. Također i broj nastavnog kadra na visokoškolskim institucijama je smanjen za 46%. U toku rata osnovane su i dvije visokoškolske institucije: Fakultet kriminalističkih nauka i Pedagoška akademija u Zenici.

Ratnim razaranjima objekti su i lakše oštećeni, a oštećeni prostor (m²) je iskazan kroz četiri kategorije:

Oštećenja	Broj objekata	M2 površina
Lakša oštećenja	9	52.927
Značajna oštećenja	5	47.854
U većoj mjeri	3	45.071
Potpuna uništenja	5	48.120
TOTAL:	22	193.972

Preliminarna procjena oštećenja na građevinama, zajedno sa školskim namještajem i opremom, iznosi 182.829.569 DEM i to kako slijedi:

1. Građevinska oštećenja	1.991.401 EUR
-lakša	3.576.480 EUR
-značajna	27.952.585 EUR
-potpuna	28.201.197 EUR
Građevinska oštećenja ukupno:	61.721.765 EUR
2. Školski namještaj	3.948.715 EUR
3. Laboratorijska oprema	24.894.247 EUR
4. Bibliotečki fond	1.805.856 EUR
SVEUKUPNO:	93.518.961 EUR

Financijska pomoć Sarajevskom univerzitetu na obnovi građevina, nabavci namještaja i laboratorijske opreme, te obnovi bibliotečkog fonda bit će neophodna da bi se vratilo na stanje kakvo je bilo prije rata.

Do danas samo mali broj donatora pokazalo je zainteresovanost za pomoć Sarajevskom univerzitetu, a ona iznosi 1.301.302 DEM. Ova sredstva poslužila su da se izvrše samo one nužne radnje na objektima da bi se zaustavilo dalje propadanje objekata.

Na inicijativu WUS Austrija, Vlada Republike Austrije donirala je 220.000 DEM. Ovim sredstvima izvršeni su samo urgentni potezi na osam (8) visokoškolskih ustanova i jednom (1) studentskom domu na sanaciji krova, fasade i instalacija, i to:

1. Akademija likovnih umjetnosti	12.040 EUR
2. Muzička akademiji	7.177 EUR
3. Pedagoška akademija i Akademija scenskih umjetnosti	9.223 EUR
4. Fakultet političkih nauka	15.085 EUR
5. Farmaceutski fakultet	7.279 EUR
6. Fakultet za fizičku kulturu	16.651 EUR
7. Prirodno-matematički fakultet	26.256 EUR
8. Studentski	8.255 EUR
9. Studentsko naselje Bjelave	10.144 EUR
SVEUKUPNO:	112.530 EUR

Iznos upućen od italijanske vlade od 281.302 DEM orijentisan je na sanaciju sedam (7) visokoškolskih ustanova, a odnosio se isključivo na sanaciju građevine (krov, fasada, zastakljenje prozora i instalacije), i to:

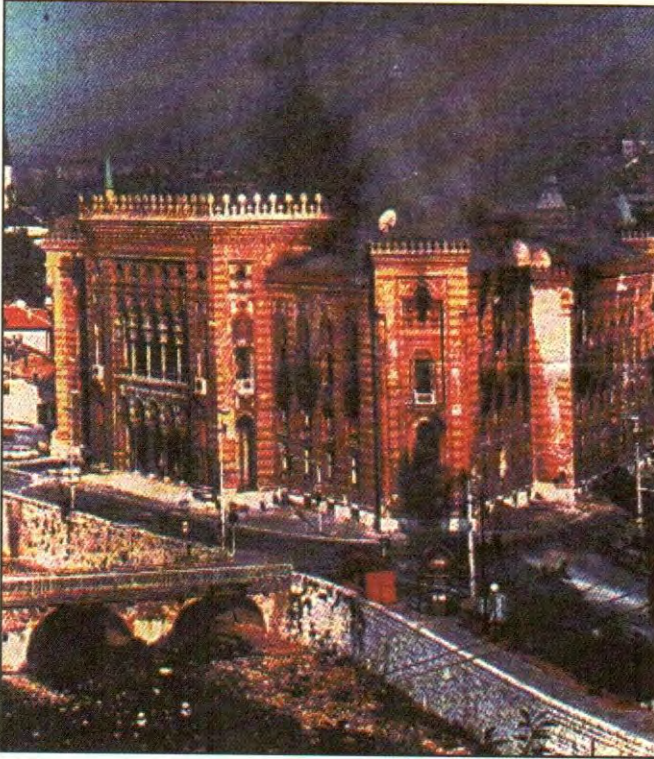
1. Arhitektonski fakultet	17.824 EUR
2. Ekonomski fakultet	21.416 EUR
3. Građevinski fakultet	21.162 EUR
4. Medicinski fakultet	33.631 EUR
5. Pravni fakultet	12.074 EUR
6. Stomatološki fakultet	9.199 EUR
7. Veterinarski fakultet	28.321 EUR
SVEUKUPNO:	143.888 EUR

U decembru 1995. godine, na prijedlog WUS Austrija, Evropski komitet je dao donaciju od 300.000 DEM, a sanacija je izvršena na osam (8) prioriternih visokoškolskih ustanova. Pored ovoga, austrijska vlada je za 1996. godinu odredila pomoć od 280.000 DEM.

Današnja situacija nam govori da je od ukupno procijenjene štete na visokoškolskim objektima (182.829.569 DEM, odnosno 91.780.660 eura) uloženo svega 0,7% na sanaciju. Ovaj podatak nam govori da je potrebno još mnogo sredstava neophodnih za osposobljavanje potencijala koji čine zgrade (u fizičkom smislu), što znači dovesti u građevinski ispravno stanje prostorni fond kojim raspolaže Sarajevski univerzitet.

Međutim, ograničenja su ogromna kada je riječ o sredstvima potrebnim za opremanje objekata, nabavku namještaja, laboratorijske, računarske opreme, obnavljanje bibliotečkog fonda kako bi se osigurali osnovni uslovi za približno normalan obrazovni i naučnoistraživački rad i nadoknadila šteta prouzrokovana ratnim razaranja. Još veća ograničenja su kada je riječ o ostvarenju predratnog cilja – osavremenjivanje obrazovnog naučno-nastavnog procesa na Sarajevskom univerzitetu u svim segmentima.

KULTURA

Slika 5.
Gradska
vijećnica u
plamenu

Kao kulturni centar republičkog i regionalnog značaja, Sarajevo je prije rata imalo izuzetno velik broj objekata i sadržaja kulture. Objekte kulture u prijeratnom periodu moguće je klasificirati u tri kategorije:

- objekti kulture republičkog ranga;
- objekti kulture gradskog ranga;
- objekti kulture općinskog ranga.

Osim objekata kulture postojao je čitav niz sadržaja kulture lociranih u objektima drugih namjena, i to sadržaja gradskog, općinskog ili područnog ranga (galerije, biblioteke, bioskopske dvorane, teatarske scene i sl.).

1. Objekti kulture republičkog ranga

Vrsta objekta	Broj objekata
Muzeji	5
Galerije	1
Pozorišta	1
Festivali	1
Kulturni centri	1
Biblioteke	1
Institucije kulture	3
Ukupno:	13

2. Objekti kulture gradskog ranga

Vrsta objekta	Broj objekata
Muzeji	5
Galerije	3
Pozorišta	2
Kulturni centri	2
Biblioteke	1
Bioskopi	12
Institucije kulture	2
Kulturno-umjetnička društva	4
Ukupno:	31

Pored sadržaja vezanih za navedene objekte kulture gradskog ranga postojao je čitav niz djelatnosti iz domena kulture koje su egzistirale na objektima drugih namjena. Tu se prvenstveno misli na gradska strukovna udruženja umjetnika i kulturnih radnika, amaterska kulturno-umjetnička društva, amaterske teatarske i muzičke scene i sl.

3. Objekti kulture općinskog ranga

Vrsta objekta	Broj objekata
Kulturni centri	25

Najveći broj sadržaja i djelatnosti iz oblasti kulture na nivou općina, odnosno na područnom nivou, bio je koncentrisan uz općinske, odnosno područne kulturne centre, tzv. domove kulture. Pored toga, dio sadržaja kulture odvijao se u objektima druge namjene ili je bio vezan za objekte školstva unutar mjesnih područja.

Ratna razaranja

Tokom rata objekti kulture na području Sarajeva bili su izloženi intenzivnim i dugotrajnim ratnim dejstvima. U periodu ratnih dejstava u okviru raspoloživih mogućnosti vršene su minimalne sanacije i zaštita objekata priručnim materijalima.

Procjena nastalih šteta

1. Objekti kulture republičkog, odnosno državnog ranga

- ukupna procjena šteta na objektima kulture	380.578 EUR
- procjena šteta na objektima kulture spomeničkog ranga	14.085.562 EUR
UKUPNO ŠTETE:	14.466.141 EUR

Uz navedene procjene šteta nužno je evidentirati da je objekat Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, lociran na Grbavici, u potpunosti uništen.

2. Objekti kulture gradskog ranga

- ukupna procjena šteta	9.894.700 EUR
- procjena šteta na objektima kulture spomeničkog ranga	756.608 EUR
UKUPNO ŠTETE:	1.746.078 EUR

Ovdje je nužno napomenuti da procjenom šteta nije obuhvaćen Dom mladih Skenderija, čija je šteta obuhvaćena štetama na objektu KSC Skenderija.

3. Objekti kulture općinskog, odnosno područnog ranga

- evidentirane štete	40.224 EUR
- aproksimativne procjene	521.739 EUR
UKUPNO ŠTETE:	923.979 EUR

Štete nastale na objektima drugih namjena čiji su dijelovi, odnosno prostori korišćeni za potrebe kulturnih sadržaja općinskog (područnog) ranga, nisu evidentirane kroz prikazane ukupne štete na objektima kulture općinskog ranga.

Ukupne štete nastale u toku rata na objektima kulture u Sarajevu

- objekti kulture, državnog, gradskog i općinskog ranga	2.294.028 EUR
- objekti kulture kao spomenička kategorija	14.842.171 EUR
UKUPNO ŠTETE:	17.136.199 EUR

Ulaganja u opravke, sanacije tokom rata

Tokom rata vršene su nužne opravke i sanacije priručnim materijalima i u okviru raspoloživih internih sredstava. Tokom 1996. godine nisu realizirana sredstva pomoći za sanaciju objekata kulture u gradu Sarajevu.

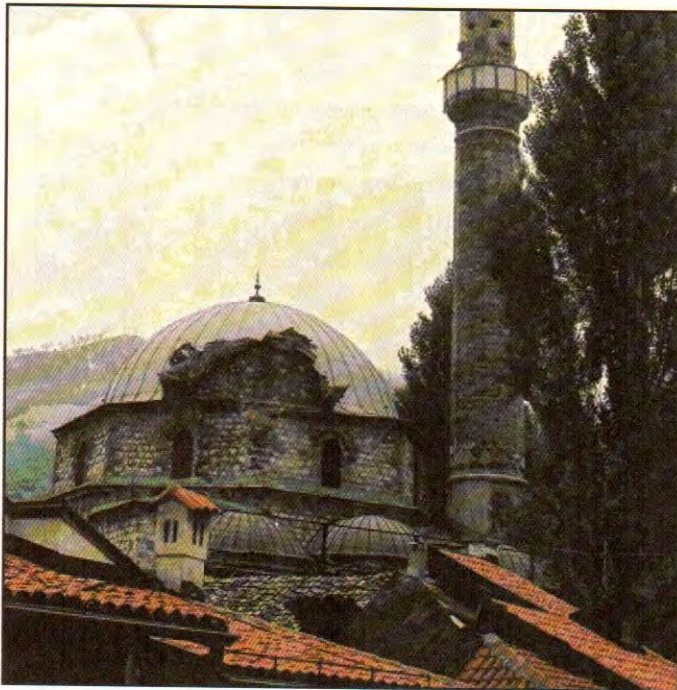

Slika 6. Nacionalna biblioteka Sarajevo – unutrašnji izgled

Slika 7. Dućani na Baščaršiji

R.B.	OBLAST	STRUKTURA	EUR
1	2	3	4
	I. OBRAZOVANJE	- Objekti osnovnog obrazovanja ...	19.802.263
		- Objekti srednjeg obrazovanja	14.399.533
		- Objekti visokog obrazovanja	93.518.961
		- Objekti nauke (bez Orijentalnog instituta)	74.046.035
		UKUPNO	201.766.792
OBLAST I			201.766.792
	II. KULTURA	- Objekti državnog značaja	14.446.141
	A) OBJEKTI SPOMENIČKE KULTURE	- Objekti gradskog ranga	1.746.078
		- Objekti općinskog ranga	923.979
		UKUPNO	17.116.198
	B) MUZEJI	- Historijski muzej	90.131
		- Zemaljski muzej	1.506.000
		UKUPNO	1.596.131
	C) BIBLIOTEKE	Nacional. i univerzitet. biblioteka	NEPROCIJENJENO
OBLAST II (A+B)			18.712.329

Stradanje
spomenika
kulture

LITERATURA

1. Duljko Hasić, *Ratne štete u Sarajevu 1992.-1995.*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2006.
2. Meho Basić, *BH ekonomija u kliničkoj smrti*, Sarajevo, 1998.
3. *BiH od oporavka do održivog razvoja*, Studija Svjetske banke Sarajevo, 1997.
4. *Strategija obnove i razvoja grada Sarajeva – Ratna razaranja privredne infrastrukture Kantona Sarajevo 1992.-1996.*
5. *ABC procjene ratne štete nanesene imovini i poslovanju – CETEOR*, Sarajevo, 1995.
6. *Jedinstvena metodologija utvrđivanja ekonomske štete iskazane agresijom*, Privredna komora BiH i Vlada F BiH, Sarajevo, decembar 1997.

ULOGA GRAĐANSKOG FORUMA SRBA SARAJEVA

Od početka agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu najveći broj nas sarajevskih Srba, koji smo ostali u Sarajevu i stalno međusobno komunicirali, razmišljali smo o tome kako da se organizujemo, kako da izrazimo osudu agresije na RBiH, kako da iskažemo svoju iskrenu opredjeljenost za suverenu, nedjeljivu i nezavisnu BiH.

O tome je bilo mnogo prijedloga i razmišljanja, pa i to ko bi nas predstavljao i zastupao. Najviše se govorilo da bi Dragutan Braco Kosovac bio taj koji bi nas svojim ugledom mogao okupljati i autoritativno, pred bosanskohercegovačkom i svjetskom javnošću, voditi.

S tim ciljem, a poslije svestranih političkih, organizaciono-kadrovskih i tehničkih priprema, 27. juna 1992. godine u sali FIS-a Sarajevo okupilo se oko 200 učesnika Srba iz Sarajeva. Bili su to borci NOR-a - partizani (među njima jedan narodni heroj, više učesnika ZAVNOBiH-a i jedan učesnik Španskog građanskog rata), te penzionisani oficiri, pripadnici SDB-a i SUP-a, bivši funkcioneri svih organa Socijalističke republike Bosne i Hercegovine i Federacije, predstavnici Srba u aktuelnoj vlasti RBiH, jedan broj privrednika, kulturnih i naučnih radnika, novinara i drugih.

Uslovi za održavanje skupa bili su vrlo složeni-ratni, s dosta nesigurnosti, jer su se gradom kretale razne naoružane grupe i pojedinci bez bilo kakve kontrole. Tako da se skup organizovao skoro ilegalno. Za njegovo organizovanje znali su njegovi organizatori: prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Nenad Kecmanović, članovi predsjedništva RBiH, aktivisti Radenko Bogdanović, Petko Plazačić, Drago Ičagić, Veljko Droca, Rajko Živković i Stanko Martinović, kao i lica koja su pozvana na skup i na njemu učestvovala. O održavanju skupa obaviješten je i predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović i načelnik Gradskog SUP-a Željko Ilić. Način sazivanja učesnika skupa bio je poluilegalan od stana do stana, "od usta do usta". To je išlo dosta brzo i efikasno, ali su svi ljudi na skup dolazili kao uplašeni, omršavjeli, iscrpljeni i jako se fizički promijenili za dva mjeseca od kada traje rat – blokada Sarajeva.

Na skupu su govorili Dragutan Braco Kosovac, koji je vodio skup i pročitao IZJAVU. Nakon njega govorili su: Radenko Bogdanović, dr. Trivko Guzina, Rajko Živković i još četiri do pet učesnika skupa, čija imena nisam zapamtio. Učesnici u raspravi su osudili, od strane pojedinaca muslimanskih nacionalista, izjednačavanje Srba koji su ostali živjeti u Sarajevu, sa Srbima-četnicima koji su pucali s okolnih brda. Ukazano je i zahtijevano da se iz javnih preduzeća i ustanova ne otpuštaju Srbi s posla, kao i dosta izraženo atakovanje na stanove odseljenih Srba, pa i onih koji su još u njima stanovali s prijeljama da ih napuštaju i u njih se useljavaju izbjeglice iz istočne Bosne.

Odjek održnog skupa naišao je na veliku podršku skoro svih sarajevskih medija, a posebno *Oslobođenja*, koje je uz komentar o održavanju skupa u cijelosti prenijelo i njegovu usvojenu Izjavu. Zapažen je i pozitivan odnos među građanima. Sutradan 28. juna 1992. godine, šetajući Ulicom Maršala Tita srelo me je više građana Muslimana, Hrvata i Srba (Đuro Radonjić, Jozo Bodružić, Vinko Rebac, Džemil Šarac, Salih Osmanbegović, Milan Inđić) i svi su dali pozitivne ocjene o skupu i o tome da je on održan u pravo vrijeme. Slične izjave davali su i ostali građani u Sarajevu.

Na kraju rada ovaj skup je usvojio IZJAVU i formirao kao svoje izvršno tijelo Građanski forum Srba Sarajeva. Usvojena IZJAVA je u svakom pogledu predstavljala kvalitetan, sadržajan i hrabar dokument, jednoglasno prihvaćen od učesnika skupa i javnosti u Sarajevu, jer se IZJAVOM obraća građanima Sarajeva i Bosne i Hercegovine: Muslimanima, Hrvatima i Srbima, kao i drugim narodima koji žive u RBiH. Na početku Izjave osuđena je agresija na Bosnu i Hercegovinu, zločinačka politika SDS-a, ubijanje nedužnih građana, bombardovanje i razaranje gradova i naselja. Posebno je osuđen genocid i progon muslimanskog naroda iz istočne Bosne, Posavine i Bosanske krajine, kao i istočne Hercegovine. Pozvani su svi građani da se tome odupru svim sredstvima. Iznesen je zahtjev da se silom iseljeni žitelji vrate na svoja ognjišta. Izraženo je neslaganje sa divljanjem nacionalističko-šovinističkih hordi iz Srbije i Crne Gore, te paravojnih formacija SDS-a. Domaćoj i svjetskoj javnosti je stavljeno do znanja da srpski narod u Bosni i Hercegovini ne može predstavljati SDS, jer je poslije izbora i agresije na BiH ona potpuno izgubila legitimitet i srpski narod nije dao mandat Radovanu Karadžiću da povede rat. Odgovornost za zločine pripada samo SDS-u i njegovim partnerima i podržavaocima.

U IZJAVI se konstatuje:

- Jugoslavenska narodna armija je odigrala najsramniju i najprljaviju ulogu u ratu na području Jugoslavije, stavila se u ruke Karadžiću i njegovim pomagačima. Izrasla iz pravedne narodno-oslobodilačke borbe, govorila je o miru, a naoružavala srpske šoviniste i utjecala na srpsko stanovništvo, posebno na selu, da se opredijeli na rat s komšijama.
- Velikosrpska politika, na ovim prostorima doživjela je potpuni krah. Razara se ono što su zajedno stvorili Muslimani, Hrvati, Srbi i ostali građani BiH. Ogromna većina građana srpske nacionalnosti ostala je, recimo u Sarajevu, nije krenula za Karadžićem. Mnogi su uključeni i u jedinice Teritorijalne odbrane Bosne i Hercegovine koju smatraju jedinom legalnom i višenacionalnom oružanom vojskom RBiH, zajedno sa svim drugim građanima Sarajeva i BiH. Naš cilj je potpuna izolacija ekstremnih grupa među Srbima, ali isto tako i među Muslimanima i Hrvatima. Naš zahtjev je red i vladavina pravne države.
- Zahtijevamo безусловnu obustavu ratnih dejstava. Mir se ne može uspostaviti oružjem. U tom pravcu neophodno je veće angažovanje međunarodne zajednice.
- Obraćamo se narodima Srbije i Crne Gore sa zahtjevom da zaustave zločinačke i pljačkaške pohode iz svojih redova, da ne dozvole da im sinove, očeve i braću šalju na građane i narode Bosne i Hercegovine, zbog monstruoznih ideja i laži o ugroženosti srpskog naroda na ovom tlu.
- Na samom kraju Izjave se kaže: zajednički cilj svih naroda Bosne i Hercegovine je slobodno Sarajevo, slobodna, cjelovita i suverena Bosna i Hercegovina u kojoj će biti zagarantovane građanske slobode i nacionalna ravnopravnost Muslimana, Srba i Hrvata i drugih naroda. Pozvani su građani RBiH da uvećaju svoj lični doprinos u odbrani Bosne i Hercegovine, gradnji mira i zajedničkog života. Za cijeli tekst ove izjave se već sada može reći da je bio od neprocjenjive istorijske vrijednosti.

Na kraju skupa za predsjednika Građanskog foruma Srba Sarajeva izabran je Dragutin Braco Kosovac, kurir Vrhovnog komandanta NOVJ, skojevski rukovodilac Sarajeva, predsjednik najvećeg sreza (Sarajevskog u SRBiH), predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine SRBiH, član Predsjedništva SRBiH i direktor „Energoinvesta“, najveće kompanije u Jugoslaviji. Neosporno bio je najutjecajnija i najautoritativnija ličnost tog vremena, ne samo među Srbima već i u RBiH uopšte.

Po formiranju Građanski forum Srba Sarajeva svojim aktivnostima je pokrenuo inicijativu za formiranje SPKD „Prosvjeta“ i Srpskog dobrotvornog društva „Dobrotvor“, a na početku rata HD „Humanus“, u ratnim danima u Sarajevu.

Građanski forum Srba Sarajeva bio je inicijator za dva sastanka u augustu i novembru 1992. godine za formiranje FORUMA GRAĐANA SARAJEVA. Na osnovu ove inicijative održani su sastanci građana (vanstranačkih Muslimana, Hrvata i Srba), koji su na navedenim zajedničkim sastancima osudili agresiju na RBiH i blokadu Sarajeva. Izjave koje je inicirao Građanski forum Srba Sarajeva za ove zajedničke skupove nisu nikada objavljene u medijima niti su bile dostupne građanima.

Idejni inicijator i nosilac aktivnosti u organizovanju Srba na teritorijama pod kontrolom Armije RBiH, od vremena održanog Građanskog foruma Srba Sarajeva, preko Srpskog konsultacionog vijeća u Sarajevu, do Skupštine građana srpske nacionalnosti u martu 1994. godine na cijeloj teritoriji BiH bio je član Predsjedništva RBiH prof. dr. Mirko Pejanović.

Pred održavanje skupa Srba Sarajeva radi formiranja Građanskog foruma Srba Sarajeva, sredinom juna 1992. godine, delegaciju Srba Sarajeva primio je predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović. Delegaciju su sačinjavali: prof. dr. Mirko Pejanović, prof. dr. Nenad Kecmanović, te od starijih aktivista dr. Obrad Piljak, Savo Čečur i Radimir Božinović, kao i operativna grupa za pripremanje formiranja Foruma: Radenko Bogdanović, Petko Plazačić, Veljko Droca, Drago Ičagić i Ljubo Lukić.

O stanju i statusu pripadnika srpskog naroda u opkoljenom Sarajevu govorili su prof. dr. Mirko Pejanović, Radenko Bogdanović, Radimir Božinović, Ljubo Lukić, Veljko Droca i Savo Čečur.

Nakon saslušanih izlaganja navedenih ličnosti predsjednik Predsjedništva RBiH Alija Izetbegović podržao je održavanje skupa Srba i formiranje Građanskog foruma Srba Sarajeva i posebno naglasio da će sve učiniti da se poštuju prava i slobode svih građana Sarajeva i BiH.

ULOGA HVO SARAJEVO U OBRANI SARAJEVA

Osamdesetih godina prošloga stoljeća proces demokratizacije je zahvatio Europu, što je rezultiralo raspadom SSSR-a i Čehoslovačke, slomom komunizma te padom Berlinskog zida, ujedinjenjem Njemačke i osamostaljenjem Baltičkih zemalja. U isto vrijeme srbijanski predsjednik Slobodan Milošević, uz pomoć JNA, nastoji ojačati prosrpsku centralističku vlast u Jugoslaviji i ostvariti velikosrpske hegemonističke planove. U takvim uvjetima, zahvaljujući reformskom pokretu saveznog premijera Ante Markovića, dolazi do pluralističke demokracije u Jugoslaviji i prvih višestranačkih izbora u Hrvatskoj (svibanj 1990. godine) i Bosni i Hercegovini (studenj 1990. godine). Nažalost, odmah nakon višestranačkih izbora SDS i JNA izazivaju društveno-političku krizu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Pobuna SDS-a u Hrvatskoj, nakon izbora u svibnju 1990. godine, dovela je do tzv. Balvan revolucije, a uskoro slijedi ustanak protiv novoformirane Republike Hrvatske, koji je eskalirao 1991. godine u rat na području Hrvatske.

Hrvati grada Sarajeva tada su spoznali da će se velikosrpska agresija isto tako dogoditi i u Bosni i Hercegovini te da je nužno pripremiti se za otpor toj agresiji. Prvi zadatak koji su si postavili bio je uspostaviti suradnju s pripadnicima pokreta otpora iz redova bošnjačkog naroda (Zelene beretke, Patriotska liga...), s nakanom organiziranja pokreta otpora i logistike, kao njegovog bitnog segmenta, te spašavanja predstavništava 135 hrvatskih tvrtki u Bosni i Hercegovini ("Ina", "Badel", "Sljeme", "Belje", "Rade Končar", "Pliva", "Kraš", "Podravka", "Jugoplastika" i dr.). Zato su 16. veljače 1991. godine, nakon oduzimanja hrvatskih tvrtki u Srbiji i „Inine“ crpke na Palama, osnovali Hrvatsko gospodarsko društvo Bosne i Hercegovine (HGD BiH), u okviru kojeg je organizirano Povjerenstvo za obranu i zaštitu, na čelu s predsjednikom prof. dr. Marinkom Pejićem. Povjerenstvo je imalo zadaću napraviti planove obrane i zaštite, te organizirati otpor agresiji i uspostaviti suradnju s pokretom otpora iz redova bošnjačkog naroda. U suradnji s gradskim MUP-om organizirano

je izvlačenje vojnika i oficira (Hrvata i Bošnjaka) iz vojarni JNA na području grada Sarajeva, te je nabavljen veći broj automatskih pušaka, ručnih bacača i znatne količine streljiva i bombi.

Nakon što je početkom travnja 1992. godine i službeno počela agresija na Bosnu i Hercegovinu, veliki dio hrvatske mladeži iz svih sarajevskih općina pridružio se općenarodnom pokretu otpora, odnosno pričuvnom sastavu policije i Teritorijalnoj obrani R BiH. Naoružani, uglavnom, oružjem koje su kupili vlastitim sredstvima, mnogi Hrvati su izašli na branik Sarajeva. Neki od njih su se aktivno uključili u naoružavanje Teritorijalne obrane R BiH, Zelenih beretki, Patriotske lige itd. Hrvati iz naselja Pofalići, koji su se nakon „referendumskih“ srpskih barikada organizirali u dragovoljačku postrojbu, sudjelujući u poznatoj bici vođenoj 16. svibnja 1992. godine srpskom agresoru nanijeli su velike gubitke, kako u ljudstvu tako i u vojnoj tehnici. Time je onemogućeno presijecanje Sarajeva na potezu Gornji Pofalići – Grbavica.

Početkom travnja 1992. godine Predsjedništvo HGD BiH, na prijedlog prof. Ante Jerkovića, Zvonimira Jana i prof. dr. Marinka Pejića, pristupilo je organiziranju oružane postrojbe HVO Sarajevo. Tako je na Osnivačkoj skupštini HVO Sarajevo, koja je održana 29. svibnja 1992. godine, zvanično utemeljen HVO Sarajevo, a za njegovog predsjednika jednoglasno je izabran prof. dr. Marinko Pejić. Punu materijalnu i moralnu podršku HVO Sarajevo je dobio od katoličkih i hrvatskih institucija u Sarajevu (Vrhbosanska nadbiskupija, HGD BiH, Franjevačka provincija „Bosna Srebrna“, HKD „Napredak“ itd.), ali i društveno-političkih organa Grada Sarajeva i Republike Bosne i Hercegovine.

Iz razloga prebivališne disperzivnosti hrvatskog pučanstva u Sarajevu, Predsjedništvo HVO Sarajevo pristupilo je formiranju općinskih stožera, kao dijelova jedinstvenog stožera HVO grada Sarajeva, što je bilo okončano do konca ljeta 1992. godine (HVO Novo Sarajevo, HVO Novi Grad, HVO Centar-Stari Grad, HVO Ilidža-Stup, HVO Vogošća, HVO Ilijaš i HVO Hrasnica). U okviru općinskih stožera formirane su četiri pješačke bojne s pratećim postrojbama: 1. Bojna Stup-Ilidža, 2. Bojna HVO Novi Grad, 3. Bojna HVO Novo Sarajevo i 4. Bojna HVO Centar-Stari Grad. Bojovnici HVO Sarajevo cijelo su vrijeme bili angažirani na prvim obrambenim crtama: Otes – Azići – Stup, Dobrinja, Nedžarići, Pofalići, Elektrotehnička škola, Vilsonovo šetalište - Grbavica, Hrasno Brdo, Žuč,

Zlatište, Osmice, Ilijaš, Semizovac, Hrasnica, Brekin potok... Istovremeno je na Stupu formirana policijska stanica, za čijeg komandira je postavljen Pero Franjić. Mobiliziran je i pričuvni sastav policije i odmah se otpočine s obukom tog sastava, koju je vodio iskusni policajac Jozo Anđić.

Hrvatsko vijeće obrane Sarajevo od samog je početka svog djelovanja predstavljalo izraz artikulirane želje, spremnosti i moralne čvrstine hrvatskog naroda u Sarajevu da brani svoj grad od nemilosrdne velikosrpske agresije, te da samim tim obrani svoju čast i osigura slobodan i dostojanstven život budućim naraštajima. Svi koji su sudjelovali u tom povijesnom činu formiranja HVO-a grada Sarajeva pokazali su ogroman elan, domoljublje i ljubav prema glavnom gradu domovine Bosne i Hercegovine. Radilo se, doista, o pravom domoljubnom, slobodoljubljivom i moralnom pothvatu. Podrška sarajevske javnosti, posebice nakon uspješnih obrambenih akcija HVO-a u Hercegovini, bila je veoma izražena.

Odluka o utemeljenju sarajevskog HVO-a bila je u skladu s odlukama koje je donosila legalna i legitimna vlast međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine i s međunarodnim normama ratovanja. Suradnja s tadašnjom Teritorijalnom obranom RBiH, te državnim i gradskim organima vlasti bila je na zavidnoj razini. Uz svu tugu, tragediju i užas, što zadesiše Sarajevo i njegove žitelje, bilo je, dakle, i svijetlih trenutaka, topline, ljubavi, razumijevanja, suradnje i solidarnosti među ljudima, što svjedoči o mentalitetu sarajevske raje koja voli svoj grad te da Sarajevo doista ima dušu.

Treba istaknuti da je uz povijesni grb hrvatskog naroda (šahovnica), sarajevski HVO, za razliku od hercegbosanskog, usvojio i kao znak na odorama istaknuo i tadašnji državni grb Bosne i Hercegovine sa zlatnim ljiljanima, što je bio izraz punog štovanja tradicije, povijesne baštine i višestoljetne suverenosti Bosne i Hercegovine. Međutim, postojanje HVO Sarajevo, koji prihvaća legalnu i legitimnu vlast u Bosni i Hercegovini, a uz to je osnovan na inicijativu HGD BiH, a ne HDZ BiH kao u drugim dijelovima države, nije išlo u prilog hercegbosanskoj politici i Mati Bobanu, kao eksponentu te politike, a u čijoj percepciji je Sarajevo bilo muslimanski grad. Stoga Mate Boban, kao "patološki mrzitelj muslimana" (Ž. Domjan, predsjednik Sabora RH), s ciljem razbijanja multietničkog i multikonfesionalnog sarajevskog HVO-a i njegove suradnje s TO RBiH, u glavni grad BiH šalje svoga čovjeka Velimira Marića, kojemu Glavni

stožer HVO HZ Herceg-Bosna iz Gruda daje legitimitet predsjednika HVO Sarajevo, ne poštujući odluke Osnivačke skupštine HVO Sarajevo koja je demokratski izabrala HVO rukovodstvo. Takav postupak doveo je do podjele unutar HVO Sarajevo i to na prohercegovački HVO na Stupu, na čelu s Velimirom Marićem, i probosanski HVO Sarajevo na Čengić-Vili, na čelu s dr. Marinkom Pejićem, pod čijim su okriljem bili svi općinski stožeri HVO Sarajevo, koji su ostvarivali dobru suradnju s TO R BiH i MUP-om grada Sarajeva.

Govoreći o četničkom pokolju na Stupu 15. rujna 1992. godine, dr. Ivo Komšić u svojoj knjizi *Preživljena zemlja*, o stupskom HVO-u kaže sljedeće: “A Stup i HVO na Stupu odavno već igraju sramnu ulogu u ovom ratu. Više su vjerovali četnicima nego Muslimanima i znam samo da se u dva navrata, kad je Ilidža gotovo bila zauzeta od strane TO-a, nisu htjeli mrdnuti, da su izdali i ostavili borce TO-a na cjedilu. Sada su ih pobili njihovi saveznici u ovom ratu, popalili im kuće, natjerali preživjele na bijeg” (Komšić, 2006:111).

Bobanov plan za Sarajevo, koji je Velimir Marić trebao provesti u djelo, podrazumijevao je sljedeće poteze:

1. Iseljavanje Hrvata iz grada Sarajeva autobusnom linijom Stup – Kiseljak – Split, preko srpskih teritorija.

2. Provincijalizacija sarajevskih Hrvata - stvaranje hrvatske općine Stup, koja se trebala izdvojiti iz općine Ilidža i koja je trebala funkcionirati kao samostalna teritorijalno-administrativna i gospodarska jedinica u okviru “Herceg-Bosne”.

Ovim planom zanemaren je multietnički i multikonfesionalni karakter Sarajeva, u kojem su Hrvati, s većim ili manjim uspjehom, stoljećima ostvarivali svoju ravnopravnost i konstitutivnost, kao i individualna i kolektivna prava. Za to vrijeme hrvatski su bojovnici, rame uz rame sa svojim suborcima iz TO R BiH, branili Sarajevo na svim crtama bojišnice.

3. Zabrana ulaska Hrvata u državne, gradske, općinske i vojne strukture vlasti.

Po direktivama Mate Bobana, koji je samo nominalno priznavao državu Bosnu i Hercegovinu, Hrvatima je bio zabranjen ulazak u te službe,

a kadrove koje je predlagao HVO Sarajevo, sa sjedištem na Čengić-Vili, Marić je nazivao izdajnicima i "unitaristima". Nesudjelovanje hrvatskih kadrova u državnoj, gradskoj, općinskoj i vojnoj vlasti vrlo brzo će getoizirati Hrvate i omogućiti bošnjačkom rukovodstvu realizaciju politike nacionalne dominacije. Sve je to rađeno po instrukcijama i naputcima iz Gruda i Zagreba. Naime, nakon Karađorđeva i Graza, službena politika Zagreba i paradržave "Herceg-Bosne" bila je politika "humanog" preseljavanja i podjele Bosne i Hercegovine, što je rezultiralo svođenjem bosanskohercegovačkih Hrvata na maksimalno 400.000 i pridonijelo rastakanju bosanskohercegovačkog bića. Zahvaljujući opstrukcijama Velimira Marića pri stvaranju ranije dogovorenog zajedničkog zapovjedništva gradskih oružanih snaga, bošnjački vojni krugovi priskrbili su si epitet ekskluzivnih branitelja Sarajeva, a uloga HVO Sarajevo u obrani grada je minimizirana.

4. Rušenje civilne vlasti.

"Prilikom svojih nastupa u medijima, Velimir Marić je u više navrata izjavio da ne priznaje državne institucije, pa ni hrvatske predstavnike u njima, primjerice premijera Vlade RBiH Juru Pelivana, hrvatskog člana Predsjedništva BiH Stjepana Kljuića i ministra za obranu BiH Jerka Doku. Njegovo mišljenje bilo je da u ratnim okolnostima odluke u ime hrvatskog naroda ne može donositi nitko osim HVO-a, pa čak ni HDZ BiH. Po uzoru na "Herceg-Bosnu", u kojoj je odmah na početku rata izvršen vojni puč i uslijedilo raspuštanje civilne vlasti, odnosno prenošenje svih ovlasti HDZ BiH na HVO Herceg-Bosne, Marić je na Stupu pokušao uspostaviti vojnu vlast i sebe promovirati u jedinog legitimnog predstavnika Hrvata u Sarajevu" (Pejić, 2008:373). Međutim, činjenica je da je Marić kukavički pobjegao sa Stupa kad je počeo napad srpskih vojnih snaga na to područje, i to preko srpskih položaja, ostavivši hrvatske civile i bojovnike na milost i nemilost srpskim ekstremistima, što dovoljno govori o pogubnosti njegove politike za sarajevske Hrvate. Ovdje je bitno naglasiti da su se napušteni bojovnici HVO Stup pridružili HVO-u s Čengić-Vile te zajedno s njima branili grad, dokazujući na taj način da nitko nema pravo postrojbe HVO-a sa Stupa, a kamoli cijeli HVO Sarajevo, procjenjivati sukladno Marićevim postupcima izdaje i kukavičluka. Većina lokalnih zapovjednika OS RBiH, Vojne policije i MUP-a isticala je dobru suradnju s bojovnicima HVO-a u cjelini, imenujući jasno i glasno Velimira

Marića i njegove suradnike kao nositelje kriminalnih radnji i opstrukcije suradnje u borbi protiv srpskog agresora.

Stjepan Kljuić u intervjuu za *Hrvatsku riječ* ističe da je „dolaskom Velimira Marića na dužnost predsjednika HVO Sarajevo Stup postao linija šverca, surađivalo se s četnicima, opljačkana su brojna skladišta i drugo. Sve što se kasnije događalo unutar HVO-a više je bilo povezano s kriminalom nego s ratom” (Pjanić, 2000, „Hrvatska riječ”, 16. 12.2000, str. 5).

Nakon višemjesečnog planiranja, 5. prosinca 1992. godine, formirana je HVO brigada „Kralj Tvrtko“, čiji je zapovjednik postao inženjer Slavko Zelić, kojeg je Glavni stožer HVO HR Herceg-Bosna imenovao i za novog predsjednika HVO Sarajevo, bez konzultacija s bilo kim iz Sarajeva (kardinal, provincijal, Kljuić...). U vojnom pogledu HVO brigada „Kralj Tvrtko“ bila je osmišljena kao manevarska postrojba, bazirana na postojeće četiri pješačke bojne, s pratećim postrojbama (1. Bojna Stup-Ilidža, 2. Bojna HVO Novi Grad, 3. Bojna HVO Novo Sarajevo i 4. Bojna HVO Centar-Stari Grad).

U okviru vojno-političke organizacije HVO Sarajevo djelovali su od samog osnivanja Vojna policija HVO Sarajevo, Služba sigurnosti HVO Sarajevo, Ured unutarnjih poslova HVO Sarajevo, Učilište HVO Sarajevo, Ured za zdravstvo (ambulante i ljekarne HVO Sarajevo), glasnik HVO Sarajevo pod nazivom „HVO Riječ“, mjesečnik „Bilten brigade Kralj Tvrtko“, Odjel za sport HVO Sarajevo, „HVO Klub“ te vokalno instrumentalni sastav „HVO kabare“...

Slavko Zelić je na početku svog predsjedničkog mandata u HVO Sarajevo bio prilično umjeren i razuman, međutim nakon nekoliko posjeta Grudama, sve češće se u Sarajevo vraćao s militantnim i tvrdokornim stavovima, čime je dodatno otežavao situaciju, dajući bošnjačkoj strani povod za optužbe i nepovjerenje. „Dovoljno je, dakle, bilo da ode u Grude i da potpuno zaboravi ciljeve formiranja HVO-a u Sarajevu, da zaboravi tko mu je neprijatelj i tko puca na ovaj grad, koji vojnici HVO-a tako srčano brane. U jednom trenutku rekao je da će biti potrebno jedan dio ‘cijevi’ s prve linije prema četnicima, koji drži HVO, okrenuti i prema Gradu, jer bi mogli imati napade i od Armije BiH s leđa” (Komšić, 2006:144). Zavaravajući sarajevske Hrvate, a vjerojatno i samoga sebe, da nisu ostavljeni od političkog rukovodstva “Herceg-Bosne”, Slavko Zelić

je u više navrata burno i nepromišljeno reagirao na napise u medijima, upadajući tako u vode nacionalističke i separatističke politike, pa se čak, po uzoru na Marića, uzdao u suradnju sa srpskim agresorom, tvrdeći da mu je Ratko Mladić nudio suradnju.

Međutim, napetost odnosa između hrvatskog i bošnjačkog političkog i vojnog rukovodstva u Bosni i Hercegovini tijekom 1993. godine dovela je pripadnike HVO Sarajevo u nezavidan položaj. „Zbog postojanja dvaju zapovjedništava, jednog u Sarajevu za Armiju BiH i drugoga u Grudama za HVO, mogao se očekivati ovakav rasplet situacije, posebice kad su se kod Muslimana pojavile sumnje u vjerodostojnost političke usmjerenosti HVO-a“ (Markešić, 2004:2011). Komanda Prvog korpusa Armije BiH, na sveopće iznenađenje hrvatskih kadrova u Sarajevu, 6. studenog 1993. godine, priopćila je Odluku o ukidanju Zapovjedništva HVO Sarajevo i transformiranju brigade HVO „Kralj Tvrtko“ u Hrvatsku brigadu „Kralj Tvrtko“ u sastavu Prvog korpusa Armije BiH. Specijalne postrojbe MUP-a i Vojne policije Prvog korpusa Armije BiH, u noći 6. studenog 1993. godine, najprije su okružile vojarnu sarajevskog HVO-a u školi „Alija Alijagić“, a potom prostorije Glavnog stožera HVO Sarajevo i sjedište Vojne policije HVO Sarajevo. Nakon toga je uslijedio upad u spomenute prostore. Tom prilikom uhićeni su predsjednik HVO Sarajevo Slavko Zelić i njegovi najbliži suradnici. Pripadnici HVO Sarajevo nisu pružili otpor izvršiteljima ove akcije.

Nakon izvedene operacije razoružanja bojovnika HVO Sarajevo, došlo je do prosvjednog masovnog okupljanja u bivšoj vojarni HVO-a, a unutar hrvatskog korpusa u Sarajevu stvoren je mentalitet nepovjerenja prema tadašnjoj vlasti. Mnogobrojni hrvatski bojovnici preko srpskih teritorija su napustili Sarajevo. Nakon višednevnih pregovora, hrvatska strana ipak je prihvatila formiranje Hrvatske brigade „Kralj Tvrtko“ u sklopu Armije BiH. Za ovu brigadu, koja je nastavila braniti Sarajevo do konca rata, predstavnici Armije BiH tvrdili su da je sljednica HVO brigade „Kralj Tvrtko“.

„S obzirom da je HVO u Bosni prerastao u pravu neprijateljsku formaciju, s kojom se vodio gori rat nego sa Srbima, i HVO-u u Sarajevu došao je kraj... Preko noći su svi pripadnici ove brigade internirani i za par dana prestrojani u brigadu Armije, bez nasilja, borbe i sukoba. Bilo je samo par zanemarivih verbalnih incidenata. Jedan vrlo mali broj pripadnika

HVO-a, većinom onih koji su se borili, prešao je u redove MUP-a, čak i u Vikićeve jedinice. Ostali su jednostavno postali Armija BiH“ (Internet blog Vikićeve specijalci o ponorima rata, 24.11.2005).

Dr. Ivan Markešić je mišljenja da je ovo jedno veoma ružno razdoblje koje još treba dodatno istražiti i osvijetliti. “Međutim, kako to biva u ratu između dviju zavađenih vojnih postrojbi, potčinjavanje postrojbi HVO-a ‘Kralj Tvrtko’ Zapovjedništvu Armije BiH izvršeno je na jedan veoma brutalan i nečastan način“ (Markešić, 2004:212).

Stjepan Kljuić ističe da su čelnici HVO-a Sarajevo „bili instrumentalizirani iz Gruda. Bilo je nepojmljivo da u vrijeme sukoba između Armije BiH i HVO-a djeluje vojna grupacija koja dobiva naputke iz Gruda. Istovremeno nije bilo nijedne postrojbe Armije BiH na teritoriju pod nadzorom HVO-a. Cijeneći značajnu ulogu te vojne formacije u obrani Grada, mi smo pokušali pronaći kompromisnu varijantu-da HVO bude zapravo, hrvatska brigada unutar Prvog korpusa Armije BiH. Međutim, stvari su se drugačije razvijale. Neki bojovnici su radije željeli status ratnih zarobljenika“ (Pjanić, “Hrvatska riječ“, 16.12.2000, str. 5-9).

Međutim, žalosna je činjenica da se marginalizira pravedna i hrabra borba gotovo 5000 bojovnika HVO Sarajevo, a još žalosnija je činjenica da se poginulih bojovnika HVO Sarajevo rijetko kad sjete hrvatski poslijeratni političari iz Bosne i Hercegovine prigodom obilježavanja različitih obljetnica i proslava. Za njih sarajevski HVO nema nikakvog značenja, kao što im ništa ne znači niti Sarajevo niti država Bosna i Hercegovina i njeni narodi. Njima su važni samo oni sami i njihove obitelji. Službena hrvatska politika u Bosni i Hercegovini je još 1992. godine digla ruke od Sarajeva i krenula u sukob s Bošnjacima, udruživši se s velikosrpskom politikom u podjeli Bosne i Hercegovini.

Kroničari ratnih zbivanja dr. Ivo Komšić, fra Ljubo Lucić, general Stjepan Šiber i dr. Ivan Markešić također su pisali o djelovanju sarajevskog HVO-a, polazeći sa svojih političkih pozicija beskompromisnog zagovaranja jedinstvene Bosne i Hercegovine i ukazivanja na apsurdnost Tuđmanove dvolične politike prema Bosni i Hercegovini, posebice na nerazuman i nekorektan odnos prema bošnjačkom narodu i na suludi projekt o podjeli Bosne i Hercegovine, u suradnji s Miloševićem, Karadžićem i Bobanom.

Dr. Ivo Komšić, u svojoj knjizi *Preživljena zemlja*, rukovodstvo HVO Sarajevo iz 1993. godine, na čelu sa Slavkom Zelićem, naziva